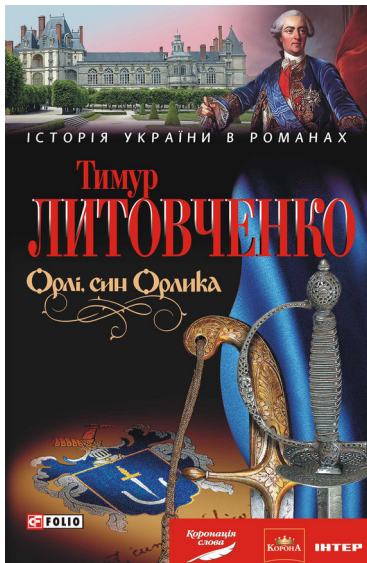

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В РОМАНАХ

Тимур ЛИТОВЧЕНКО

Орлі, син Орлика

FOLIO

Коронація
слова

КОРОНА

ІНТЕР

Тимур Литовченко

Орлі, син Орлика

Серия «Історія України в романах»

Текст предоставлен правообладателем
http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=4605453
Орлі, син Орлика: Фоліо; Харків; 2010
ISBN 978-966-03-5332-9

Аннотація

Ім'я гетьмана Пилипа Орлика загальновідоме: сподвижник Івана Мазепи, спадкоємець його слави, автор «Пактів й конституцій законів та вольностей Війська Запорозького»... Набагато менше сучасні українці знають про його сина Григорія Орлика, який був відомим політичним і військовим діячем доби французького короля Людовіка XV, видатним дипломатом й організатором розгалуженої розвідувальної мережі, а також щирим адептом ідеї відновлення козацької держави на українських теренах. Життя Григора Орлі (саме під таким іменем гетьманич увійшов до світової історії) було сповнене небезпечних пригод, з яких він завжди виходив з честю. «Орлі, син Орлика», роман з історичного «козацького» циклу київського письменника Тимура Литовченка, став лауреатом Всеукраїнського

конкурсу романів, кіносценаріїв, п'єс і пісенної лірики про кохання «Коронація слова».

Содержание

Передмова	6
Глава 1	8
Глава 2	45
Глава 3	101
Глава 4	145
Глава 5	205
Глава 6	266
Глава 7	305
Глава 8	355
Післямова	394
Хронологічна таблиця до роману «Орлі, син Орлика»	408
Дати, події	409
2	457

Тимур Литовченко

Орлі, син Орлика

*Рідній Україні,
її синам і пасинкам
ПРИСВЯЧУЮ*

Лауреат (II премія) конкурсу романів, кіносценаріїв, п'єс та пісенної лірики про кохання «КОРОНАЦІЯ СЛОВА – 2010».

Урочиста відзнака «Кращій історико-патріотичній твір» від Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Передмова

8 березня 2007 р. від Р.Х.,

Україна, Київ

Перипетії останнього часу переконливо довели, що як Радянський Союз був державою з непередбачуваним минулим, так і сучасна Україна досі, після п'ятнадцяти років Незалежності, не визначилася із своєю минувиною. Шкільні й університетські підручники історії переписані – але тільки-но це відбулося, як почали луhati голоси невдоволення.

Одні невдоволені зануренням учорашніх кумирів у багнюку та надто швидким зведенням на їхнє місце колишніх «ворогів нації», здавалось би, давно вже підданих анафемі.

Інші невдоволені тим, що історична правда відновлена лише частково (добре, якщо наполовину, а не менше!).

Третіх відлякує радикалізм новітньої історичної школи і надмірна ідеологізація науки.

Четвертих не влаштовує «прилизування» й «підфарбовування», перетворення реальних історичних персонажів на подобу освячених ікон – бо закони «іконотворчості» надто швидко розповсюджуються на сучасність.

П'ятих...

Шостих...

Сьомих...

Найгірше, що в результаті подібних баталій пересічені українці не сприймають власну історію як живу й повчальну для себе. А що ж то за народ, який не вважає безцінним скарбом багату славену спадщину, залишену пращурами?! Саме тоді й починаються пошуки власних коренів... десь по сусідству.

Так, можливо, за кордоном воно-то й краще – але ж чуже! Я далекий від думки, що один-єдиний письменник щось там змінить одним-єдиним романом. Тим паче, у нетрадиційній для себе царині. Але якщо не зроблю цього, потім усе життя собі не пробачу, що впустив такий чудовий шанс – кинути власні п'ять копійок у скарбничку, що її наповнювали до мене, наповнюватимуть і надалі.

Тим паче, давно вже збираю «досьє» на надто цікаву історичну персону: французького польного маршала і генерал-поручника Григора Орлі. Адже він не хто інший, як «амбасадор козацької нації» Григорій Орлик (1702—1759), син автора першої української конституції, гетьмана у вигнанні Пилипа Орлика (1672—1742).

Глава 1

Один – теж воїн!

*Початок січня 1759 р. від Р.Х.,
Франкфурт-на-Майні, вул. Оленячий брід,
ставка військового губернатора французів графа
Теаде Тораса де Прованса*

Війна – то є війна, а обід – то є обід. Мудро сказано, чесне слово! Адже якщо солдат добре нагодований, йому й воювати легше...

Тим паче, має бути ситим армійське командування. Швидше навіть навпаки: хай краще солдати будуть голодними (бо чим солдат голодніший, тим він зліший), а от якщо генеральські шлунки позсихалися від голоду, тоді війну можна вважати цілком і абсолютно програюю. Бо як же планувати геніальні військові кампанії на голодний шлунок?!

Приблизно таку теорію розвивав в очікуванні десерту принц Субіз, інші присутні поблажливо всміхалися й кивали головами. А головнокомандувач маршал де Брольї час від часу переривав промову принца різними дотепами. Коротше, у їдальні панував святковий настрій. Воно й не дивно: Різдво та Новий рік французи зустріли переможцями, особливих турбот прусські

вояки їм поки що не підкидали... Загалом, усе добре!

Як раптом обідню ідилію порушив шум із-за зачинених дверей.

– Що сталося, графе?..

Як і досі, на вустах де Брольї сяяла задоволена усмішка, проте у голосі маршала бриніли нотки занепокоєння: адже вони все-таки перебувають на чужій – окупованій землі...

Отже, все можливе.

– Не знаю, але... – тільки й мовив де Прованс. Треба зазначити чесно, відповідь була трохи невдалою, як для військового губернатора: адже як господар не тільки цього будинку, але й усього Франкфурта, він просто мусив би знати!..

Ліва брова де Брольї невдоволено вигнулася, та в цю мить двері їдальні прочинилися, і на порозі виріс ад'ютант принца Камілла Лотаринзького – вусатий здоровань, який тримав за комір пристойно вдягненого худорлявого десятилітнього хлопчину. Позаду в коридорі перелякано кричали німецькою жінки, огризалися французькою чоловіки, та зрозуміти щось у тому лементі було геть неможливо.

– Філіппе! Що це в біса... – забелькотав здивований принц Лотаринзький, та ад'ютант штовхнув хлопчину так, що неборака кулею пролетів від дверей до столу, і хвацько ревноув:

– Ось, ваша милосте, у кухні спіймали вшивотника!!!

– У кухні?.. Спіймали?.. Ну то й що?.. – в один голос вигукнули обидва принци і маршал. Лемент у коридорі лише посилювався; перекикуючи його, ад'ютант рикнув:

– Так точно, у кухні! До каструль зазирає, мерзотник! Кухар вирішив: а раптом отруту хоче підсипати?! Здійняв тривогу і...

– Отруту?! Та ти, либонь, з глузду з'їхав, бовдуре!!! – зівся на прями де Брольї. Проте тут подав голос ще один присутній:

– А чом би, власне, й ні?..

– Графе, і ви теж?! – здивувався маршал. – Адже перед нами лише дитина...

– А ви гадаєте, маршале, діти не можуть любити й ненавидіти? Або не вміють воювати?.. Хоча...

Він зробив крихітну паузу, а потім спокійно мовив:

– У коридорі, либонь, його матір разом зі служницею. А може, невдовзі пан радник також...

– При чім тут пан радник? – здивувався принц Субіз.

– Хіба ви не впізнали хлопця? Це ж старший син пана радника. Звуть його Вольфгангом, якщо не помиляюся.

– Що за натяки, де Лазіскі?!

Примруживши очі, принц Субіз уважно придивився до співбесідника. Проте ні – здається, той абсолютно відвертий і цілком шанує особу королівської крові. А

його слова – це така собі констатація факту: так, хлопець є сином пана радника...

Без жодних прихованих натяків на те, що шляхетний принц зовсім не зобов'язаний знати в обличчя всіх членів родини домогосподаря.

Що ж, припустимо...

– Дозвольте нарешті увійти також матері та служниці, бо інакше вони навряд чи заспокояться, – мовив між тим граф де Лазіскі.

Де Прованс делікатно кахикнув і наказав пропустити тих, кого стримували солдати. До їдальні миттю увірвалися дві жінки. Старша за віком (явно служниця) кинулася до похнюпленого хлопця, молодша ж благально склала на грудях руки й швидко-швидко залопотіла щось німецькою.

– Що вона там белькоче?.. – поморщився де Брольї, який погано розумів різку грубувату мову, незвичну для вуха витонченого француза.

– Так, я теж не надто второпав, – чесно зізнався Субіз.

Принц Лотаринзький збирався було відповісти, та де Лазіскі випередив його:

– Пані Катарина дуже схвильована за сина й усіляко вибачається перед нами за його поведінку, що б він там не утнув.

– То вона теж не знає?..

– І вона також. А втім, прошу довірити цю справу мені. Я її миттю заспокою і з'ясую все, що треба.

Французи одразу зрозуміли задум: німецька графа де Лазіскі була чистішою й вишуканішою, ніж навіть у самого принца Лотаринзького. Це завжди справляло враження...

Де Брольї кивнув. Граф звернувся до хлопця, говорив не надто суворо, проте твердо. Незважаючи на критичність хвилини, син і матір здивовано презирнулися.

– Либонь, їх дивує, що чистокровний німець робить у компанії окупантів!.. – тихесенько прошепотів де Провансу задоволений ефектом принц Лотаринзький. Губернатор кивнув. Тим часом де Лазіскі повторив запитання, при цьому поплескав хлопця долонею по плечу. Той недовірливо зиркнув на графа і пробурмотів у відповідь щось невиразне.

– Й-йог-ган-н Вол-льф-ф-ган-нг-г?! – мати хлопця не втрималася від гнівно-переляканого скрикування, її обличчя й шия вкрилися червоними плямами.

Стара служниця відсахнулася настільки різко, що ледь не впала.

Принц Лотаринзький відверто розреготався.

А незворушний граф де Лазіскі переклав спеціально для тих, хто погано розумів грубу німецьку:

– Хлопець каже, що французів називають жабоїда-

ми, тож він вирішив перевірити, що саме ми їмо на обід. Каже, дуже розчарований, що нам подавали не жаб, а рибу.

Тепер уже реготали майже всі французи: і маршал де Брольї, і принци Субіз та Камілл Лотаринзький, і граф Теа де Торас де Прованс, і ад'ютант Філіпп, і двоє солдатів на порозі. Серйозним лишався тільки граф де Лазіскі, який під переляканими поглядами матері юного бешкетника і старої служниці продовжив розмовляти з хлопцем:

— Наскільки я знаю, ти один з дітей пана радника юстиції Йоганна Каспара Гете, а звуть тебе Йоганном Вольфгангом?

— Так, гер генерал.

— Зараз іде війна, тож говоритиму з тобою, як із дорослим, бо у такий час скидку на юний вік не роблять. Розумієш мене?

— Так, гер генерал.

— Отже, Йоганне Вольфгангу Гете, ти хоч би розумієш, яку дурість утнув?

Мовчання.

— Йогане Вольфгангу, відповідай, коли тебе запитують. Тим паче, коли запитую я...

— Не розумію, гер генерал.

— Ти прокрався у кухню і почав нишпорити там — чи не так?

– Так, гер генерал.

– Тебе помітив наш кухар і здійняв ґвалт – чи не так?

– Так.

– А чому саме, розумієш?

– Не розумію, гер генерал.

– Точно?

– Точно.

– Кухар подумав, що ти хочеш отруїти нашу їжу, аби таким чином знищити верхівку французького штабу.

– Гер генерал, я хотів лише дізнатися!..

– Чи не подають нам на обід жаб?

– Так, гер генерал!..

– Йоганне Вольфгангу, зараз іде війна, а це ніяка не гра.

– Але ж, гер генерал!..

– Йоганне Вольфгангу, ти хоч би розумієш, якій небезпеці піддав не тільки себе, але й свою родину?

– Він не хотів!.. – кинулася до графа де Лазіскі вкрай схвильована молода жінка. Генерал (точніше, польський маршал) поглянув на неї доволі прохолодно і проскреготав:

– Фрау Катарина Елізабет, я попросив би вас не втручатися, якщо можливо. Ваш син достатньо дорослий, щоб самотійно відповідати за свої вчинки.

Коли ж наполохана матір відступила, повторив:

– Ти розумієш, що піддав небезпеці також свою ро-

дину? А можливо, і все місто?

– Ні, гер генерал.

– Замах на життя керівників французького штабу одного з синів радника юстиції Гете кидає тінь на всю родину Гете. Чи ти маєш щось заперечити?

Хлопець лише похнюпився і втупив погляд у підлогу. Де Лазіскі натиснув знизу кулаком на його підборіддя, примушуючи поглянути собі в очі, й додав:

– До того ж, твоя мати Катарина Елізабет Гете, уроджена Текстор, є дочкою бургомістра Франкфурта – а це вже пляма на все ваше місто.

– Але ж я не робив замаху!.. – Хлопець дивився на графа тепер уже якось ображено.

– Він ще дитина, гер генерал, він не мислив нічого дурного!.. – підтвердила перелякана мати. Граф знов суворо подивився на неї, обвів прискіпливим поглядом інших, які вже нареготалися досхочу, а тепер уважно прислухалися до їхньої бесіди, не вбачаючи підстав для подібної підозріливості. Особливо виразними були очі де Брольї. «Нумо, графе, облиште цю комедію! Хіба ж не зрозуміло, що хлопець не бажав злого, а просто вдовольняв цікавість?» – здавалося, запитував маршал.

Нарешті де Лазіскі мовив:

– Я вірю, що юний Йоганн Вольфганг не мислив нічого дурного. Охоче вірю. Але врахуйте, що приблизно

у його віці я спочатку став заручником-гарантом військового союзу мого батька з турками, а згодом із шаблею в руках обороняв матір, братів і сестер від солдатів ворога. Зрозумійте вірно: я був дитиною, тим не менш, війна мене не обійшла.

— У такому юному віці?! — здивувалася жінка.

— У такому юному віці, ффрау Катарина Елізабет.

— Ви дуже відважні, гер генерал...

— Не про мене зараз мова, а про Йоганна Вольфганга.

— Але він...

— Сподіваюся, ви розумієте, що, маючи власний, аж ніяк не дитячий досвід, я все ж таки не можу відкидати версії про намір вашого сина отруїти французький штаб? І що мушу бодай якимось переконатися у чистоті намірів Йоганна Вольфганга?

Молода жінка розгублено замовкла, тоді де Лазіскі мовив:

— Вбачаю один-єдиний вихід з цієї ситуації. — І звернувся до ад'ютанта принца Лотаринзького: — Філігше, нумо перекажи кухареві, аби разом з нашим десертом він подав іще дві порції риби.

Французи так і не встигли нічого второпати, а граф уже коротко махнув рукою у бік столу та урочистим тоном проголосив:

— Гер Йоганн Вольфганг Гете, ффрау Катарино Елі-

забет Гете! Дозвольте від імені головнокомандувача маршала де Брольї і військового губернатора графа де Тораса де Прованса запросити вас приєднатися до нашого скромного товариства й пообідати з нами?.. Сподіваюся, вам сподобається сьогоднішнє частування, особливо страва моєї батьківщини – судак Орлі, як називають його у Франції.

Коли де Брольї зрозумів сенс німецької фрази графа де Лазіскі, то не зміг стримати легенької посмішки, по достоїнству оцінивши, наскільки вдалий дипломатичний хід: запрошуючи до столу дочку й онука франкфуртського бургомістра, французи з окупантів перетворювалися на гостинних господарів. Безперечно, де Лазіскі – великий дипломат!

Хоча де Брольї давно встиг переконатися у цьому, багато років знаючи графа по спільній роботі у таємному кабінеті «Секрет короля», настільки витончений вияв дипломатичності на побутовому рівні все ж таки став для нього несподіванкою. Навіть, можна сказати, своєрідним одкровенням.

– Що ж, я би із задоволенням з'їв ще одну порцію риби, – погодився він.

– О-о-о, так-так, судак Орлі – це справжнє диво! М-м-м!.. – підтвердив відомий гурман принц Субіз, причмокнувши і мрійливо замруживши ліве око.

– Тоді юний Йоганн Вольфганг переконається, що

ніякі ми не жабоїди, – завершив його думку граф де Лазіскі, елегантно кланяючись фрау Катарині Елізабет. Водночас принц Лотаринзький жестами наказав ад'ютанту, солдатам та старій служниці вийти геть і попросив:

– А зараз, шановний графе, повідайте нам, будь ласка, як ви у дитячому віці обороняли від ворогів власну родину.

– Ви гадаєте, це цікаво?.. – Де Лазіскі сів на місце і з сумнівом подивився на принца.

– Так-так, авжеж, – підхопив Субіз. – Не надто уявляю, як може дитина...

– Хоча, знаючи про вас усе те, що я знаю... Повірити у подібне не так уже й важко, – кивнув де Прованс.

Де Лазіскі на хвилинку заплющив очі й зітхнув:

– Відверто кажучи, принце, я би теж не уявляв, якби то сталося не зі мною, а з кимось іншим. Але так було, що поробиш...

– Ми анітрохи не сумніваємося у вашій правдивості, шановний графе, – завірив де Брольї, – і чекаємо на цікаву розповідь.

– До речі, я розповідатиму німецькою, ви не проти, маршале?

– Тільки повільно, будь ласка. Інакше я погано розумітиму.

– Звісно, що так, – кивнув де Лазіскі. – Отже, слу-

хайте...

*12 лютого 1713 р. від Р.Х.,
володіння турецького султана Ахмеда III,
молдавське містечко Бендери, тимчасова оселя
сім'ї*

гетьмана Пилипа Орлика

Ну от, нарешті синочок, здається, заснув!.. Про всяк випадок Ганна ще хвилин п'ять колихала прив'язану до стелі люльку, в якій сопів малесенький Яшунька, потім навшпиньках підійшла до вікна, зігрівши диханням замерзлу шибку, продихала невеличке коло. Але нічого цікавого на вулиці не помітила: низькі сірі хмари слоїлися майже по дахах вбогих халупок, неширокий провулок геть заліплений снігом. От і весь краєвид.

Жінка присіла на довгу голу лаву, що простягалася уздовж усієї стіни. Озирнулася на люльку: немовля спить... Так, звісно, можна було би передоручити малого піклуванням Килини, проте, відчуваючи небезпеку, якою було просякнуте крижане зимове повітря, жінці хотілося бути якнайближче до дітей. Особливо до найменшенького...

Рипнули двері: то увійшла Марта – їхня третя дочка.

– Ма-а-а!.. – почала з порога. Ганна миттю приклала пальця до вуст, стрільнула очима на люльку: мовляв, тихіше, братика не розбуди!..

Марта навшпиньках пробігла до неї, забралася матері на коліна, обвила малесенькими рученятками її шию та зашепотіла на вухо:

– Ма-а-а, а коли ми підемо читати?..

– Не зараз, Марточко.

– Ну ма-а-а!..

– Йди-но до інших.

– Не хочу.

– Чому?

– Там Грицько з Мишуньком про щось усе шепочуться, шепочуться... Нецікаво!

– А дівчатка?..

– Настя вишивати сіла, Варка їй допомагає.

– Ну то ти теж допомагай.

– А я не вмію.

– А ти вчися, донечко, вчися.

– Ой, та я не вмію...

– От і навчишся.

– Ма-а-а-мо-о, та я боюся голкою пальця вколоти!..

Ганна лише зітхнула.

– Ну ма-а-а, давайте почитаємо!..

– Не до цього, доню, не до цього зараз. А що Марусенька?..

– Ой, та вона мала ще для мене і геть дурна!

Ганна мимоволі посміхнулася: сама Марта лише на рік старша, а вже себе великою вважає... Іч!

– Гаразд, то йди до Килини.

– Килина по господарству порається, а я ж не можу бути разом з нею!..

– Чому?

– Бо я – Марточка-паняночка красна! От...

Доньчині слова немовби ножем полоснули по серцю. Ганна мимоволі замружилася й прошепотіла:

– Ну от що, паняночко моя, йди-но до дівчат, будь ласка.

– Ма-а-а, а читати?..

– Я тут з Яшунькою сиджу і татонька нашого у віконечко виглядаю – то як же піду з тобою?!

– То скажіть Килині, нехай вона посидить...

– Невже ж першою до татонька має з дому служниця вийти, а не матусенька, кохана його дружина?

– А можна тут з вами разом посидіти?

– Навіщо?

– Бо я теж хочу татонька виглядати.

– Ні-ні, ти ще Яшуньку розбудиш.

– Я тихесенько-тихесенько сидітиму, немовби сіра мишка за припічком!..

– Сказано ж, ні! Йди до дівчаток.

Марта лише зітхнула.

– Йди, прошу...

Донечка мовчки злізла з материних колін і так само навшпиньках вийшла геть. Ганна лише сумовито зітх-

нула, спостерігаючи за дочкою.

«Марточка-паняночка красна», – це Пилип так її називає, а дівчинці то дуже подобається, ото ж і повторює при будь-якій нагоді.

Паняночка красна...

Ганна підібгала нижню губу.

Діти, діти! Що ж з вами буде?! Грицька давно вже треба було би до академії віддати, Мишуньці теж невдовзі час на навчання йти – та де ж вона, академія та?! По той бік Дикого поля, а вони – ось по сей. А тут університети-академії – втікацьке життя. Хіба що піввоза книг – рештки розкоші, яку вдалося врятувати з усієї бібліотеки. Але ж хіба того на все життя вистачить?! Онде Гришуня до філософії так і тягнеться...

Подейкують, шведські університети зовсім непогані – не гірші, ніж Віденська та Києво-Могилянська академії, де свого часу навчався Пилип. І до Стокгольма їм прямий проїзд через усю Європу гарантували... Так ні ж – відмовилися!!! Насамперед відмовився король Карл, а вже разом з ним Пилип сказав, немовби відрубав: «Хоч разом з королем головою накладу, але його величність нізащо не зраджу!»

Вірність, відданість...

Он дехто з козаків не витримав, поплазував на чореві до клятого імператора Петра, готовий порох з його чобіт злизувати – й нічого, дістав-таки прощення

усіх гріхів!

Але ж не її коханий Пилип!..

Хоча...

Так – можливо, саме за це вона й кохає чоловіка?! За впертість, за відданість ідеалам, проголошеним покійним гетьманом Мазепою, за відчайдушну хоробрість. Був би Пилип іншим...

Іншого Ганна просто не бажала. Зате в результаті сама обрала гірку долю – очікувати, сумирно очікувати, що ж станеться через місяць, через день... через годину або хвилину... Труситися з дітьми в обозах, жити не у палацах, а в жалюгідних халупах, як от нинішня домівка, за яку і то треба дякувати Богові. Обходитися лише однією пристаркуватою служницею Килиною – бо всі челядники пішли з чоловіком.

Пішли, можливо, на вірну загибель!..

Боже, врятуй і збережи!!!

Ганна щосили замружила очі й закусила губу, тільки б не закричати. Бо в усіх подробицях згадала сьогоднішнє прощання...

...Вони пішли вночі. Пилип виглядав похмурим, але рішучим. Не розмовляв майже зовсім, тільки поцілувавши дружину на прощання, мовив так: «Уранці поцілуєш за мене діточок. А сама... Молися, Ганнусенько, Господу Богу, бо Його підтримка нам сьогодні ой як знадобиться!»

Сказав так – і пішов.

І челядники з ним разом.

На перемогу – або на смерть.

Але тільки не на ганьбу, ні-ні!..

Вже вкотре за сьогоднішній день Ганна зітхнула.

Не щастить їм, ой як не щастить! По всьому виходило, що Карл давно вже мав би повернутися до свого Стокгольма, і козаки пішли би слідом. Та упертюх усе ніяк не бажав миритися з поразкою під Полтавою! Рвався очолити похід союзного війська турків, кримських татар, поляків і козаків... Можливо, було би краще, якби шведського короля таки запросили до коаліції, бо тоді царя Петра нізащо не випустили б із оточення. Ганна знала, що і Пилип, і всі козаки були проти цього, та візир Балтаджі слухати їх не став.

От і відпустив царя Петра на всі чотири боки...

Тепер почалося найприкріше: дійшло до виконання умов Прутського договору. Пилип обурюється: чом московита не забираються геть з України, чом цар Петро не відбирає руку свою від козаків із прадавніми їхніми рубежами, як присягався на Святому Письмі?! Хитрі московита на те відповідь дають: нехай спочатку Карл повернеться до Стокгольма – тільки тоді полишимо Україну! Карл же сидить у Бендерах і далі сидіти збирається, доки не знайде приводу знов із Петром зчепитися. Ну тоді, кажуть московити, і ми з України

не підемо – бо не хочемо, аби Карл заскочив сюди. Бо тоді він швиденько-швиденько приєднає благодатні українські землі до майбутньої своєї імперії...

А козакам куди діватися?!

Отакі-от, виявляється, вони горе-переможці – без результатів перемоги!

Біда, біда...

А все тому, що Балтаджі погодився Петра відпустити. Бо надто охочі турки до дзвінкої монети, тож візир і вважав за краще отримати військову касу московитів та прикраси всього жіноцтва, яке супроводжувало похід. Подейкують, нібито навіть сама цариця Катерина першою відіслала туркам усі коштовності, що мала сама та її фрейліни! Чим подала приклад іншим жінкам. Звісно, цар Петро – затятий ворог козаків та всієї України. Звісно, цариця Катерина – дружина ворога її чоловіка, а відтак її особиста ворогиня. Проте як же добре Ганна розуміла цю московитку!.. Бо й сама із задоволенням віддала би все, що мала, тільки б порятувати коханого свого Пилипа у скрутну хвилину.

Втім, вони і без того втратили практично все, що мали. Живуть ось милістю султана у жалюгідній цій халупі...

Біда.

І попри все, шкода їй Катерину, особисту її ворогиню! Чому сама Ганна з дітьми перебуває у Бендерах,

чом тут отаборилися вигнанці-козаки разом зі своїми сім'ями, зрозуміло: навряд чи хтось із них хотів повторення батуринської різанини.

А от навіщо Петро потягнув за собою у похід Катерину?! Навіщо його наслідували інші воєначальники?! Одне з двох: або московський цар бажав задовольняти свою чоловічу хіть тільки в обіймах цариці – або після перемоги під Полтавою вважав наступний похід такою собі легковажною розвагою, прогулянкою з вітерцем. Мовляв, ми турків, кримців та козаків голими руками передусимо – вам на радість та забаву! Дивіться, які ми вправні вояки...

От і догрався.

Бідолашна цариця Катерина!..

Раптом Ганна стрепенулася, мимоволі схопилася за серце: звідкілясь долинули сухі поодинокі постріли. Почалося, не інакше... Пилип казав, що всіх вірних королю Карлу людей не набереться і трьох сотень. А турецького війська тут – двадцять тисяч! Літописи розповідають, нібито у давньогрецькій Спарті був цар Леонід, який з трьома сотнями гвардійців протистояв багатотисячному перському війську. Спартанці полягли на полі битви всі до останнього, проте ціною власного життя порятували весь союз грецьких полісів.

Триста спартанців...

Цікаво, що напишуть майбутні літописці про опір

трьох сотень шведських драбантів, українських козаків і поляків багатотисячному мусульманському війську?! І чи напишуть бодай щось? Адже не батьківщину вони захищають, а упертюха-короля, який нізащо не бажає забиратися з Бендер додому. Який же в цьому сенс?!

Геройство? Безперечно!

Вірність слову? Авжеж!

Вдячність за участь в українській справі? Так!

А от сенс...

І головне, Пилип пішов на це без жодних вагань. Бо краще ризикувати власною головою, ніж зрадити справу всього свого життя. Так само не вагаючись, ризикнув життям старшого сина, свого часу залишивши Гринька у Бахчисараї. Кримський хан Девлет-Гірей вимагав гарантій непорушності козацького слова, підписавши з гетьманом Орликом угоду про спільні дії по звільненню від окупації московитів українських земель. І гетьман Орлик надав люб'язному хану живу гарантію власного слова...

Тільки сам Бог відає, які потоки сліз виплакала бідолашна Ганна! І все тишком-нишком, самотніми ночами у подушку, бо вдень плакати не можна – діти побачать, за братика старшенького почнуть хвилюватися. Добре, що той жах минувся без трагічних наслідків: після підписання Прутського миру Грицько повернув-

ся додому і ще цілий місяць захопленим соловейком розливався про бахчисарайські дива, про безмежну доброту пристаркуватого Девлет-Гірея та легку вдачу ханського сина Каплан-Гірея, з яким вони заприятелювали. Ще краще, що Грицько так і не зрозумів, у якій небезпеці насправді перебував протягом усього року. Адже якби (не дай Боже!) щось пішло не так, добрий пристаркуватий Девлет-Гірей миттю звелів би перерізати хлопцеві горлянку і виставити юну його голівоньку на загальний огляд на центральній площі казкового міста Бахчисарая.

На відміну від сина, Ганна все добре розуміла. І Пилип чудово розумів також, але майже виду не подавав, що розуміє. Тільки одного разу, рвучко поцілувавши дружину в губи, прошепотів: «І що, Ганнусенько моя люба, ото треба було плакати за живим сином, немовби за покійником? Ти ж знаєш, серденько моє, я би не допустив, аби з ним сталося щось зле». Немовби і справді знав, як гірко вона ридала жахливими одинокими ночами...

А мабуть, що знав!

Здогадувався.

І зараз теж, либонь, здогадується.

Та все одно пішов обороняти шведського короля!

Заради козацької честі...

Чи живий ти ще, Пилипе?! Хто там і в кого стріляє:

ти – або у тебе?!

Тільки б він живий залишився, Боже, тільки б живим повернувся!..

За спиною знов рипнули двері. От горе, не сидиться з сестрами нашої маленькій Марточці-паняночці...

– Мамо, вам краще піти звідси.

Ганна здивовано озирнулася.

І зовсім не Марта стояла на порозі, а їхній старшенький син Грицько. Стояв і спідлоба дивився на матір якось дуже не по-дитячому серйозно, навіть суворо.

– Тихіше, Грицю, зараз ще мені Яшуньку розбудиш... – почала Ганна, та син зовсім неввічливо перервав її:

– То нічого, мамо, Яшунька і без того прокинеться. Беріть його і негайно тікайте.

– Ну що ти таке кажеш, Грицю...

Хлопець тільки брови нахмутив:

– Будь ласка, мамо, робіть, що я кажу, і не баріться! Я вже наказав Мишуньці зайнятися молодшими дівчатами, а Килина...

– Ти?! Наказав?!

Нічого не розуміючи, Ганна придивилася до старшого сина настільки уважно, немов бачила його уперше в житті. Хлопчина, як хлопчина. Невисокий на зріст, трохи опецькуватий, з маленькими акуратними губка-

ми і світло-карими очима.

– Так, наказав, а що такого?..

– Грицюню!.. – У голосі Ганни відчувалася явна розгубленість.

Так, це їхній з Пилипом первісток... але що цей малий собі дозволяє?!

– Будь ласка, мамо, не забувайте, що за відсутності батька найстарший чоловік у домі – я. Тож маю повне право розпоряджатися.

Отакої!..

Загалом-то Грицько дуже мало схожий на Пилипа. Тепер же, у напружену мить, хлопець нахилив голову, немов бичок, зробив кілька кроків уперед, якимось недобре звузив лупаті світло-карі очі й остаточно став схожим на покійного свого діда Павла Герцика. Майже точна дідова копія! І процідив крізь зуби у його ж манері:

– Мамо, зрозумійте: там почалася стрілянина. Стріляють там – отже, невдовзі тут також почнуть стріляти. Короля Карла захищають козаки і драбанти. Нас захистити нема кому, окрім...

– Синочку, але чом ти вирішив, нібито нас потрібно захищати? Адже турки і кримці – то наші союзники...

Ганна все ще намагалася удавати непохитний спокій. Втім, на Грицька її гра аж ніяк не вплинула. Він наблизився ще на крок і мовив ще різкіше:

– Мамо, прошу вас дуже: годі розмовляти зі мною, немов з маленьким хлопчиком! Зараз не час для заспокоювань! Килина чекає на вас біля задніх дверей. Забирайте мерщій Яшуньку, і...

– Але ж, Грицю!..

– До того ж, я не дівчинка, – додав стримано.

Зробивши над собою зусилля, Ганна мовила все ще спокійно:

– Гаразд, гаразд. Тільки звідкіля ти знаєш, хто там стріляє...

– Гадаєте, я спав, коли батько йшов сьогодні з дому?

– Гри-и-ицю-у-у!..

– До того ж, я цілий рік прожив заручником у Бахчисараї.

Бідолашна жінка аж затремтіла. Отже, малий усе знав і чудово розумів?! Або принаймні приблизно уявляв?..

– А що, мамо, хіба ви думали, нібито ваш Грицько – малесенький дурник, який навіть не здогадується, чому батько везе його до Криму й залишає під опікою доброго пристаркуватого хана Девлет-Гірея?..

Невідомо, що саме відповіла б на це Ганна (поки що у неї паморочилося в голові), та наступної ж миті у дверях з'явилася стурбована Килина зі старшими дівчатками – Настею і Варкою. Побачивши їх, Гриць-

ко здійняв над головою стиснуті кулаки і grimнув абсолютно у батьковій манері:

– Кил-л-лино, дур-репа ти стара! Я ж тобі наказав!..

Далі все понеслося шкереберть з такою шаленою швидкістю, що й не уявити.

Прокинувся в люльці й заскиглив Яшунька.

Ганна інстинктивно кинулася до люльки.

Килина відсахнулася, бо не очікувала такого сплеску гніву від десятилітнього хлопця.

Настя і Варка нерішуче подалися до брата, аби заспокоїти його.

З вулиці долинув нерозбірливий гамір і лемент.

Грицько стрімголов підскачив до вікна, припав до продиханого матір'ю кола, скрикнув, рвонувся до розвішаної по стінах зброї, вихопив одну з батьківських шаблук і, відштовхнувши матір, прожогом кинувся на вулицю, занісши клинок над головою.

Нічого не розуміючи, Ганна з немовлям на руках, Килина, Настя й Варка побігли за ним...

Та й завмерли просто на ґанку!

Бо до вбогої хатини наближався десяток турецьких мамлюків, на вкритих порохом і кіптявою обличчях яких читалися лише люті і ненависть. Навіть сніг рипів під їхніми чоботами якимсь ворожо й лиховісно.

Але дорогу туркам заступив Грицько, який жакливо заверещав юнацьким фальцетом, здійнявши над го-

ловою батьківську шаблю:

– На-за-а-а-ад!.. На-за-а-а-ад, нехристи, бусурмани!.. На-за-а-а-ад!!! Ге-е-еть!!! Піш-шли звід-дси ге-е-е-еть!!!

Попервах мамлюки сторопіли, позаяк, імовірно, не сподівалися зустріти жодного опору...

Наступної миті Грицько з явним незадоволенням озирнувся на жіноцтво й відступив на крок, роблячи знаки вільною рукою: мовляв, мерщій у дім, а там до задніх дверей – і геть звідси!..

Тут у провулку з'явилися нові вояки. Мабуть, передні злякалися, що товариші вважатимуть їх боягузами і, чого доброго, засміють...

Тому одразу кинулися на хлопця.

Всі разом.

Десятеро на одного.

Втім, провулок був занадто вузьким, тож попереду решти опинилися лише троє мамлюків...

Брязнула криця, і наступної ж миті кривий клинок правого вояка відлетів убік. Середній зойкнув, упав на коліна і схопився за черево. Сніг на дорозі немовби прикрасили крихітні ягідки журавлини. Не розгубився лише лівий вояк, і Грицько ледь встиг увернутися від його ятагана. Але при цьому відскочив просто в руки мамлюка, якого щойно роззброїв. Тепер занадто велика й важка (як для десятилітнього) батьківська шаблю-

ка більше заважала хлопцеві, ніж допомагала оборонятися... До того ж, із провулка підскачили ще двоє ворогів, і за якихось півхвилини все скінчилося: з радісними вигуками вояки потягли скрученого в баранячий ріг хлопця у глиб провулка. Грицько лише кричав і лаявся турецькою, та який у тому сенс?! Пораненого мамлюка підхопили під руки і повели слідом.

— Гри-и-ицю-у-у!!!

Не тямлячи себе, бідолашна Ганна кинулася слідом. Декілька розлючених мамлюків доклали чимало зусиль, аби спочатку стримати, а потім зупинити жінку, яка безуспішно намагалася допомогти синові. Тільки тут Ганна нарешті второпала, що немовля кудись зникло від неї, поблизу нема також ні Килини, ані Насті з Варкою.

— Ді-і-іти-и-и!.. Ді-і-іточ-ки-и-и!.. — заголосила вона і з новою силою забилася у твердокам'яних ручищах турецьких вояків. Озирнулася на їхню халупу: вікна і двері розчахнуті навстіж, з вікон на сніг вилітають якісь бебехи, на ґанку — натовп мамлюків.

Але дочок та старої служниці там не було... Може, все-таки втекли?!

Знов позирнула у глиб провулка — і помертвіла: відчайдушно жестикулюючи, згадуючи «шайтана» та іншу нечисту силу, вояки спостерігали, як один з них обмотував ноги Грицька біля щиколоток міцною мо-

тузкою, інший кінець якої був приторочений до сідла вершника. Той білозубо вишкірився, оглядаючи жахливі приготування.

– Гри-и-ицю-у-у!!! Гри-и-ицю-у-у-у-у!!! Ні-і-і-і-і-і!!!

Хтось вдарив Ганну кулаком в обличчя, у роті з'явився солоний присмак крові, та вона продовжувала відчайдушно вириватися й волати під задоволені вигукування мамлюків.

Як раптом гамір натовпу перекрив потужний владний окрик, і вояки миттю замовкли. Жінка озирнулася на голос та побачила між двох хатинок молодого турка у багатому вбранні, а з ним...

– Сенаторе Сапєга!!! Сенаторе, допоможіть!..

Поважний поляк здивовано оглядав сцену, що відкрилася його погляду. Між тим заможний турок щось розлючено викрикував, звертаючися до мамлюка, який в'язав Грицькові ноги. Вояк кричав у відповідь, тицяючи пальцем у бік пораненого хлопцем нападника, який лежав неподалік на снігу. І без товмача можна було зрозуміти, про що вони сперечаються.

– Сенаторе!.. – знову відчайдушно скрикнула жінка і зробила нову спробу звільнитися з рук поневолювачів. Наступної миті заможний молодик розмахнувся і так зацідив мамлюкові у вухо, що той повалився у сніг просто Грицькові під ноги. В той же час вершник, який незворушно спостерігав за суперечкою, раптом змах-

нув канчуком. Вороний заіржав, здибився, рвонувся уперед, мотузка натягнулася, хлопець завалився на спину...

– А-а-а-а-а!!! – скрикнула Ганна, у якої світ запаморочився перед очима.

– А!.. – дружно видихнули мамлюки.

Та grimнув постріл, кінь захрипів, його передні ноги підломилися, вершник клубком вилетів із сідла й покотився по прим'ятому снігу.

– Е-е-е!.. – розчаровано відгукнулися турецькі вояки.

У передсмертних судомах молотив копитами вороний. Поруч корчився Грицько, марно намагаючись якщо не розплутати, то принаймні послабити пута. А над ними стояв задоволений власною спритністю сенатор Сапега з пістолем у руці. Стояв і весело всміхався.

Справді, тепер хлопцеві нічого не загрожувало. Можливо, аби зайвий раз продемонструвати прихильність до Грицька, заможний турецький молодик особисто розрізав його пута й допоміг підвестися. Мамлюки неохоче відпустили Ганну, бідолашна жінка миттю кинулася до хлопця, обійняла й розцілювала його.

– Не треба, мамо... Ну не треба ж того, прошу!.. – Син явно застидався того, що мати поводить ся з ним, немов з маленьким. Зрештою м'яко, проте наполегливо відсторонився від неї й запитав по-турецьки: – А де

моя шабля?..

Заможний молодик, який все ще стояв поруч, грізно гукнув на мамлюків. Ті вмиль принесли клинок. Грицько хотів було взяти його, проте знатний молодик заперечно хитнув головою і забрав шаблю собі. Хлопець сердито сіпнув плечем і звернувся до Ганни:

– До речі, мамо, познайомтеся: це принц Калга-Султан, син його величності.

Поки вона рвучко цілувала принцові руки, а той приймав знаки вдячності з гордовитою величчю, Грицько додав турецькою:

– Це мати моя, шляхетна Ганна Орлик, дружина його світлості козацького гетьмана Пилипа Орлика, шляхетного мого батька.

– Я посилає мамлюк заарештувати його світлість гетьман Орлік на наказ повелитель правохерні, нехай делать Велікі Аллах довгі-довгі його дні, – мовив нарешті Калга-Султан ламаною польською, – а потім піти сам след у след разом із сенатор Сапега. Та мамлюк все делать не так, шайтан їх забирає!..

Принц грізно озирнув ряди притихлих вояків, котрі під його суворим поглядом миттю впали на коліна, немов підкошені.

– Так-так, мамлюки справді трохи... м-м-м... перестаралися, бо не мали жодних вказівок щодо сім'ї ясненьоможного пана гетьмана, – підтвердив сенатор,

підійшовши ближче. – Але наскільки я розумію, сталося це з-за поведінки юного нашого пана гетьманича.

Під його трохи зверхньо-насмішкуватим поглядом Грицько потупився й неохоче пробурмотів:

– Коли я тіль-тіль побачив вояків, то одразу вирішив, що...

– Мамлюк вас не треба тшіпать, нам треба заарештувать гетьман Орлік, – повторив Калга-Султан.

– Як бачите, шляхетного мого батька, пана гетьмана Пилипа Орлика, тут нема, – з неочікуваним у такій ситуації достоїнством заперечив Грицько.

– Ну от, так я і знав!.. – сплеснув руками Сапєга. – Казав же, що пан гетьман, скоріш за все, допомагає королю Карлу оборонятися.

– Ну, тоді ми шити, мамлюк теж піти, – вирішив принц. – Ми нічого не брять, окрім вся зброя.

– Але ж!.. – гордовито задер голову Грицько.

– Синку!.. – спробувала втихомирити його мати.

– Зброя остається у нас, доки гетьман Орлік не присягать ім'я свій Бог, що не оборонять круль Карл тут, а йти з круль Карл до Стокгольм прямо-прямо. Тоді оддавать весь зброя, який забрать. Так. А панна... пані Ганна Орліківна нехай швидко-швидко збирать далекі-далекі дорога Стокгольм. Збирать все, що мать у свій дім...

Тут Ганна несподівано зойкнула:

– Діти!.. – І почала схвильовано озиратися довкола, Проте Грицько з неочікуваною твердою впевненістю взяв її за руку й мовив тихо:

– Не хвилюйтеся, мамо, з ними усе гаразд.

– Ти певен?.. – бідолашній жінці якось не вірилося. До того ж вона несподівано відчула, до чого холодно тут, на вулиці. А вони ж повибігали з хати, не одягнувши ніяких теплих речей!..

Діти...

Що з дітьми?!

– Мамо, будь ласка!.. – Грицько з усіх сил смикнув її за руку, в той же час звертаючись до Калга-Султана: – Отже, як бачите, ясновельможного пана батька тут немає. Чи є у вас ще якісь справи?

Не сказавши жодного слова, принц подав знак мамлюкам, і вояки пішли геть, забравши з собою пораненого. Сенатор Сапега підкрутив вуса, кинув коротко:

– Честь!.. – і пішов слідом. Тільки тоді Грицько потягнув матір за собою в хату. Усередині помешкання царював справжнісінький розгاردіяш. Було також очевидно, що зникла не тільки геть уся зброя, ще декілька хвилин тому розвішана по стінах, але й багато чого іншого. Та не це хвилювало зараз Ганну, гризло її душу понад усе.

Діти!.. Що з дітьми?!

Пройшовши через усю хату до чорних дверей, Гри-

Виявляється, коли Грицько підслухав прощальні слова батька, то одразу почав складати план дій, як він висловився, «про всяк випадок». План цей хлопці обговорювали пошепки весь ранок після сніданку. Тільки-но з боку табору короля Карла захопали постріли, Грицько наказав Кишині, Насті й Варці одягатися, тоді як Мишунька прихопив обидві дитячі шабельки й терміново повів Марточку й Марусеньку до потаємної схованки, де вони гралися у Полтавську битву.

— У що ви там гралися?! — не зрозуміла Ганна.

— У Полтавську битву. Я, звісно, за козаків і шведів був, а Мишунька — за московитів. І наші козаки завжди перемагали, — не моргнувши оком, повторив Грицько. — Хочете подивитися, як там усе облаштовано?..

Спантилена жінка кивнула. Тонм суворого головнокомандувача хлопець звернувся до брата:

— Віддай-но нарешті мою зброю. Поведи матусю до схрону і покажи там усе, що треба...

Мишунька віддав Грицькові шабельку і повів матір на узлісся. Там показав напівзруйновану землянку, продемонстрував також, як пройти до неї зовсім з іншого боку таким чином, щоб слідів не було видно з боку селища. Тут же розповів, як, завівши молодших сестер до схрону, вирішив про всяк випадок повернутися до Грицька. Щоб Марта й Марусенька раптом не вибігли назовні, добряче налякав їх «злим голодним

Бабаєм, який харчується гарнесенькими малесенькими дівчатками». І побіг назад, до хати.

Добре, що так – адже Килина не повела Настю й Варку до чорних дверей, а всупереч наказу пішла за Грицьком, який переконував матір терміново забиратися від небезпеки. Тут і з'явилися мамлюки... Вирішивши, що усім жінкам загрожує смертельна небезпека, Грицько зірвав зі стіни одну з батькових шабель (свою ж бо віддав братові) та побіг боронити оселю. Коли турки полонили Грицька, мати миттю передала немовля служниці (як Ганна не напружувала пам'ять, але пригадати цього так і не змогла) й кинулася за сином. Дурна Килина ледь не подалася слідом за господинею... не кажучи про те, що Настя й Варка теж готові були бігти братові на виручку... Та Мишунька не дозволив – майже силоміць потягнув усіх до схованки, де скиглили нажахані розповідями про Бабая сестрички – насилу їх утихомирили!..

Добре, що все скінчилося саме так, а не інакше...

Під вечір додому повернувся похмурий, вкритий брудом і кіптявою батько у супроводі таких же смурних козаків. З болем у голосі гетьман розповів, як мужньо обороняли вони короля Карла, як турецькі мамлюки все ж таки полонили його й повезли до Демюртаського замку. Козаків же змусили заприсягтися, що ті більше не баритимуться, а якнайшвидше полишать Бен-

дери й подадуться куди завгодно – хоч би до тієї ж таки Швеції.

Потім вислухав звіт Грицька про не надто вдалу оборону оселі. Спочатку похвалив обох синів за кмітливість, але потім наморщив чоло і довго думав, перш ніж сказати таке:

– Втім, ти, Грицько, повівся сьогодні занадто нерозважливо. Цього не можна, ніяк не можна дозволяти собі, якщо ти відповідаєш не тільки за самого себе, але й за інших також. Карати тебе, синку, не стану – ти й без того натерпівся вдосталь. Але скажи мені от що: ну хіба ж так важко було повестися бодай трішечки спокійніше?! Це дало би тобі шанс оцінити ситуацію більш тверезо, а відтак, можливо, і не ризикувати життям. Адже їм не ви були потрібні, а саме я... Подумай над цим, синку. Добряче подумай і наступного разу не поспішай ставити на карту життя і спокій своїх близьких. Це, синку, штука така: голови позбутися легко – повернути назад на плечі неможливо. Подумай над цим.

– А ви, батьку?..

– Що – я?

– Хіба можете сказати ви, що завжди і повсякчасно робили вірні ставки? І хіба ви самі ніколи не ризикували життям не тільки своїм, але й моїм, наприклад?..

Гетьман лише мовчки подивився на сина й розтер

вкриті кіптявою обличчя, на якому піт з чола вже встиг проборознити декілька світлих доріжок. Що там він збирався відповісти, так і лишилося нез'ясованим: у двері постукав посланець Семена Півторака, який прийшов довідатися, чи все гаразд з родиною Орликів. Причина такого занепокоєння була зрозумілою: Півторак давно вже домовився висватати Софійку – одну зі своїх дочок – за Грицька. Чекав лише, коли обоє підростуть настільки, щоб гетьманич заслав старостів. Поголос про сьогоднішній «подвиг» Грицька вже облетів усі Бендери, отже, долею майбутнього зятя непокоїть-ся...

– Пішли, синку, гостя приймати, – мовив Пилип, здіймаючись на рівні. – А про те, що сталося вдень, договоримо потім.

Гетьман скуйовдив волосся на маківці сина й додав тихіше:

– Потім, не зараз...

Глава 2

Борги і кохання

Січень 1759р. від Р.Х.,

Російська імперія, Санкт-Петербург

Лише якусь годину Ле-Клерк провів у наскрізь просяклому вологою темному підвалі, але встиг змерзнути так, ніби весь цей час простояв на пронизливому вітрі лише у спідньому. Лікар відірвав очі від порослої темно-зеленим мохом стіни й подивився на слідчого. І як цей неборака примудряється просиджувати тут цілими днями?!

Слідчий розцінив погляд піддослідного по-своєму, якось дуже специфічно, оскільки мовив презирливо і трохи насмішкувато:

– То що, мусью дохтур розповідатиме нарешті все-все?

– Тобто?.. – Лікар посерйознішав, підібгав губи. Але на слідчого це не справило жодного враження, оскільки він продовжив спілкуватися тим самим презирливо-насмішкуватим тоном, що і досі:

– Отже, мусью дохтур продовжує грати у мовчанку? Гаразд, гаразд...

Ле-Клерку почала набридати ця комедія. Окрім то-

го, скільки ще можна мерзнути у цьому клятому підвалі?! Тож він вирішив прискорити розвиток подій:

– Послухайте, пане... Як вас там звати...

– Для тебе, мусю дохтур, я – найгірший жах, от хто я для тебе такий! – спробував перейти у наступ слідчий. Проте на настільки брутальну провокацію Ле-Клерк не піддався:

– Послухайте, дорогоцінний мій жахлику, ви знаєте, хто я такий?

– Оце я й намагаюся з'ясувати в тебе, жабоїде, вже бити годину...

– Отже, дорогоцінний мій, знайте, що я – Ніколя-Габріель Ле-Клерк, особистий лікар Її Імператорської Величності Єлизавети Петрівни, тоді як ви...

– Те-те-те!.. Пішло, поїхало...

– Послухайте, шановний пане!..

– Ні, це ти послухай, жабоїде!..

Близько хвилини вони їли один одного очима, що-сили намагаючись навіть не кліпнути.

– Між іншим, ви відриваєте мене від виконання надто важливих обов'язків при високошляхетній особі Її Імператорської Величності, – нарешті процідив крізь зуби Ле-Клерк.

– На що маю повне й законне право, – не розгубився слідчий.

– Сумнівно щось...

– Сумнівайся, жабоїде, сумнівайся, якщо хочеш.

– Хіба вам невідомо, що Її Імператорська Величність почуваються зле?..

– Тобі, либонь, теж несолодко сидіти у моєму підвалі, – криво посміхнувся слідчий, відводячи нарешті очі. – Але ти, мусью дохтур, врахуй, що по-справжньому я за тебе ще навіть не брався. Тож зізнавайся краще зараз...

Раптом Ле-Клерк здогадався про дещо.

– Послухайте, шановний, – мовив він якомога проникливіше, – у вас що, ревматизм?

Слідчий нервово сіпнувся, зиркнув на імператорського лікаря з-під насуплених брів, але не відповів нічого.

– Ну, так-так, авжеж, – Ле-Клерк зітхнув із співчутливим виглядом. – Заробиш ревматизм у такій сирості, еге ж...

– Це тебе не стосується, дохтуре, – пробуркотів слідчий, але вже без жодної насмішкватості чи презирливості.

– А хочете, допоможу?

– Я тебе, жабоїда, спитав, здається...

– Ні, правда-правда, допоможу!

– Послухай-но, ти!..

Втім, слідчий добре розумів, що поганого лікаря до царственої персони і на гарматний постріл не допу-

стять. Отже, після настільки звабливої пропозиції беззаперечного майстра своєї справи кричати на нього... якось, знаєте, не личить... Навіть природному хамові...

— Отже, дохтуре, я тебе востаннє по-доброму запиту: до якої масонської ложі ти приписаний? Відповідай чесно і відверто, немов своєму духівникові. І по-доброму, інакше я візьмуся за тебе по-злому...

— Не належу до жодної.

— Щиро тобі раджу, жабоїде!..

— Так само щиро повторюю: я не належу до жодної таємної ложі «вільних каменярів».

Пару-трійку хвилин помовчали, потім слідчий мовив:

— Ти добре подумав?

— Звісно, що добре.

— Ну, то як?..

— Що саме?

— Те, про що запитую: масон ти, жабоїде, чи ні?!

— Я ж сказав...

— А ти ще, ще раз повтори, дохтуре.

— Навіщо?

— Бо я так наказую.

— Я вже відповів...

— Повтори, жабоїде.

— Зрозуміло й недвозначно...

– Я недочув.

– Хіба?..

– Оглух раптом, знаєш... На одну-єдину мить.

– Я не належу до жодної таємної ложі «вільних каменярів».

– Так-таки до жодної?..

– Абсолютно.

Знов помовчали.

– Не передумав?

Ле-Клерк замружився і глибоко зітхнув. Нібито не розуміючи, до чого хилить слідчий, лікар мовив якомога спокійніше:

– Послухайте...

– То що, зізнаєшся нарешті?

– Послухайте, шановний, якщо я не встигну вчасно замовити всі необхідні компоненти для ліків Її Імператорської Величності...

– А мені, знаєш, не потрібно, щоб якийсь там жабоїд отруїв Її Імператорську Величність Єлизавету Петрівну, дочку нашого славетного імператора Петра Великого! Ти мене добре зрозумів?!

– З чого це ви взяли, нібито я збираюся отруїти Її Імператорську Величність?! Що за нісенітниця?!

– Бо ти, жабоїде, – клятий масон. Масон і прусський шпигун.

– Але ж це ідіотизм!..

– Н-но, дохтуре! Легше, легше!..

– Цілковита дурня – от чим є ваше припущення!

– Я т-тобі!..

– То що, ви й надалі лишатимете Її Імператорську Величність без ліків? Отже, нехай Її Імператорська Величність і надалі страждає від мігрені?..¹

Вони вже вкотре схрестили погляди. У підвалі запанувала напружена тиша, тільки свічний ґніт час від часу потріскував.

– Тільки-но повернуся до палацу, одразу ж доповім Її Імператорській Величності, що саме змусило мене затриматися. Уявляю, як розгнівається високошляхетна Єлизавета Петрівна...

Тут слідчий нарешті опустил очі, різко видихнув і витер рукавом уміть спітніле чоло. Ле-Клерк в душі зрадів: отже, він таки переміг цього негідника!..

– Пощастило тобі, дохтуре, що нема зараз у Санкт-Петербурзі графа Бестужева, – процідив зневажливо слідчий. – Він би вже точно...

– Якщо хочете знати мою думку, то з графом Бестужевим-Рюїнім ваше відомство явно перестаралося, – єхидно посміхнувся лікар.

¹ Єлизавета Петрівна справді дуже потерпала від жорстоких нападів головного болю, спричинених, за деякими відомостями, уродженим сифілісом, успадкованим від її батька – Петра І. Тривалий час імператриця рятувалася від мігрені токайським вином. (Тут і далі – прим. авт.).

– Ти відкіля знаєш?.. – нашорошив вуха слідчий.

– Бо наскільки мені відомо, остаточно довести факт прусського масонства графа Бестужева-Рюміна так і не вдалося.

– Це ти від своїх побратимів довідався, від «вільних каменярів»?

– Та облиште ви!.. Пфс-с-с-с!.. – Ле-Клерк презирливо випустив повітря крізь зціплені зуби.

– Тоді звідки?..

– Від ясновельможного пана Розумовського, ясна річ! Ви ж знаєте, що я був його особистим лікарем, протягом п'яти останніх років прожив у його маєтку, розташованому в малоросійському селищі Батурині. А вже потім саме він порекомендував Її Імператорській Величності.

– Тобто це від пана Кирила Розумовського...

– Природно, що від нього.

– А може, ти все ж таки прусський масон? Еге ж, дохтуре?..

– Я все-таки француз, прошу не забувати! – з достоїнством відповів лікар.

– Це нічого не означає. Франція та Пруссія занадто довго були симпатиками, тому цілком можливо...

– Але зараз Франція воює проти Пруссії разом з Росією! І невже ви думаєте, що провівши поруч з його світлістю Кирилом Розумовським цілих п'ять років...

– Гаразд.

Ле-Клерк вирішив, що допит нарешті завершено, проте слідчий нахилився убік, покопався там і кинув на стіл декілька папірців, що у мерехтливому сяянні одинокої свічки здавалися жовтуватو-бляклими.

– Це ми відібрали у тебе, коли затримали. Твої то папірці, жабоїде?..

– Так, мої.

– Ти не заперечуєш?

– Звісно, що ні.

– А тепер зізнавайся чесно: що це таке?

– Як то – що?! – щиро здивувався лікар. – То є рецепти ліків Її Імператорської Величності.

– Точно?

– Звісно!

– А що це за мова така дивна?

– Латина. Ви знаєте латину?

У глибині очей слідчого щось мигнуло, проте відповів він доволі впевнено:

– Так, знаю.

– Не знаєте ви латини, не брешіть, – скривив губи Ле-Клерк.

– Знаю, знаю. Це легко. От вивчив же я твою жаб'ячу мову, зумів...

– До речі, акцент у вас просто жахливий! Проте вивчити усну мову – це одне, а вивчитися до того ж писа-

ти – зовсім інше.

– Нічого, нічого, не я, то інші знають твоє тарабарське письмо...

– І що, інші хіба не підтвердили, що то є рецепти ліків, писані звичайною латиною?..

– А навіщо ти, жабоїде, пишеш ці так звані рецепти чужинською мовою? Чом це тобі забракло нормальних російських слів?

– Так між вченими людьми заведено, спитайте кого завгодно.

– Підозріло воно якимось. Дуже підозріло.

– Нічого подібного. Латиною пишуться усі лікарські рецепти...

– Ото я й кажу: все це – ваш пруссько-масонський тайнопис.

– А я кажу, що ви дуже ризикуєте. Бо якщо Її Імператорська Величність вчасно не отримають ліків...

– Раніше Її Імператорській Величності вистачало доброго токайського вина, аби втамовувати головний біль.

– Тепер уже не вистачає. Тому Її Імператорська Величність і попросила його світлість пана Розумовського приставити до її персони мене, бо мій попередник не знав жодних інших рецептів, ніж добре старе токайське.

– А ти свої масонські тайнописи тут одразу почав

розводити...

– Я лише полегшую страждання Її Імператорської Величності. І все це – для блага Російської імперії, не забувайте.

Слідчий глибоко зітхнув. Ле-Клерк із задоволенням відзначив про себе, що він майже готовий здатися. Та не все було так просто...

– А чом це ти так дивно поводишся, дохтуре?

– Тобто?..

– Не зрозумів хіба, про що це я спитав?

– Ні.

– Тоді спеціально для всяких різних жабоїдів поясню. За останній тиждень ти двічі відвідував аптеку пані Зоненфельд, тепер збираєшся туди утретє.

– Ну то що ж у тому дивного?

– Тим не менш, тим не менш...

– Я лікар – вона аптекарка...

– Ти відвідував її заклад особисто. По-перше, можна було послати когось із твоїх помічників... Сподіваюся, у тебе, дохтуре, є помічники?

– Звісно, є. Проте коли йдеться про здоров'я Її Імператорської Величності, можна й особисто поклопотатися...

– Ти хочеш сказати, що то є надто важливо?

– Так. А ви хіба не вважаєте, що...

– Ну, припустимо. Але ж по-друге, можна було ви-

кликати пані Зоненфельд до палацу. Навіщо ж тобі самому?..

– Я працюю при особі Її Імператорської Величності нещодавно, зараз обираю постачальника ліків, тому й хотів особисто пересвідчитися, як виглядає заклад пані Зоненфельд.

– А що, жабоїде, маєш якісь сумніви?

– Ні-ні, не те щоб сумніви, але...

– Що ж тоді?

– Пані Зоненфельд – чесна удовиця, її заклад користується доброю репутацією. Проте коли йдеться про августійшу персону, самої лише словесної інформації замало. Треба перевірити все на місці, причому особисто. Ви мусите мене зрозуміти... хоч би в силу самих ваших службових обов'язків.

– Ти на що натякаєш, дохтуре?

– А хоч би на теперішню перевірку.

Слідчий зітхнув, зробив вигляд, нібито вже вкотре перечитав написане у рецептах, потім запитав:

– А може, ти того?..

– Що саме? – не зрозумів лікар.

– Може, тебе вабить не заклад пані Зоненфельд, а сама його господиня, еге ж?

– Ну, знаєте!.. – Ле-Клерк мимоволі всміхнувся.

– Знаю, жабоїде, знаю. Ти холостий – вона удовиця. Ти лікар – вона аптекарка. Спільні інтереси, спіль-

ні почуття... Еге ж?

– Мої особисті почуття нікого іншого не стосуються, окрім мене самого, – з достоїнством відповів Ле-Клерк.

– А от і помиляєшся, дохтуре. Коли йдеться про Її Імператорську Величність – стосуються.

– Наскільки я зрозумів, ви запитували, чи належу я до якоїсь ложі прусських масонів?

– А що, ти нарешті зізнаєшся?.. – пожвавішав слідчий.

– У такому разі врахуйте: я – француз, пані Зоненфельд – австрійка. Франція, Австрія і Росія разом воюють проти Пруссії. То ви навіть після цього хочете сказати, що я – прусський масон?!

Слідчий промовчав.

– Тим паче, пані Зоненфельд – жінка. Наскільки я знаю, серед масонів жінок немає.

– Звідки тобі це відомо? – слідчий так і прикипів очима до Ле-Клерка.

– Бо масонів називають «вільними каменярами», тоді як про «каменярок» я ніколи й нічого не чув. А ви чули бодай щось?..

У такому ж дусі суперечка тривала ще з півгодини. Нарешті слідчий не витримав і відпустив Ле-Клерка. Справді, а як іще він міг вчинити – не залишати ж Її Імператорську Величність без ліків від жахливої мі-

грени!.. Вона ж дійсно могла розсердитися на занадто старанного слідчого. От якби він витягнув з лікаря зізнання!.. А так – затримувати француза надалі у підвалі не було жодного сенсу.

Забравши рецепти, доволі прохолодно розпрощавшись зі слідчим і наостанок нагадавши, що лікування ревматизму – штука нескладна, Ле-Клерк нарешті полишив сирий підвал. Біля виходу на нього чекала карета на полоззях. Навіть не озирнувшись назад (і без того зрозуміло, що нишпорка стрибне на задок, тільки-но вони від'їдуть), наказав кучеру гнати коней до аптеки пані Зоненфельд без найменшої затримки.

Як і у минулі два рази, удовиця-аптекарка була лагідною й чемною. Ле-Клерк передав їй усі три рецепти, попросив не баритися. Натякнув, що може поклопотатися перед її Імператорською Величністю, аби пані Зоненфельд отримала монополію на постачання ліків до імператорського двору. Господиня так і розквітла, мило посміхнулася. Вона справді ще нічогенька, подумав Ле-Клерк. Може, над словами слідчого варто замислитися? Бо не знав, не знав – як раптом угадав!..

Так, служба в її Імператорської Величності – справа почесна. Виконання обов'язку перед господарем – тим паче. Проте життя – це життя, рано чи пізно воно бере своє...

На тому і полишив гостинний заклад пані Зонен-

фельд, супроводжуваний лагідним поглядом господині. На вулиці непомітно озирнувся на всі боки й побачив, що нишпорка ховається за рогом. Мабуть, злий, немов чорт, бо змерз на пронизливому вітрюгані... Ну, нічого, нічого – в кожного своя робота!

А над словами слідчого подумати варто. Безперечно, варто...

Лютий 1759 р. від Р.Х.,

*Франкфурт-на-Майні, вул. Оленячий бід,
ставка військового губернатора французів графа
Теаде Тораса де Прованса*

– У мене добра новина з Московії, маршале.

– Справді, генерале?..

– Так, наш друг Ле-Клерк надіслав важливу звісточку.

Де Брольї одразу пожвавішав:

– Нумо, нумо, цікаво! І про що ж він пише?

– Про своє підвищення.

– Тобто?..

Ліва брова маршала запитально вигнулася.

– Він уже більше не є особистим лікарем його світлості Кирила Розумовського.

– Он як? Ким же він став – може, управителем маєтку Розумовського?..

– Вище беріть, маршале!

– Вище?.. Що маєте на увазі, де Лазіскі? Поясніть,

прошу.

Генерал аж просяяв, потім простягнув маршалові один з «рецептів», три тижні тому переданий Ле-Клерком лагідній аптекарці, й мовив урочисто:

– За рекомендацією його світлості месьє Розумовського, наш агент Ніколя-Габріель Ле-Клерк став особистим лікарем Її Імператорської Величності Єлизавети Петрівни.

– Що-о-о?!

Втім, шифровка була у нього в руках. Перегнувши «рецепт» навпіл так, що латинські слова лишилися на лівій частині, а на правій – тільки стовпчик чисел, де Брольї уважно пробіг по ньому очима. За багато років роботи у таємному кабінеті Луї XV «Секрет короля» маршал вивчив шифр майже напам'ять, тому читав різноманітні числа, немовби звичайнісінькі слова. Ось попереду зазначено особистий номер адресата шифровки – «1265», що означає «його світлість граф Орлі». Далі – за текстом...

Дочитавши до кінця, де Брольї тільки підборіддя потер. Годі й сумніватися, так воно і є: агент повідомив про своє нове призначення та подавав коротку інформацію про військові плани росіян на найближчі місяці. Ось тільки тут незрозуміло... Причому саме там, де йдеться про запланований улітку наступ! А це ж найцікавіше...

- Люб'язний мій графе, підкажіть, будь ласка, що означають ці два довжелезні числа?
- Хіба ж ви не бачите, що обидва починаються з нуля?
- А-а-а, так-так...
- У такому разі потрібно скористатися латинською частиною рецепта.
- Де Брольї розігнув папірець і відповідно до вказівок генерала почав відраховувати слова, вибирати з них літери та складати у назву населеного пункту:
 - К-у-н-е-р-с-д-о-р-ф... Кунерсдорф?
 - Так, маршале, йдеться саме про Кунерсдорф.²
 - Дякую, генерале!
 - Прошу пана...
 - Отже, влітку росіяни та австрійці планують наступ у напрямі Кунерсдорфа?
 - Саме так.
 - Але в той же час ваш агент повідомляє, що його світлість месєє Салтиков не має наміру ризикувати російською армією заради успіхів австрійців?
 - Так, маршале.
 - Ну гаразд, нехай гризуться... Нам же зі свого боку

² 1 серпня 1759 року під Кунерсдорфом прусська армія (близько половини від загальної чисельності війська короля Фрідріха Великого) була вщент розгромлена росіянами та австрійцями, сам Фрідріх ледве уникнув полону (див. Хронологічну таблицю).

варто активізувати бойові дії. Наприклад, у другій половині літа.

– Саме так.

Маршал пройшовся туди-сюди кімнатою, зупинився посередині, брязнувши шпорами, крутнувся на підборах.

– Прекрасна робота, графе! Як вашому агенту таке вдалося? – Де Брольї не міг приховати відвертого здивування.

– Від самого початку я дотримувався думки, що Ле-Клерк дуже здібний, навіть талановитий розвідник. Чи дарма особисто порекомендував його вам, як вважаєте?..

– Ну-у-у, що ви, що ви, графе!.. Звісно ж, недарма!

Маршал знову пройшовся кімнатою і раптом спитав:

– Яким чином Ле-Клерк надсилає вам повідомлення?

Польний маршал нічого не відповів, тільки мовчки вклонився.

– Послухайте, де Лазіскі, я хочу знати лише, наскільки надійними є люди, які допомагають нашому лікареві?

Генерал знову мовчки вклонився. Маршал сумовито зітхнув:

– Знову ці ваші таємниці!..

– Ви ж, напевно, знаєте, як мені вдалося зберегти донині настільки розгалужену агентурну мережу, що чітко працює скрізь і всюди, у ворогів і у друзів, від Санкт-Петербурга до Османської імперії?

Де Брольї поморщився, оскільки здогадувався, якою буде відповідь.

– Вірно, маршале, цілком вірно: моя агентурна мережа – то є моя особиста справа. Я ніколи й нікому не передовіряю інформацію про своїх агентів, тож до них і підібратися неможливо.

– Але ніхто з нас не вічний, генерале...

– Запевняю, що у разі моєї загибелі Кароль передасть особисто вам усі відомості про моїх агентів.

– Тільки у разі вашої загибелі?

– Тільки тоді, маршале. І тільки вам особисто.

– Але ж...

– Не будемо торкатися такого делікатного предмета, як життя месьє Ніколя-Габріеля Ле-Клерка та інших розвідників: припустимо на мить, що вам байду-же, живі вони чи померли, катують наших людей зараз, щоб витягнути з них будь-які відомості, чи ні.

– Але ж!..

– Я кажу лише – припустимо. Насправді йдеться про дещо інше: невже і вам особисто, і Його Величності Луї П'ятнадцятому зовсім-зовсім непотрібні найточніші відомості з Санкт-Петербурга, Варшави, Стокголь-

ма, Копенгагена, Рима, Лондона, Відня, Берліна, Порту і Бахчисарая? Невже вас не цікавить, наскільки віддані нам союзники і що саме замишляють вороги?

– Маєте рацію, генерале, – погодився нарешті де Брольї.

– Якщо так, тоді дозвольте мені й надалі самому керувати своєю агентурною мережею на власний розсуд.

– Але ж постійно складається враження, нібито ви дістаєте відомості нізвідки! Немовби той штукар з повітря, чесне слово!.. От взяти, наприклад, нашого друга Ле-Клерка...

– Так, взяти хоч би його...

– Звідки ми знаємо, що його повідомлення – правда? Звідки ви знаєте, що він перебуває у Санкт-Петербурзі при особі імператриці Єлизавети, а не сидить у своєму Батурині, як і досі?..

– То перевірте відомості, якщо не вірите! Тільки врахуйте, що на перевірку піде час... дорогоцінний час...

– Та скільки вже разів перевіряли, – зітхнув де Брольї.

– І що, мої агенти бодай раз подали невірну, неточну інформацію?

– Жодного разу, мій генерале, жодного разу.

– Тоді у чім річ? Чом ви мені не вірите?

– Я особисто вірю, вірю, – запевнив пального маршала де Брольї. – Але ж є інші, які вам жахливо зазд-
рять!..

– То кому ви більше довіряєте: мені й моїм людям
чи моїм ворогам?..

– Ну гаразд, облишимо цю тему.

Де Брольї глибоко зітхнув, потер підборіддя й мовив
з урочистим піднесенням:

– Генерал де Лазіскі, знайте: я негайно надішлю
повідомлення Його Величності про такий видатний
успіх! – І додав проникливо: – Франція перед вами у
великому боргу, графе...

– Було б зовсім незле, якби той борг було якнай-
швидше сплачено! – кивнув польний маршал.

Ліва брова маршала знову вигнулася.

– Ви на що натякаєте, люб'язний графе?..

– Я не натякаю. Ви самі тільки-но сказали про це,
маршале.

– Хм-м-м-м!..

– Я вас не примушував.

– Хм-м-м-м!..

– Точніше, не я примусив, а факти. Переконливі
факти, так!

– А хіба вам не здається, шановний графе де
Лазіскі, що ви, щонайменше, неввічливі?

– Хіба ж?..

– Звісно, Франція у боргу перед вами...

– Не тільки Франція. І не тільки переді мною.

– Тоді хто ж іще? І перед ким, дозвольте поцікавитися?..

– Багато хто – от хоч би Польща і Швеція. А несплачений борг ваших держав – перед нашою козацькою нацією та перед моєю нещасною землею. Перед Україною, маршале, та її народом.

– Генерале, генерале!..

– Адже з мовчазної згоди Франції, названих і деяких неназваних країн і саму Україну, і народ наш кинуто на поталу Московській імперії, що ссе з плодючої української землі усі життєдайні соки, немовби казковий упир.

Обличчя де Брольї спохмурніло, мов грозова хмара, та польний маршал продовжив у тому ж дусі:

– Запам'ятайте, що я скажу вам, маршале: доки Московія безроздільно володарює на українських теренах, вона лишиться непереможною й великою. Тільки коли відродиться єдина міцна козацька держава по обидва боки Дніпра – тільки тоді запанує у Європі мир і спокій. А доти спокою не матиме жоден європейський монарх...

Де Брольї відійшов до дальньої стіни штабної кімнати, повільно опутився там на стільця і спитав:

– Ви все сказали, генерале?

– Така моя думка, що поробиш.

– Чом тоді воюєте за Францію? І ви, і ваші найманці-козаки...

– Не знаю, як щодо козаків, але особисто я сподіваюся, що наш король Луї П'ятнадцятий колись-то втішиться після смерті королеви Марії Аделаїди...

– Генерале, генерале, не забувайтеся!.. – вловивши у голосі де Лазіскі явне глузування, де Брольї підвищив голос.

– Отож я й кажу: сподіваюся тільки на те, що король наш колись-то припинить забавлятися з юними кралями в «Оленячому парку»³ й нарешті повернеться до державницьких справ...

– Будемо вважати, я нічого не чув, – процідив крізь зуби де Брольї.

– До речі, маршале, яка ваша думка щодо того, що ставка наша знаходиться на вулиці Оленячий брід? Хіба ж у такому збігу назв не відчувається гіркої іронії долі?

– Знаєте, генерале... – Де Брольї сумно зітхнув. – Якби не унікальна агентурна мережа, якою розпоряджаєтеся ви особисто, після всього сказаного вас мож-

³ У паризькому будиночку «Оленячий парк» маркіза де Помпадур влаштовувала королю Луї XV таємні побачення із вродливими юними панянками, яких особисто добирала сама, щоби монарх втамовував з ними свою хіть.

на було би дуже просто відсторонити як від командування армією, так і від роботи у «Секреті короля». А щоби з ваших мізків остаточно вивітрилися хибні думки, заслати якнайдалі...

— Хто ж постачатиме тоді «Секрет короля» унікальними відомостями?

— Тому ви залишитеся на всіх посадах навіть після всього сказаного, — суворо мовив маршал. — Але майте на увазі: король — то є король, і не нам, вірним королівським слугам, критикувати особисте життя Його Величності.

— Знаєте, маршале...

— Зрештою, чого ви хочете?! Росією править імператриця Єлизавета, дуже прихильна до вашої України. Після візиту до Києва вона навіть пообіцяла не карати на смерть жодного малороса...

— Козака...

— Яка, зрештою, різниця?!

— Для вас, маршале, і справді жодної різниці, тоді як для мене...

— Отож, генерале: для вас!.. Ви повсякчас ставите свою думку вище від думок інших — у тому і є ваш недолік, що гальмує вашу ж кар'єру.

— Я роблю так, лише коли йдеться про рідну мою Україну. Адже існування країни важливіше, ніж благополуччя окремо взятої людини.

– Гаразд, повернімося до вашої землі... Отже, імператриця Єлизавета привселюдно присягнулася не страчувати жодного малороса і свято дотримується цього принципу.

– А що буде потім?

– Тобто?..

– Що станеться після смерті Єлизавети Петрівни? Ця імператриця не вічна, як і будь-хто з людей...

Де Брольї лише плечима знизав.

– От і я не знаю. А тому не постидуюся нагадати про борги переді мною, перед усім козацтвом і перед усією Україною навіть нашому величному королю, якщо випаде така нагода!

Польний маршал посміхнувся і додав:

– Між іншим, нагадати про старі борги ніколи не пізно. Адже взяте у борг все одно лишається твоїм, тільки розпоряджаються ним інші. До того ж, відсутність вчасних виплат по боргових зобов'язаннях іноді може зламати людині все життя... Не кажучи вже про цілу країну...

– Мушу зазначити, генерале, що ваша сміливість межує з неповагою, – замислено мовив маршал. – Втім, запевняю: тільки-но ви зберетеся сказати те, що сказали щойно мені, в обличчя нашому монарху... У вас нічого не вийде! Бо не погоджуватися з вінценосною персоною іншим людям, хай яким видатним, ніяк не можна...

Польний маршал знову посміхнувся:

– Можете не сумніватися, маршале, я не злякаюся і не постыдаюся. Адже одному європейському монархові я колись уже нагадував про його борги перед козацтвом...

*12 грудня 1717 року від Р.Х.,
Швеція, Стокгольм*

– Ну то як тобі видовище?

– Прошу?..

– Як тобі наша столиця? Подобається?

Григорій замислено дивився на співбесідника, який аж сяяв від щирого захоплення. По всьому було видно, що Густав дуже любить своє місто й пишається ним. Проте, на превеликий жаль, він не бачив казкової краси Батурина – гетьманської столиці у період її розквіту...

Втім, Батурин давно вже спалено князем Меншиковим, тоді як Стокгольм – ось він, просто за вікном карети! До того ж, Григорій бачив Батурин очима дити-

ни, а у дитинстві все видається казково-прекрасним. Як він ще декілька років тому пишався своєю дитячою шабелькою, вважав її справжньою зброєю!.. Та варто було понюхати пороху на справжній війні, як дитячі ілюзії остаточно вивітрилися з голови. Не виключено, такі само ілюзії Григорій донині плекає і щодо «казкового» козацького Батурина.

Але все-таки, що ж відповісти Густаву?..

Якщо зауважити: «Друже мій, от бачив би ти Батурин!..» – той образиться.

Якщо зізнатися відверто: «Друже, пригадай-но, я вже бував тут раніше, тож нічого нового за вікном не спостерігаю», – Густав цього не зрозуміє.

Якщо нагадати: «Я ж навіть з Його Величністю королем Карлом знайомий особисто. Більше того – встиг повоювати за Швецію, разом з іншими гвардійцями-фенріхами обороняючи фортецю Штральзунд⁴», – знов-таки образиться, причому ще глибше...

Тож насамкінець Григорій дипломатично мовив:

– О-о-о, так, так... Але до Різдва лишається ще два тижні – уявляю, яким прекрасним стане Стокгольм у святкові дні!

Густав так і просяяв, радісно вигукнув:

– Ти аніскільки не помилився, друже Григоре! До

⁴ Це сталося за 2 роки до описуваних подій – у 1715 році (див. Хронологічну таблицю).

речі, не забудь, що я запросив тебе на свято – тож на Різдво чекаємо на тебе.

– А не боїшся, що я поведуся, немов Юлій Цезар?

– Тобто?..

– Що підкорю усіх твоїх домашніх, – усміхнувся Григорій і додав: – *Veni, vidi, vici*.⁵

Густав щиро розсміявся:

– Скажу лише одне, друже мій: якщо навіть так і станеться, ти достойний подібної перемоги. Інакше не був би моїм товаришем. Адже завоювати прихильність си-на шведського канцлера – справа нелегка...

– Знаю, друже мій, знаю.

– Так і сталося: прийшов ти на кафедру професора Регеліуса, побачив Густава Міллерна – і підкорив його своїм розумом та ввічливістю.

– Можливо, ти шкодуєш?

– Григоре, Григоре, що ти таке кажеш!..

У подібному невимушеному дусі теревенили до самого королівського палацу. Наостанок ще раз нагадавши про різдвяне запрошення, Густав висадив там Григорія й наказав кучеру їхати далі. За декілька секунд карета загубилася у лабіринті вуличок, що виходили

⁵ Латиною: «Прийшов, побачив, переміг» – слова Гая Юлія Цезаря з його послання до давньоримського сенату щодо перемоги над понтійським царем Фарнаком. Цезар був одним з найулюбленіших авторів Григорія Орлика.

на площу. Григорій обернувся до сповненої похмурої величі споруди, схилив голову набік, примружив ліве око й оглянув палац так, немовби то була фортеця, яку необхідно взяти штурмом.

Хоча у певному сенсі так воно й було... Тільки «перемогти» він мав не палац, а Його Королівську Величність Карла Дванадцятого. Бо насправді від сьогоднішнього візиту залежала подальша доля не лише самого Григорія, але всієї родини гетьмана Орлика. Доки батько опікується шляхетною справою визволення українських земель від московських поневолювачів, хтось же мусить піклуватися про його дружину та решту дітей!..

Хтось – це саме він.

Григорій Орлик, найстарший син подружжя Орликів.

Тож, поправивши одяг, хлопець попрямував до найближчого гвардійця з тих, які охороняли палацові входи, і, простягнувши невеличкого папірця з особистими підписом і печаткою Міллерна-старшого, мовив:

– Його Величність призначив мені на сьогодні аудієнцію. Будь ласка, проведіть мене до його високоповажності канцлера, як сказано у цій записці.

Міллерн-старший зустрів Григорія у невеличкій, добре освітленій внутрішній кімнаті, прискіпливо оглянув з ніг до голови, пробурмотів:

– Вигляд скромний, але пристойний... Як і писав Гу-

став, ви справляєте добре враження, юначе.

Потім витримав невеличку паузу й обережно додав:
– Принаймні на перший погляд. Ну, гаразд, давайте підготуємося до аудієнції...

Коли хлопець скинув верхній одяг, канцлер знов прискіпливо оглянув його, попросив повернутися на всі боки. Ще б пак: адже зараз цьому первістку із шляхетної, проте остаточно зубожілої родини належало з'явитися перед очима Його Величності – отже, все у його зовнішності має бути гаразд!

Григорій передбачав, що приблизно так і станеться. Він справді заготував... дещо не зовсім оковирне, проте, ясна річ, не поспішав викладати його негайно: адже призначався «сюрприз» для королівських очей, а не канцлерових. Уже коли вони йшли безпосередньо на аудієнцію, юнак непомітно витягнув шпильку з манжети на лівому рукаві сорочки, швиденько заколов її під комір камзола, а манжету непомітно затиснув мізинцем і безіменним пальцем лівої руки. Тільки-но встиг зробити це, як канцлер озирнувся на нього і тихо мовив:

– Прийшли.

Одразу служник, який прямував попереду, розчахнув важкі різьблені двері. Звідти пролунало:

– Його високоповажність канцлер Міллерн та добродій Орлик.

Отак-от, дуже просто й невибагливо: «Добродій Орлик»! Немовби він зовсім не був юним гетьманичем, нащадком правителя українських земель... хоч би й у вигнанні.

З іншого боку, можливо, служникові просто важко вимовити чужинський титул – «гетьманич»?! У будь-якому разі, вимагати більшого зараз не час. Головне, що він таки домігся королівської аудієнції. Сам домігся – себто не завдяки батькові, а виключно через особисте знайомство з юним Густавом Міллерном. Тільки б скористатися з ситуації максимально!..

Про це думав Григорій, разом з канцлером схиляючись у ввічливому поклоні перед королем, який відповів коротким кивком голови, не підводячися з трону.

– Ваша Величносте, дозвольте представити вам Григора Орлика, студента Лундського університету, співучня мого сина, – ввічливо мовив канцлер, коли відвідувачі розкланялися з Карлом.

– А ми, власне, давненько вже знайомі, – відповів король, уважно придивляючись до юнака й немовби на око вимірюючи його зріст. – Якщо не помиляюся, ще з часів мого гостювання у Бендерах...

– Ваша Величність мають прекрасну пам'ять, якщо відтоді не забули неповнолітнього хлопчиська, – підхопив Григорій.

– Те-те-те, одразу з компліментів розпочинаєте,

юначе, – Карл різко плеснув у долоні, тим самим наказуючи юнакові замовкнути. Хоча Григорій подумки відзначив, що королю його слова приємні. – Ну скажіть, з якої ласки я би не запам'ятав найстаршого брата мого хрещеника Якоба Орлика?!

– Проте Вашій Величності є про кого згадувати і без мене. За десяток кипучих років, що минули у ратних і державних справах...

– О-о-о, так-так, маєте рацію: славетний час, сповнений славетних справ!

Карл запитально озирнувся на канцлера, пан Міллерн шанобливо кивнув.

– Втім, якщо моя пам'ять, яку ви одразу ж похвалили, не зраджує свого господаря, ми також бачилися вже після Бендер? – спитав король.

– Абсолютно вірно, Ваша Величносте. Того разу мене зарахували фенріхом у гвардію, і я мав честь прислужитися Вашій Величності, взявши участь в обороні Штральзунду.

– Так, так, ви стали гвардійцем... А яким же чином опинилися у Лундському університеті?

– Прослуживши рік, пішов з гвардії.

– Невже війни злякалися? – наморщив чоло король.

– Анітрохи, Ваша Величносте!

– Відповідь, варта справжнього солдата... Але вчинок різниться з відповіддю! Чом полишили військову

службу? Поясніть, прошу.

Григорій спробував оцінити ситуацію. Тут би й заявити Його Величності прямо й відверто, що родина Орликів настільки зубожіла, що батьки так і не змогли замовити старшому синові порядного мундира, тож він виглядав порівняно з іншими гвардійцями білою вороною. Але казати таке на самому початку бесіди... до того ж нагло, отак у вічі... Ні-ні, так лише можна усе зіпсувати! Тож Григорій мовив:

— Навіщо Вашій Величності неосвічені солдафони?! Хіба не краще оволодіти різноманітними науками, а вже потім здобувати шаблею військові перемоги для слави Вашої Величності?..

— Хм-м-м-м!..

Король відхилився трохи назад і, не зводячи прискіпливого погляду з юнака, запитав у канцлера:

— І що ви на це скажете, Міллерне?

— Скажу, що тепер не дивуюся, чом у листах мого Густава стільки уваги приділялося цьому юнакові.

— Гаразд, — Карл плеснув у долоні, гукнув лакеям: — Стільці для обох гостей, швиденько!

Коли вони всілися поруч із тронем, король раптом звернувся до Григорія латиною:

— Шведською ви, молодий чоловіче, розмовляєте напрочуд чисто, принаймні я акценту не помітив. А от чи добре засвоїли шляхетну мову поетів, філософів і

дипломатів?

– Сподіваюся, що так... хоча про це варто б запитати не покірного слугу Вашої Величності, а моїх достойних учителів, – юнак так само невимушено перейшов на латину.

– А знаєте, канцлере, він мені подобається дедалі більше, – мовив Карл у попередній манері, а потім продовжив: – Тепер розкажіть-но докладніше про стан справ вашої шляхетної родини. І будь ласка, латиною, латиною...

– Що ж цікавить Вашу Величність насамперед: мої університетські успіхи чи стан справ моїх близьких?

– І те, й інше, – посміхнувся король. – Я давненько не бачив не тільки вашу матусю, але й батька, мого хороброго приятеля Філіппа Орлика. То як їм тут живеться?

– Але ж Ваша Величносте! Не кажучи про те, що мій шляхетний батько постійно перебуває у роз'їздах, опікуючись справою повернення козацтва на рідну Україну... Отже, батька я не бачив понад рік... мабуть, як і Ваша Величність...

– То й що?

– Окрім того, я вже декілька місяців не був удома, оскільки живу при університеті. Тому все, що знаю про матінку, братів і сестер, – усе це вчитав у листах доброї моєї матусі Ганни...

– Ну, а мені навіть листів не пишуть! – знизав плечима король. – Тому розповідайте, юначе, розповідайте швидше і не змушуйте мене чекати занадто довго, адже я – сама увага...

Довелося розповідати. Його Величність Карл слухав уважно, не перериваючи, тільки час від часу обмінювався багатозначними поглядами з канцлером Міллерном – як помітив Григорій, коли йшлося про справи гетьмана Орлика і козаків-вигнанців.

Коли у невимушеній бесіді сплигло хвилин двадцять, Григорій вирішив, що пора пускати в хід неоконкретний «сюрприз». З розповіді про родину він непомітно перейшов до загальної оцінки політичних розкладів у Європі та подальших перспектив ведення Північної війни, а від цього – до тонкощів вивчення в університеті військової справи, тож, емоційно змахнувши руками, відпустив два добряче зомлілі пальці лівої руки. Розірвана манжета, яку ніщо вже не утримувало, розгорнулася на кшталт білого капітулянтського прапора. На обличчі канцлера Міллерна з'явився такий вираз, немовби він розжував жменю гіркої перцю.

– О-о-о, юначе! А це що таке? – Король миттю похвавішав і вказав на розірвану манжету.

– Де? – Григорій прослідкував за поглядом Його Величності, а коли «побачив» пошкоджений одяг, спробував зобразити на обличчі суміш прикрого здиву-

вання і засмучення. Схоже, це йому цілковито вдалося, оскільки Карл невдоволено процідив крізь зуби, зі шляхетної латини миттю перейшовши назад на шведську:

– Отак от ви, юначе, приготувалися до настільки важливого візиту?!

Кинувши короткий погляд на Міллерна (здавалося, канцлер готовий був непристойно лаятися), Григорій напружив м'язи нижньої щелепи (від чого вона дрібно-дрібно затремтіла), притримав подих і немовби через силу пробелькотав:

– Вибачте, Ваша Величносте, я ж ненавмисно... Себто вона ненавмисно...

– Хто – вона?!

– Манжета...

Різкими гарячкуватими рухами юнак почав заправляти розірвану манжету в рукав камзола.

– До чого тут вона?! – обурився Карл. – Ваша сорочка – то всього лише ваша річ, за стан якої відповідає її господар!

– Вибачте, Ваша Величносте!..

– Ох, юначе, юначе! Тільки-но ви мені почали подобатися, як раптом...

Карл роздратовано ляпнув долонею по коліну й запитав:

– Ну, поясніть, будь ласка, у вас що, нема більш

пристойної сорочки, ніж оце лахміття, що розсипається буквально на очах вашого короля?!

– Ваша Величність можуть не повірити... проте це моя найліпша, найновіша сорочка, клянуся честю! – запально скрикнув Григорій. То була чистісінька правда. За винятком лише однієї деталі: звісно, юнак не міг сказати, що вранці власноруч розірвав ліву манжету, а потім акуратно сколов її шпилькою, аби пошкодження не виявилось завчасно – лише у потрібний момент аудієнції.

– Справді?! Хм-м-м-м!..

Карл несподівано замислився, потім мовив:

– Але ж якщо у молодого гетьманича, найстаршого сина провідника козацької нації гетьмана Орлика, немає більш пристойної сорочки у такий важливий день, як...

Після цих слів у тронній залі запанувала важка тиша. Король свердлов юнака прискіпливим поглядом. Канцлер дивився на нього, немовби на троянду, що її ярмарковий штукар витягнув із шовкової хустини. Григорій зробив кам'яне обличчя і майже не дихав.

– Скажіть чесно, юначе, який стан справ у вашої шляхетної родини? – мовив нарешті Карл. – Тільки не повторюйте вкотре, що у вас усе добре...

– Не знаю, що й відповісти Вашій Величності, – чесно зізнався юнак. – Можу лише повторити, що сам не

бачив добру мою матінку, братів та сестер уже декілька місяців. А щодо манжети... Повірте, Ваша Величносте, ще вчора вона була цілою-цілісінькою...

(Між іншим, то була чистісінька правда!)

— ...І ще можете повірити, що це – найновіший, найліпший мій одяг! Просто я гадаю, коли Ваша Величність перебували у затяжних походах, то теж носили один і той самий мундир протягом багатьох днів і місяців.

— Чорт забирай! – не витримав король. – Щодо мундира на війні, то ви, гетьманичу, таки маєте рацію! Але ж ви зараз не на війні!.. До того ж, ваша добра матінка могла би прислати вам грошей!..

— Перепрошую, Ваша Величносте, але доки козаки перебувають у вигнанні, вважайте, наша війна проти московського царя Петра триває, – тепер Григорій говорив, гордовито задерши підборіддя. – Що ж до грошей від матері... Перепрошую, Ваша Величносте, але навіть ризикуючи впасти у немилість перед всемогутнім Карлом Шведським, я не грабуватиму свою родину. Зайвого шеляга з них не візьму! Най краще братам і сестрам перепаде. Отак...

Знов у залі забриніла напружена тиша. Здавалося, ніби всі необхідні слова вже сказані. Проте Григорій подумки благав: «Нумо, Ваша Величносте, згадайте про громаду! Ну, будь ласка, згадайте!..» – адже це

був би дуже, дуже доречний останній штрих.

Хтозна, стає думка матеріальною, або ж усе це дурнуваті вигадки... Проте по деякому мовчанні король мовив тихо й повільно:

– Гаразд, юначе, облишимо родину... Але хіба решта козаків не здатна підтримати свого ватажка і його сім'ю?

Шаленим зусиллям волі юнак утримав на обличчі той-таки закам'янілий вираз, коли відповідав:

– Ні в якому разі, Ваша Величносте, мої шляхетні батьки не прийматимуть допомоги від громади. Адже подавшись з України за Вашою Величністю, козаки покинули всю маєтність, що її реквізували тепер загарбники-московити. Єдине їхнє й наше багатство – це військова скарбниця, та й вона майже геть спорожніла. Тому най відсохне рука того, хто зазіхне на ці кошти, призначені насамперед для визволення святої нашої України!..

Тут Григорій сумовито причмокнув, зітхнув і після короткої, але промовистої паузи додав:

– Та й не личить родині ясновельможного гетьмана жити краще від інших, коли громада бідує. Ні-ні, ваша величносте, мої шляхетні батьки вірно роблять, що не приймають і ніколи не приймуть допомоги від громади. Навпаки – допомагатимуть іншим, чим тільки зможуть.

Дивна мовчанка запанувала по тому у тронній залі. Карл вчепився у трон до побіління пальців і аж підвівся, дихаючи важко, з присвистом. Здивований настільки драматичною реакцією Міллерн ошелешено позирав то на одного, то на іншого. А юнак дивився просто у вічі королю таким ясним і чистим поглядом, що запідозрити у його словах будь-який прихований підтекст було ну ніяк неможливо...

Але ж підтекст був, і неабиякий!!!

«Най відсохне рука того, хто зазіхне на кошти військової скарбниці!»

Григорій добре розрахував останній удар: адже випадково дізнався від батька, що незадовго до Полтавської битви покійний гетьман Мазепа позичив Карлу кругленьку суму з військової скарбниці. Перебуваючи тривалий час поза межами рідної Швеції, король почав відчувати нестачу готівки, а все одно мусив платити солдатам. Мазепа пішов на цю жертву, хоча в результаті позбувся підтримки запорозьких козаків — бо тепер сам не мав чим заплатити своїм військам... Отож при ньому лишилися тільки сердюки та невеличкий осередок найвідданіших прибічників, котрих під час Полтавської битви тримали у тиловому резерві, так і не кинувши у бій.

Поза сумнівом, Карл пам'ятав про цю позику. Поза сумнівом, безпосередньо зараз вкотре вже згадав, що

досі не повернув позичене. Але ж король не знав, відомо щось Григорію про цю нековирну справу, чи юнак щиросердо розмірковує вголос про козацьку честь і шляхетний обов'язок визволення вітчизни. Гірше за все, що король не міг спитати просто так: «Ви натякаєте на мої й покійного гетьмана Мазепи грошові розрахунки?» – бо якщо раптом гетьманич просторікував собі без жодних задніх думок, Карл тим самим викрив би себе з головою!..

Нарешті мовчанка стала гнітючою. Король повільно сів на трон, відкинувся на спинку, витер рясний піт з чола і мовив:

– Гаразд, юначе, тепер я повною мірою уявляю невтішне становище козацької громади, вашої шляхетної родини й особисто ваше. Дякую вам, Міллерне, – він скося позирнув на канцлера, перевіряючи його реакцію, – дякую за те, що знайшли за можливе представити мені юного гетьманича Орлика. Зізнаюся, сьогодні я нібито вперше познайомився з ним, хоча насправді ми знайомі вже давненько... Що ж до вас, юначе...

Карл на секунду замислився, потім урочисто прорік:

– Обіцяю, що найближчим часом вам підшукають відповідне прибуткове місце на державній службі – таке моє королівське слово!

– Але ж, Ваша Величносте, як бути з моїм навчанням у Лундському університеті?! – здивувався Гри-

горій. – Я прагну оволодіти усіма необхідними науками, аби якнайкраще прислужитися Вашій Величності...

– Не хвилюйтеся, юначе, вам підшукають місце таким чином, щоб ви могли одночасно продовжити університетські студії.

– Дякую, Ваша Величносте!..

Григорій звівся зі стільця, але вклонитися на знак подяки так і не встиг, оскільки король зупинив його владним жестом та продовжив:

– Стривайте, це ще не все... Враховуючи особливе становище шляхетної родини вірного мого спільника і хороброго приятеля гетьмана Філіппа Орлика, я вирішив призначити його сім'ї спеціальний пенсіон відповідно до статусу. Прошу вас, канцлере, особисто прослідкувати за виконанням. Особисто прослідкуйте, зрозуміло?.. Адже це – мій королівський дарунок одnodумцям і вірним слугам шведської корони.

Потім здійняв вказівного пальця правої руки вгору й закінчив:

– Запам'ятайте мої слова, юначе: колись-то ви станете видатним дипломатом... при ваших знаннях латини і деяких інших талантах! Це кажу вам я – Карл Дванадцятий, Божою милістю король славетної Швеції... От тепер сказано все, що треба. Тепер можете дякувати, дозволяю.

Григорій не поскупився на поклони і компліменти. Король завмер на троні у величній позі античного бога, канцлер спостерігав за обома з неприхованим здивуванням – бо так і не зрозумів, що ж сталося просто у нього на очах. Хоча ясно відчув: щось таки сталося...

Далі Міллерн провів юнака назад до внутрішньої кімнатки, підтвердив, що тепер не тільки юний Густав, але й сам шведський канцлер від свого імені запрошує юного гетьманича Орлика на святкування Різдва. Додав на прощання:

– Не знаю, яким саме чином ви причарували Його Величність. Але, поза сумнівом, потрібно мати неабиякі таланти і вдачу, щоб досягнути отаких результатів.

Біля палацових сходів на Григорія очікував екіпаж: Міллерн розпорядився відвезти його додому. Проте юнак наказав кучерові їхати трохи в інше місце, на окраїну... туди... туди!..

Так-так, насамперед про сьогоднішній успіх хотілося повідомити зовсім інших людей... Пристаркуватого козака і його красуню-дочку. Адже найближчим часом Григорій сподівався назвати Семена Півторака другим батьком, а його доньку, красуню Софійку, – коханою дружиною! Тепер, коли сам король Карл розпорядився підшукати юнакові дохідне місце, не гріх і старостів засилати... Е-е-ех, і ушкварять же вони весілля!!! Дізнається шведська столиця, як уміють гуляти коза-

ки!...

Втім, омріяний будинок на окраїні, що так часто мав рився уві сні, мав із зовні нежилый вигляд хоча б тому, що всі підходи до нього геть позамітав густий сніг. Було вже темно, тому тільки під'їхавши зовсім близько, юнак переконався, що навіть димок над димарем не звивається. Наказавши кучеру почекати, Григорій підбіг до дверей і почав щосили грюкати у них обома кулаками. Жодної відповіді так і не дістав, окрім сумної луни... Цікаво, що воно означає?!

Передчуваючи зле, юнак обійшов довкола будинку, присів біля штабеля дров, розгріб сніг біля крайнього цурпалка, відсунув убік дощечку, почав мацати у схованці...

Слава тобі, Господи, – там справді лежав малесенький шкіряний мішечок.

А в ньому – папірець!

Звістка від коханої...

Але...

Ні-ні, щось не те! Чомусь занадто товстим здавався на дотик лист у мішечку... Софійка погано знала грамоту (чи не насамперед Григорій сподівався виправити цей її недолік), тож зазвичай ледь-ледь викарябувала по декілька обнадійливих лагідних слів, а тут...

Обережно, аби не впустити листа у сніг, Григорій витягнув мішечка зі схованки, видобув з нього не один, а

одразу три аркуші, розправив і почав роздивлятися у блідому місячному сяйві. Папірці виявилися списаними не дрібненькими Софійчиними кривульками, а широким впевненим почерком.

Що-о-о?! То це не від Софійки лист, а від самого Семена Півторака?! З чого б це дівчині видавати батькові таємницю схованки?.. Останнім часом пристаркуватий козак ставився до потенційного зятя не надто люб'язно. Воно й зрозуміло: адже Орлики бідували, як і всі вигнанці, – то чи настільки бажаною партією видавався Григорій для його красуні-доньки?! Жвава уява одразу ж підказала рішення: либонь, знайшов для Софійки іншого нареченого – не інакше!!!

Перед очима у Григорія потемніло, немовби ясен місяць раптом зник з небосхилу. Могутнім зусиллям волі він все-таки утримався на ногах, далі розрівняв аркуші паперу і почав читати.

Проте після прочитання перших же рядків у голові запаморочилося...

Тільки цього разу не від ревнощів...

Ось що було у тому листі:

САМОЗВАНОВОГО ГЕТЬМАНА ВИЛУПОК
І ЖИДІВСЬКИЙ БАЙСТРЮК!

Якщо читаєш зараз це, то нарешті знаєш, як я тебе, сучого сина, зневажаю й ненавиджу. Знай же, що я був проти, коли козацька рада у Бендерах оби-

рала підступного твого батька гетьманом. Так, підступного – бо завдяки лише улесливості й омані підкрався він до справжнього нашого гетьмана, до величного Івана Мазепи, засипав його нечестивими грішми, нажитими гендлюванням. Ліпше би обрали гетьманським спадкоємцем Мазепиного небожа – ясновельможного Андрія Войнаровського, та Пилипко Орлик медоточивими вустами своїми патякав, патякав, от і переміг! А до того ж нечестивим гендлярським золотом розкидався на всі боки – а де тепер у нього, та й у козаків, золото отеє?! Розтануло і сплизло, немовби сніг навесні. Інакше й бути не могло, якщо нечестиві грошики нажиті в союзі з клятим дідьком...

Знай же, байстрюче, якщо не відаєш досі: дід твій Павло Герцик був голотою навіть серед чортового жидівського племені, торгував на базарі у Полтаві цвяхами. А коли побачив, що швидше цвяхи ті гризти розпочне і з голоду подохне, аніж з тої торгівлі прогонується – підступно вихрестився у чесну віру християнську сам, всю сім 'ю свою чортову вихрестив, хутко розбагатів на оборудках з козаками, вибився аж у полковники, а всіх своїх вилупків поприлаштовував із вигодою у чесні православні родини. Бо недарма люди кажуть: жид ні оре, ні сіє, а лиш обманом живе – отак і дід твій чортів повівся.

І з курвою Танькою своєю Герциківною швиденько окрутив, треклятий, безталанного плюгавого пи-саря Пилипка, після чого той одразу втерся у довіру до Мазепи, хоча талантів не мав ані з гулькинісі. А всі його таланти миттю з 'явилися завдяки лиш тому, що через перехрещену відьму Таньку спізнався із самим Луципером.

А що ж тепер? Завів усіх чесних козаків, яких по-кійний гетьман Мазепа залишив під його рукою, аж до самої Швеції та й покинув тут подихати з голо-ду – повівся, немов нечиста свинота. А щоби вже ніхто не міг нічого вдіяти – перекинувся на гаспи-да з роздвоєним отруйним жалом замість язика, ви-дав колишнього свого кривого брата і справжньо-го гетьманського спадкоємця Андрія Войнаровсько-го московським собакам⁶, які схопили цього достой-ного лицаря і вже, либонь, живцем розшматували у нечестивому своєму Петербурзі.

Отже, лишається єдине з двох: або тут, у Сток-гольмі, із усією сім'єю Богові душу віддавати – або ж кинутися в ноги московському цареві Петру і при-

⁶ За рік до описуваних подій, у 1716 році, агенти російського гене-рал-прокурора Ягужинського викрали у Гамбурзі племінника гетьмана Івана Мазепи Андрія Войнаровського й доправили його до Москви (див. Хронологічну таблицю). Войнаровський у цей момент виконував черго-ве доручення гетьмана Орлика, але захворів, чим і скористалися мос-ковські агенти.

нижено благати про милість до нас, підло ошуканих самозваним гетьманом Орликом. Вибираю останнє, на тому проклинаю день і час, коли повірив цьому за-
проданцю нечестивого племені. Спізнався з вами пи-
сар Пилипко, завів усіх козаків на чужину – тут ваші
могилки дощиком розмиє, вітерцем розвіє так, що й
видко не буде. Недарма ж бо кажуть люди: ні одного
перехриста могилки не видно! А з ким поведешся, від
того й наберешся... Отак і вір вашому чортовому
племені!

І ти, німичний плюгавче, писаря Пилипка і курви
Таньки син, теж тут іздохнеш, немов пес шолуди-
вий. А непереможним левом тобі, писарчуку-псарчу-
ку, ніколи не стати – бо жид жидом завжди смер-
дить. На тому тебе проклинаю, як і свій колишній
намір породичатися з христопродавцями. Добре, що
в останню мить проздріли засліплені очі старого ко-
зака! Тепер тобі, блазню, не видіти Софійки моєї, як
поспилюваних рогів луциперових на тімені твоєму.

Сподіваюся, не до нечистого католицького, а до
чесного православного Різдва будемо вже на рідній
землі стояти і Бога молити, щоб покарав Він усіх
вас, паскуд, і щоб ви усім скопом якнайшвидше од-
правилися у самісіньке пекло з чортами – братами
вашими, у казанах із смолою кипіти, на розжарених
сковорідках голими сраками скакати і на приску тро-

*пака танцювати! Ніколи я не мав віри до вас, вихре-
стів, – але вам, покручам паскудним, вірив славет-
ний гетьман Мазепа, доводилося коритися. Хотів
жити з вами у злагоді, навіть лихий мало не підбив
породичатися з вашим нікчемним племенем. Але те-
пер – не вийде!*

*Проклинаю вас. Щоб ви не діждали, хай усім вам на
тому грець!*

*Писано справжнім козаком і чесним християни-
ном **Семеном Півтораком** у шведському стольному
місті Стокгольмі, у падолисті⁷ 1717 року від Різдва
Христового.*

Григорій знов і знов перечитував ганебне послання,
по декілька разів поспіль вдивлявся у кожне образли-
ве слово... хтозна навіщо!

Можливо, його надзвичайно вразила та обставина,
що, шукаючи у схованці вісточку від коханої нареченої,
натомість знайшов там... оце?!

І головне – за що?!

Як пояснити несамовитий напад люті, під впливом
якого тільки й можна написати щось подібне?! Хіба що
у старого в голові запаморочилося від тутешнього нуд-
ного, безпросвітно-сірого життя, не інакше...

То як тепер вчинити?! Може, викликати на смер-
тельний двобій і, перш ніж перерізати його горлянку,

⁷ Листопаді.

змусити вибачитися за кожне брехливе слово?! Аякже, шукай тепер вітру в полі!..

Можливо, спробувати наздогнати його не заради помсти, а лише щоб повернути наречену свою Софійку?! Може, дізнавшись про дохідне місце на королівській службі, Семен Півторак отямиться, вибачиться, відпустить дочку до нього... Та якщо дівчина виказала батькові потаємну схованку, то, швидше за все, розлюбила свого Грицька... повірила кожному слову облуди!..

То навіщо ж читати й перечитувати... зберігати у пам'яті все це...

Це!..

Це!..

Насилу Григорій отямився. Справді, не стояти ж на задньому дворі давно спорожнілого будинку – бо так і замерзнути недовго: грудень все ж таки!

Так, грудень.

Листа ж написано принаймні місяць тому.

Отже, Семена Півторака вже нізащо не наздогнати, Софійку не повернути...

Лишається одне-єдине: їхати додому і передати різдвяні королівські даруночки матусі, братам і сестрам. Це – його родина, за відсутності у справах батька він тут старший, а відтак і найвідповідальніший... Нехай же буде, як є!

Рішучими кроками Григорій повернувся до екіпажа, розбудив кучера, який, зіщулившись від лютого холоду, дрімав на передку, наказав нарешті відвезти його додому. По дорозі надійно сховав листа у шкіряний мішечок, а його повісив під сорочку на груди поруч з малесеньким дерев'яним хрестиком, розтер обличчя, спробував розтягнути губи у щирій посмішці. Коли зрозумів, що на щирю посмішка ну ніяк не скидається – почав повторювати розтирання обличчя й розтягування губ, доки не задовольнився результатом.

Вдома юнака зустріли дуже тепло й напрочуд радісно. Коли ж почули про призначений Карлом пенсіон – тоді матуся й усі чотири сестри ледь не задушили Григорія в обіймах. Ще б пак: це означало, що нужденному існуванню нарешті настане край! Матуся авторитетно зауважила, що неодмінно жертвуватиме десяту частину пенсіону на потребу всієї козацької громади – бо не може такого бути, щоб гетьманській сім'ї усе, а іншим нічого!.. Маленький Яшунька носився будинком, немов навіжений, і радісно верещав. Лише Михайлик повівся більш-менш розважливо, стримано потиснув Григорію руку й мовив, зовсім як дорослий: – Вітаю, брате! Ти молодець, я тобою пишаюся.

І вже глибокої ночі, коли всі полягали спати, юнак залишився у вітальні сам-один. Тільки тоді ризикнув дістати клятого листа. Востаннє перечитав написане,

кинув усі до одного папірці до розпашілого каміна і під-
гріб коцюбою з глибини добрячу купу жару.

Раптом позаду рипнули мостини.

Озирнувся...

То була матуся.

– Грицю, ти знаєш... – Ганна замовкла, не наважу-
ючись продовжити.

– Знаю, – стомлено буркнув він у відповідь.

– Що саме?..

– Що Семен Півторак місяць тому забрався звідси
до Московії. І що всю сім'ю також забрав із собою.

Юнак перевів погляд на камін: присипані жаром,
там палали списані облудними словами аркуші. От і
добре...

– Звідкіля тобі відомо?

Та Ганна вже наблизилася впритул до сина і поба-
чила через його плече дотліваючого листа.

– Он звідкіля, – Григорій гидливо поморщився, ти-
цьнув коцюбою перед собою, здійнявши тим самим
хмарку попелу.

От і все, що лишилося від образливого послання.

От і все...

Звісно – окрім кровоточивої рани в душі!

– Що там було, у листі тому?.. – тільки й запитала
мати.

– То вже моє діло, матусю.

– Грицю, як ти!..

– Так, мамо, – моє діло і більш нічیه, – стояв юнак на своєму.

– Але я маю право знати...

– Краще вам того не знати, матусю моя люба, повірте вже мені.

Як раптом!.. Від настільки огидної здогадки коцюба ледь не випала з миттю ослаблих пальців. Григорій міцно стиснув зуби і процідив:

– Невже цей облудник і вам також наслідився наговорити того самого, що й мені понаписував?! Якщо тільки так...

Юнак міцно стиснув коцюбу, немов то була козацька шабля. Але Ганна лише гордовито задерла підборіддя, загадково посміхнулася й мовила:

– Я, синку, все ж таки дружина ясновельможного козацького гетьмана, тому не дозволю всякій різній наволочі ображати ні себе, ані свою родину! І тобі не раджу дозволяти того. Так, не всі, ой, далеко не всі любитимуть тебе, цінуватимуть твої чесноти, але якщо хтось навіть прорече образу, на яку ти не у змозі будеш відповісти...

– Що ж тоді?..

– Раджу тобі, синочку, переступити через злі слова і просто робити свою справу. З часом люди побажать, хто був підлим облудником, а хто – поборником

честі. Мій чоловік і твій шляхетний батько – козацький гетьман, ти – найстарший гетьманич. Ми мусимо бути вищими від будь-яких образ, синку, запам'ятай це. Добре запам'ятай...

– А от я... – Юнак потупився й мовив: – Так, мамо, схоже, я таки дозволив себе образити...

– Так, синку, – дозволив. І не тоді, коли читав того листа... хоч я і не знаю достеменно, які саме слова написав у розпачі Семен Півторак. Ти піддався йому, коли всотав душею всю ту облуду, що пішла тепер попелом. Це буде тобі уроком, синочку. Ти виграв сьогодні словесну баталію у самого короля Карла... проте все-таки ти, Грицю, ще майже дитина! Нічого страшного, тобі цей промах можна вибачити.

Вона прихилилася до спини Григорія, спробувала по-материнськи ніжно обійняти його за плечі. На одну-єдину мить юнакові захотілося прийняти цю ласку, відчувти себе маленьким і беззахисним... Проте він одразу ж згадав, що повернувся до сім'ї як старший (після відсутнього батька) чоловік, а тому, поворухнувши плечем, легко скинув материнські руки й мовив:

– Ви, мамо, можете пробачити мені все, що завгодно, бо я є плоть від плоті вашої. Але я не можу пробачити сам собі!..

– Грицю!..

– Та то нічого, то пусте. Наступного разу обіцяю доб-

ре пам'ятати ваші слова... і не пускати образу в душу свою. Більш того – спробую нізащо не допустити такої ситуації, як от зараз.

Ганна трохи помовчала, а потім тихо мовила:

– Ти дорослішаєш, синку. Дорослішаєш.

– Дякую вам, мамо. Тільки...

– Що, синочку?..

Григорій помовчав трохи, вагаючись, але все ж таки запитав:

– Скажіть мені одне-єдине: чому так буває у житті, що все йде, здавалося б, дуже добре... Що от поспішаєш до людей із прекрасною радісною звісткою... Як раптом стається так, що тебе давно вже прокляли, і нести радість нема кому?!

– Що, хіба зовсім нікому не потрібна була твоя звістка?..

– Але ж Семен Півторак назавжди повіз Софійку звідси...

– А ми? – всміхнулася Ганна.

– Але ж серце моє розбите, мамуню!..

– Ой, Грицю, Грицю! Нехай у тринадцятирічному віці ти не молився за громаду, але встиг шаблею помахати, як належить справжньому дорослому козакові, бо кожен нарід має свої, лише йому притаманні традиції⁸. Тепер тобі вже п'ятнадцять, ти навіть милість у

⁸ Натяк на походження Григорія по материнській лінії: із настанням три-

монарших очах знайшов... але ж у дечому лишаєшся дитиною навіть дотепер! – зітхнула Ганна. І оскільки син нічого не відповів, продовжила: – Кажу тобі, упертюху: переступи через облуду й роби свою справу! Роби – і не звертай уваги на інших. Так сталося – ну, то цього вже не змінити. Отже, так і мало статися. У тебе попереду довге славетне життя, синочку, ти ще навчишся...

– Ви певні, мамо?..

– Певна. Материнське серце не бреше. Потім зрозумієш...

Вони ще довго мовчки стояли пліч-о-пліч. Стояли і спостерігали, як тліє жар на тому місці, де згорів облудний лист Семена Півторака.

надцятіліття єврейські хлопчики проходять бар-міцву (ініціацію). Під час обряду рабин уперше запрошує юнака публічно прочитати у синагозі суботню главу Тори, після чого проголошує благословення: «Мазлтов!» – і відтоді хлопець вважається повноправним дорослим чоловіком. Водночас Ганна дає синові зрозуміти, що хоча тексту спаленого листа не читала, проте має певні підозри щодо «акцентів», розставлених у ньому старим Семеном Півтораком.

Глава 3

Троянда від Жанни

Початок березня 1759 р. від Р.Х.,

Франкфурт-на-Майні, тимчасова квартира одного

*з командувачів французького війська –
графа Григора Орлі де Лазіскі*

За вікном не спостерігалось нічого цікавого: так, неширока міська вуличка, заметена снігом... Поки світло, не слід баритися. Варто написати листа зараз, бо потім доведеться рипіти пером при свічці та світлі каміна. Звісно, писати у сутінках романтичніше, але ж не буде світлого денного настрою! Він же хотів, аби дружина прочитала не «вечірнього», але «денного» листа...

Цікаво, чи помічав хтось, що уранці, вдень і увечері одна й та сама людина може написати три абсолютно різні листи – якщо навіть писатиме про одне й те саме?! Настрій, настрій – от у чім річ! Нехай же на папір ляжуть слова, що відповідають саме полудню.

Посміхнувшись таким чудернацьким думкам, шевальє Орлі провів рукою по чистому аркушу паперу, підсунув поближче каламар, вмочив у нього гусяче пе-

ро й вивів красивим рівним почерком зверху ім'я адресатки. Неквапом перечитав написане, скосивши голову, додав до літер найдорожчого у світі імені пару завитків, задоволено крекнув і продовжив:

ЛЮБ'ЯЗНА ВОЛОДАРКО МОГО СЕРЦЯ,
МИЛА МОЯ КОХАНА ПАНІ ОЛЕНО!

Ось уже цілих два місяці стоїмо ми на зимових квартирах у Франкфурті, що на річці Майні. Квартуємо непогано: будинки теплі, харчу вдосталь, населення поводитьсь доволі стримано, без зайвої ненависті – отже, скаржитися просто гріх. Бувало на моєму віку, до речі, значно гірше, але ж Господь Бог милостиво не попустив, щоб на цей раз ми відчували нестачу бодай у чомусь. Бог же дозволить, сподіваюся, так само і до теплих днів добути.

Одне лиш мучить – тоскно, тоскно на душі від ви-мушеної бездіяльності! Місто я виходив, здається, уздовж: і впоперек, вивчив кожне подвір'я, усі вулиці та провулочки до останнього камінчика. Франкфурт описаний у листах до тебе, моє серденько, вже неодноразово, навряд чи зараз додам щось нове. Отож: і зрозумієш, сподіваюся, що з набагато більшим задоволенням я провів би цю зиму не тут, у далекій Німеччині, а біля тебе, рибонько моя ніжна...

Тут шевальє Орлі зупинився, перечитав написане, схиливши голову на руки, замислився. Втім, не вар-

то було гаяти час, втрачаючи кожну світлу хвилину, бо «денний» лист, чого доброго, перейде у «вечірній»... Тож він продовжив:

Саме так, моя чарівна господиня! Саме так, а не інакше. Мені не соромно вкотре вже зізнатися перед тобою, що прожив я у цьому світі понад чотири десятиліття, так і не пізнавши справжнього обопільного кохання. Я знав, що подібне диво трапляється, адже завжди мав перед очима приклад достойних моїх батьків, ясновельможного гетьмана Пилипа Орлика і шляхетної Ганни Орлик, уродженої Терциківни. Знав, бачив – та особисто для себе втратив будь-яку надію на подібне щастя.

І все ж навіть знаючи, що так буває, що справжнє кохання – то ніяка не вигадка, зустріти його не міг. На моєму життєвому шляху траплялися різні жінки: старі й молоді, щирі й підступні, красиві й не дуже, вірні й легковажні. Я пізнав як гіркоту розбитого кохання, так і несподівану вірність даній багато-багато років тому обіцянці. Який же чоловік здатен бо-дай сяк-так зрозуміти вас, о прекрасні створіння?!

Як раптом зустрів тебе, чарівна пані Олено! Тоді моє минуле померло назавжди, лишилася ти й тільки ти – прекрасне моє майбутнє!.. Світ перевернувся в єдину мить, осяявся немовби пишним феєрверком з міриадів зірок! До того, як ми побралися, була

у мене одна заповітна мрія: будь-що домогтися визволення рідної землі, багатостраждальної України і повернутися додому – туди, туди, у казкову землю, де я народився. Але від дня нашого весілля мрію також: про інше: повезти у рідну землю тебе, зіронько моя ясная, щоб розділити радість від життя у тій казці з тобою. Бо самотня, нерозділена насолода – навіщо вона мені?!

Полетіти б нам в Україну двома сірими ластівками, зліпити би гніздечко попід стріхою, ширяти б над луками зеленими та над садочками вишневими...

А-а-а, так, так! Доки не забуду...

Зосереджено наморщивши чоло і закусивши нижню губу, шевальє Орлі написав наступне:

До речі, повідом, будь ласка, як там перезимували вишневі деревця, висаджені у нашому парку? Ти ж знаєш, вони найдорожчі для мене з-поміж інших рослин, оскільки привезені з самої України. Проте хтось, чому вишневі деревця погано приживаються у тутешньому кліматі, потребують особливого догляду. На жаль, найкраще це виходило у Панька – якщо ти тільки пам'ятаєш іще старого. В той час як у Жака щось виходить не так та й не так! От і хвилююся, чи все гаразд із вишневими деревами? Шкода, дуже шкода буде, якщо все ж таки пропадуть вони...

Шевальє Орлі знов зупинився. Негарно якось вихо-

дить: то освідчується у коханні до дружини, а тут раптом про вишневі деревця у садочку згадує! Ну, гаразд, перепише він листа, неодмінно перепише... Може, це варто навіть до постскриптуму винести... А зараз час закінчувати – доки ще світло.

І він приписав:

Вкотре вже повторюю тобі, прекрасна моя Олено: життя моє чітко розмежувалося на життя до тебе і життя з тобою! Не стомлюся повторювати повсякчасно, що радий був би загалом нікуди не їхати з палацу нашого Орлі, дні та ночі проводити разом з тобою і дякувати Богові за щастя, послане дипломату і воїну на старості літ. Але ж не можу! Не маю змоги, сонечко моє яснее, знехтувати святим обов'язком перед Його Величністю королем ЛуїХV – а якби бодай навіть раз знехтував, ти б, либонь, і не покохала такого зрадливого боягуза. Я ж хочу бути достойним тебе у всіх відношеннях, люба моя Олено!

Тож і довелося провести цю зиму на березі річки Майн, у далекому німецькому місті Франкфурті. Ну, то нічого, голубонько, нічого: дасть Бог, дочекаємося весни й літа, розіб'ємо прусську армію – тоді повернуся до тебе з перемогою! І знов заживемо тихим мирним життям під небом Франції, сподіваючись на те, що колись-то переселимося ще в Україну мою

рідную, до козацького міста Батурина, який відродиться у колишній величі, а не нинішньому зубожінні. Най же день цей настане якнайшвидше!

Ну, мабуть, що вистачить на сьогодні...

Шевальє Орлі уважно перечитав написане, зробив деякі помітки на полях, потім взяв чистий аркуш паперу й акуратно переписав листа набіло. Чернетку склав навпіл, потім ще раз навпіл, вкинув до каміна, закопав коцюбою у грудку червоно-рожевого жару. Коли чернетка перегоріла, помішав жар, повернувся до столу. Тут склав аркуш паперу особливим, тільки йому та Луїзі-Єлені відомим чином, на лицьовому боці листа написав ім'я адресатки, накрапав на тильний бік зеленого воску й запечатав власним перснем. Визирнув у коридор і гукнув:

— Каролю, агов!..

Підкручуючи на ходу оселедця, кремезний козак прибіг за півхвилини й виструнчився посеред кімнати.

— Братiku, віднеси-но це до штабу. Відсилати терміново не потрібно — так, принагідно...

— Для неї?.. — побачивши на листі печатку зеленого кольору, запорожець ледь помітно всміхнувся. Адже знав, що для запечатування особистих листів граф використовує виключно зелений віск.

— Так, Каролику, для неї.

Козак кивнув, узяв листа й попрямував до дверей.

Та на порозі затримався, озирнувся і кинув немовби просто так, до слова:

– Мені зараз до штабу йти, то я хотів дещо... м-м-м...

– Що саме ти хочеш повідомити?

– Виходив сьогодні за дровами вранці та зараз, удень. То скажу от що: на дворі, здається, потеплішало...

– Природно, що так! Адже березень настав, сам розумієш.

– Потеплішало. Сніг ще не тане, але вже так... знаєте, ваша світлосте, – вологою набух і на ноги так і налипає.

– Ну, то невдовзі танути почне, а потім зійде зовсім.

– То як, повоюємо?..

– Авжеж, Каролю, авжеж. Навіщо інакше було тут, у далекому Франкфурті, зимувати?

– Ваша правда, наскучило вже!

– Не хвилюйся – невдовзі розпочнеться.

– І «сині шведи» теж воюватимуть?

– Так, безперечно!

– А що ж сотня наша запорозька?..

– Як же без вас, братику?! – доволі натурально здивувався шевальє Орлі.

Запорожець енергійно трусонув головою, від чого оселедець знов вилетів з-за вуха, радісно вигукнув:

– Е-е-ех, повоюємо!!!

І побіг до штабу, грюкнувши дверима.

А шевальє Орлі підтягнув один із стільців якнайближче до вікна, примостився на ньому, «продихав» на шибці невеличку проталинку і почав дивитися на засніжену вулицю, що поволі занурювалася у сутінковий морок.

Хтозна чому, але раптом літній граф пригадав невеличку червону троянду, подаровану йому майже три десятиліття тому.

І ясна річ – милу дівчину, яка піднесла дарунок...

27 січня 1730 р. від Р.Х., Париж

Париж, Париж!..

Відгуків про це дивовижне місто Григорій чув рівно стільки, скількох людей розпитував про столицю Франції.

Але насправді все виявилось геть не так. Не те щоб геть в усьому краще або, навпаки, гірше...

Все було просто зовсім не таким!

Звісно, Париж не скидався на жодне місто, де йому доводилося жити раніше. Навіть якщо не брати до уваги казково-чарівного Батурина, яким він час від часу снівся Григорію, схожого на суцільний квітковий букет Бахчисарая та зовсім уже закутково-провінційних Бендер... Якщо враховувати лише готично-суворий величний Стокгольм, тихий і спокійний Лунд, ошатні

німецькі Брунсвік, Гамбург, Ганновер, дрезден, витончену, проте водночас дещо легковажну польську Варшаву і галасливий Краків...

Так от, Париж дивним чином суміщав у собі всі ці якості! Сувора готичність і велич, тиша і спокій, ошатність і витонченість, легковажність і галасливість – незрозуміло, чому і як, проте тут уживалося все й одночасно!

А ще – непередавано-витончений шарм, невидимий флер...

Вичерпно-точного значення цих французьких слів Григорій раніше не розумів. Остаточно ж збагнув... ба ні – інстинктом відчув – лише тут, у столиці Франції! Ця новизна сприйняття чарувала, підхоплювала його фантазію і підносила високо-високо, аж у самісіньке піднебесся!.. І не дивно: адже раніше, до приїзду сюди, йому здавалося, що, маючи за плечима двадцять сім років, легку вдачу і розвинену інтуїцію, він пізнав цей світ від очевидного до найпотаємнішого. Як раптом Париж полонив молодецьке серце непередавано-прекрасною сумішшю всього прекрасного, що лише можна було уявити.

Ба навіть більше: сумішшю всього прекрасного з крапочною всього огидного, але, як не дивно, останнє аж ніяк не псувало загального враження! І от цього Григорій зовсім не розумів...

Можливо, аби розв'язати нарешті таку мудру загадку, він вирішив поблукати просто так, без конкретної мети кварталами, де мешкали не надто заможні парижани, але... Так, спостерігаючи за непоказним життям бідних районів, він і тут відчував відлуння загадкової атмосфери вишуканих салонів і віталень.

Та навіть цим дивна загадковість міста не вичерпувалася!

Бо головне...

Так, головне – дивовижні люди, яких він зустрів тут, у незбагненному Вавилоні вісімнадцятого століття від Різдва Христового.

Почати хоч би з напрочуд вдалого візиту в Шамбор до резиденції Станіслава Лещинського... Григорій побоювався, що попри написані на клаптях шовку особисті послання Великого Прімаса Речі Посполитої, брата коронного гетьмана Теодора Понятовського, воєводи Київського, князя Йосипа Потоцького і маркіза Антуана-Фелікса де Монті, Лещинський почне впиратися. Ще б пак: погоджуватися на свою реставрацію на польському троні – це одна річ... але одночасно зголошуватися на відновлення у «м'якому підчерев'ї» Речі Посполитої українського гетьманату на чолі з ясновельможним Пилипом Орликом... ба навіть точніше – «єдиної Української держави по сей і той боки дніпра»!.. О-о-о, то вже зовсім, зовсім інша річ!!! Адже че-

реда визвольних козацьких воєн під проводом звияж-ного Богдана Хмельницького гриміла якихось вісім де-сятків літ тому.

Лещинський і справді почав упиратися, повною мірою продемонстрував гоноровий характер, якому юнак не міг протиставити нічого, окрім залізної витримки й наполегливості. Але, мабуть, пропозиція таки була вельми цікавою, оскільки після тригодинної бесіди пан Станіслав хоча й не дуже охоче, але погодився на запропоновані умови: йому польський трон – Орлику-старшому гетьманську булаву. І все це – під патронатом його зятя, французького короля Луї XV, плюс спільна підтримка Швеції й Османської імперії.

Окрилений надією, Григорій навідався після того спочатку до міністра закордонних справ маркіза де Шовлена, а потім і до першого міністра короля кардинала Флері – подекують, рішення останнього було навіть важливішим, ніж слово августійшого французького монарха... оскільки Луї XV нібито займався політикою не надто охоче, майже через силу. Як би там не було, але і де Шовлен, і Флері виказали дуже велику зацікавленість як щодо української справи, так і щодо персони самого гетьманича. Григорій не знав, про що сповіщали шляхетних міністрів листи, також написані на шовкових клаптях: він просто витягнув їх у готелі з-під підбою мундира і відніс адресатам. але зі

сказаного під час аудієнцій зрозумів, що всі троє (і Понятовський, і Потоцький, і де Монті) приділили особисто його персоні неабияку увагу. Ще б пак: сподіваючись домогтися новорічної аудієнції у першого міністра, до кардинальського палацу набився цілий натовп – тим не менш, Флері бесідував з Григорієм сам на сам майже цілу годину!..

Йому все частіше пригадувався відстовбурчений угору вказівний палець і урочистий голос: «Запам'ятайте, юначе: колись-то ви станете видатним дипломатом... Це кажу вам я – Карл Дванадцятий, Божою милістю король славетної Швеції». Невже ж його тодішній благодійник не помилився?..

Якби ж нинішні успіхи Григорія обмежилися навіть цим, він і то був би безмежно щасливим. Але треба ж було так розпорядитися милостивій долі, що би просто з неба йому до рук впав ще один колосальний дарунок!!! Завдяки особистій протекції маркіза де Шовлена, 29 грудня він познайомився з найвидатнішим, на думку багатьох, філософом і письменником сучасності – Марі Франсуа Аруе, більш відомим світові як Жан-Франсуа Вольтер. «Познайомтеся з ним обов'язково!» – напучував Орлика-молодшого маркіз. І виявився абсолютно правим: адже опрацювання матеріалів для «Історії життя Карла XII» тривало повним ходом...

Григорій закрився у готельному номері на три дні, упорядкував усе, що тільки мав під рукою, списав цілий стос паперу. Зате під час другого візиту передав Вольтеру цілу добірку матеріалів щодо козацького опору загалом і стосунків Карла Шведського з Іваном Мазепою й Пилипом Орликом зокрема. Обіцяв надіслати списків, а почасти й оригіналів документів ще у декілька разів більше, тільки-но дістанеться до домашнього архіву. Варто було Вольтеру побачити принесене Григорієм багатство, як він забув про гостя майже на три години – доки тут же, просто у його присутності, не перечитав усе, від першого до останнього папірця. Потім вони бесідували всю ніч аж до наступного ранку й розлучилися найліпшими друзями на все життя.

Ні, це ж треба, щоб отак-от пощастило?! Адже якщо найвидатніший філософ сучасності пройметься козацькою справою... Та це ж на всю Європу рейвах можна здійснити!!! Тоді стережися, Московіє-загарбнице!

Так думав Григорій Орлик, блукаючи звивистими вуличками одного з районів середньої руки... як раптом почув тоненькі, здавалося навіть, дитячі зойки, грубі чоловічі голоси і шум запеклої боротьби. Прискоривши крок, завернув за ріг провулка та й побачив...

– Агов, голодранці, що се означає?!

До облупленої стіни будинку двоє калік у жахливо-

му лахмітті притиснули милицями за плечі молоденьку дівчину. Зважаючи на доволі наочну різницю у майновому стані (дівчина була одягнена досить пристойно, хоча й без надмірної розкоші), каліки, швидше за все, хотіли тривіально пограбувати її, при тому навряд чи маючи на меті вбивати або ґвалтувати... принаймні на перший погляд. Також Григорій зрозумів, що жертва не капітулює без бою: адже хоча занадто довгі милиці заважали тому, дівчина намагалася щосили хвицнути ногою у коліно чи інше вразливе місце то одного, то другого нападника. А побачивши Григорія, відчайдушно вереснула:

— На допомогу!..

Лівий нападник озирнувся, з його брудної неголеної пики на Григорія вилупилося одне-єдине налите кров'ю око.

— Хчо ше чуч чакий вешчаєчша?..

О-о-о, то цьому покидьку хтось ще зуби добряче порахував!..

— Допоможіть!!! — знов зойкнуло дівча.

— Нумо відпустили її та забралися геть, — суворо мовив Григорій і додав якомога переконливіше: — Якщо не заберетеся, то дуже-дуже пошкодуєте.

— Слухай, ти... Сам пішов звідси, бо це наша територія.

То вже другий покидьок пельку розтулив. Те-е-ек...

Прогулянка звивистими засніженими вуличками виходить нічогенька, якщо є можливість розім'ятися та ще й зігрітися!

— Наскільки я розумію, і весь Париж, і вся Франція належить Його Величності королю Луї, а не вам, бісовим вилупкам.

— Король сидить собі у Версалі, а ми — тут, на вулиці. Ми не чіпаємо один одного, а отже вулиця — наша! І все тут, і нічого!.. — огризнувся другий. А перший жебрак глузливо прошамкав:

— А чи жагалом іножемеш, ждаєшша? Чо й вали жвіжши, і ж нашої вулиші, і ж нашого Парижу!.. Ги-ги-и-и!..

— Що-о-о?.. То це всяка паскудна наволоч вказуватиме, як мені поводитися?! А цього відвідати не хочеш?

На ходу висмикнувши шпагу з піхов, Григорій широким кроком наблизився до калік і дівчини й зупинився кроків за п'ять до них.

— Мешьє іножемеш, жжаєшша, хоче жагнушиша чуч, на нашій вулиші... — розплився у беззубій посмішці перший жебрак.

Далі все відбулося дуже швидко, майже миттєво.

Григорій відчув за спиною різке коливання повітря, водночас щось гупнуло, немовби важкий лантух упав з даху сусіднього двоповерхового будинку.

– Позаду!.. – вискнула дівчина, округливши від переляку очі.

Але ліва рука Григорія, здавалось би, сама по собі вже висмикнула з-за паска кинджал. Озирнутися було аж ніяк неможливо, щоб не втратити з поля зору жебраків з милицями попереду, тож він навмання широким рухом знизу догори полоснув повітря за спиною. На півдорозі лезо ввійшло у щось м'яке, з-за спини пролунав розпачливий крик.

– Ах чи ж шшерво!..

Мерзенна пика першого каліки налилася кров'ю, як і його єдине око. Жебрак різко смикнув милицю на себе і, перехопивши її на кшталт ломаки, замахнувся на Григорія. Але тут же захрипів, випустивши імпрізовану зброю, впав на коліна, потім розпластався на землі, судомно смикнувся, заляк: з його горла стирчала рукоятка кинджала, яким гетьманич щойно підрізав того, хто нападав іззаду.

Скориставшись тим, що одне її плече звільнилося від тиску милиці, влучним ударом дівчина звільнилася від другої милиці й відбігла від стіни. Але з місця бійки не втекла, лише відскочила за спину Григорія і стала так, щоб мати можливість спостерігати і за останнім неушкодженим жебраком, і за тим, що відбувалося позаду її захисника.

Звідти, щоправда, долинали лише нерозбірливі во-

лання і зойки, тож за великим рахунком, можна було не надто перейматися підрізаним... Але все ж таки вона вчинила вірно! Молодець...

Останній нападник нерішуче тупцював на місці, стискаючи в руках милицю. Він ніяк не міг знайти найкращий для себе вихід: битися з Григорієм чи відступити? Милиця довша і важча за шпагу, тож можна б і побитися... Втім, як «контраргументи», біля ніг хороброго іноземця конав його товариш, а другий уже заляк мертвим... Очевидно, каліці дуже не хотілося приєднатися до них.

Але не стояти ж у цьому провулку вічно!

Виставивши вперед шпагу і не зводячи очей із супротивника, Григорій обережно наблизився до вбитого жебрака, носком лівого чобота підчепив і підкинув угору його милицю, стиснув ліву п'ятірню. Із внутрішнім задоволенням відчув, що кулак міцно схопив дерев'яшку.

— Повторюю востаннє: забирайся геть, не стій у мене на дорозі, — повільно, майже по складах проговорив він.

Тепер збройна перевага була явно на боці Григорія: шпага і милиця в його руках (застосувати їх можна було на вибір або разом, або поодиноці) проти милиці в руках каліки. Востаннє зваживши свої шанси, нападник лише сплюнув у багнюку під ногами, поклав мили-

цю на плече на кшталт рушниці чи списа і боком-боком відступив у сусідній провулок.

– Хоч би для вигляду кульгав, як раніше... – роздратовано мовила дівчина з-за спини Григорія.

– Все добре, мадемуазель, що добре закінчується, – гетьманич нарешті озирнувся назад, побачив там стогнучого жебрака з розпанаханим черевом, який все ще намагався відповзти кудись убік, лишаючи за собою на розтоптаному снігу широкий кривавий слід.

– А тому, мадемуазель, давайте не будемо занадто прискіпливими. Гаразд?

Григорій відкинув подалі милицю, щоб не заважала, сховав у піхви шпагу, нахилився до вбитого, витягнув з його горла кинджал, повільно наблизився до конаючого і попрохав:

– Відверніться, будь ласка...

Дівчина затулила обличчя долонями, тоді він різко, на всю довжину леза всадив зброю жебракові у те місце, де шия переходила у плече, потім так само різко відсмикнув руку з кинджалом. Поранений навіть не скрикнув. Кров з перерізаної сонної артерії бризнула у багнюку, перемішану зі снігом, але обшлагі рукавів не заплямувала.

– От і все, він більше не мучитиметься.

Григорій витер закривавлене лезо об вбоге лахміття, звівся на прямі, сховав кинджал, потім не надто

глибоко вклонився дівчині й відрекомендувався:

– Капітан гвардії Його Величності шведського короля Густав Бартель – до ваших послуг, мадемуазель!

Хоча все, що тут відбулося, аж ніяк не скидалося на спектакль, спеціально розіграний з метою заманити у пастку сина звияжного гетьмана Пилипа Орлика, найстаршого гетьманича... проте конспірація залишається конспірацією! Якщо навіть на шведській території матуся Ганна з наймолодшими дітьми, Мартою, Марусею і Яшунькою, змушені раз на півроку змінювати місце проживання, щоб їх не вистежили всюди-сущі московські нишпорки... Якщо шведські послы так само регулярно отримують ультимативні вимоги щодо видачі на праведний суд імператора Петра Другого сім'ї «російського державного злочинця» Орлика!..

Ні-ні, все ж таки варто бути якомога обережнішим. Тим паче, у незнайомій Франції.

– О-о-о, то шевальє справді іноземець! – відповіла між тим дівчина, заправляючи під капюшон накидки розкішне біляве, з ледь помітним рудуватим відтінком волосся.

– Так, я не француз. А що, хіба за кольорами мого мундира не видно...

– Ох, знаєте, дівчата не надто обізнані на подібних тонкощах! Звідки я там знаю, француз ви чи ні?! Тим паче, вимова ваша дуже й дуже чиста. – Вона поправ-

ляла одяг і говорила водночас: – Шевальє має шпагу⁹, щоб захищати скривджених, я благала про допомогу...

– Завжди до послуг мадемуазель, – повторив Григорій.

Вона нарешті привела до ладу одяг, у свою чергу церемонно вклонилася й мовила:

– Жанна-Антуанетта Пуассон.

Потім кинула на Григорія загадковий, сповнений невовимих чар погляд і несподівано додала:

– І врахуйте, шевальє, що сьогодні ви мали честь зробити великій нашій державі та особисто Його Королівській Величності Луї П'ятнадцятому грандіозну послугу! Тож і Франція загалом, і я сама у боргу перед вами, месьє капітане Бартель.

– Он як?..

– Саме так, люб'язний шевальє.

Григорій прискіпливо оглянув дівчину з голови до ніг. Те-е-ек... Пристойний, але вельми скромний одяг... Світле, ледь рудувате волосся, кінчики якого вибиваються з-під капюшона теплої зимової накидки... Миле, проте трохи блідувате личко... І очі... Світлі й ясні, проте якогось невизначеного кольору: чи то жовтуватозелені, чи то сіруватоблакитні... Втім, понад усе

⁹ «Шевальє» по-французьки буквально означає «людина меча» – себто «лицар».

вони нагадували мінливу морську хвилю, відтінок якої змінювався залежно від освітлення.

Жанна-Антуанетта Пуассон?.. Цікаво, дуже цікаво.

— Ну, що ж, — мовив нарешті Григорій, коли мовчанка занадто затяглася. — У такому разі, мадемуазель, дозвольте вивести вас із цих глухих нетрів і разом дізнатися, яким чином скромний шведський капітан мав честь прислужитися Його Величності королю Луї!

Григорій ґречно підставив дівчині зігнуту в лікті ліву руку.

— Дякую, любий шевальє, — вона вправно підхопила рятівника під лікоть, — дійсно, підемо звідси... подалі від цих...

Дівчина озирнула трупи й гидливо підібгала гарненькі губки, здавалось би, самою природою створені для поцілунків.

— Нічого, нічого, ви абсолютно вірно зазначили, що шевальє має меч, аби захищати скривджених, — для більшої переконливості Григорій поклав праву долоню на ефес шпаги. Якщо хтось і спостерігає за ними із якоїсь засідки, нехай бачить, що «шведський капітан» готовий скористатися зброєю.

— То що, йдемо?

— Авжеж.

Вони повільно пішли геть.

– До речі, мадемуазель, як ви тут опинилися?

– Зовсім випадково. Я йшла до костелу, по дорозі зустріла того... ну-у-у...

– Котрого з двох?

– Одноокого й шепелявого. Збиралася подати йому милостиню, але несподівано він почав скиглити, що буцімто у нього вдома помирає дружина і що в нього тільки-но, мовляв, було видіння: прекрасна шляхетна незнайомка зцілює хвору страдницю самим лише дотиком руки. Цей негідник настільки проникливо благав про допомогу, що я не втрималася і пішла за ним.

– Ви занадто довірливі, мадемуазель.

– Мабуть, що так... – зітхнула дівчина. – По дорозі до нас причепився другий... тільки він тоді кульгав. Точніше, підстрибував, спираючись на милицю. А коли пройшли декілька кварталів, негідники раптом кинулися до мого гаманця. Ну, я не розгубилася, та вони скористалися милицями, немов розп'ялками... Решту ви бачили, капітане.

Далі йшли мовчки, допоки вулиці не стали ширшими й світлішими. Тоді Григорій зняв нарешті праву долоню з ефеса шпаги й мовив:

– Оце й усе, що збиралася розповісти мені мадемуазель?

– Тобто?..

– А як же бути з моєю послугою Франції та Його Ве-

личності Луї?

– А-а-а, так, так!.. – І дівчина пояснила напрочуд невимушеним тоном: – Річ у тім, що сьогодні ви, люб'язний капітане, мали честь врятувати майбутню французьку королеву. Я про ваш подвиг не забуду, майте на увазі.

– Прошу?!

І хоча це було не вельми ґречно, проте Григорій не втримався від ще одного погляду на супутницю. Мила, проте занадто скромна... Довірлива настільки, що підступні грабіжники без особливих зусиль заманили її у хащі бідних кварталів і ледь не позбавили гаманця...

І оце – королева Франції?!

Париж, Париж, незбагненне місто!..

Суміш прекрасного з легким присмаком огидного...

Що, однак, робить прекрасне ще прекраснішим!

А найнезбагненніший твій елемент – парижани.

Тим паче, юні парижанки...

– Знаю, месьє капітан, що це звучить щонайменше дивно. Але тим не менш...

– Дозвольте поцікавитися, мадемуазель, при якому королі ви збираєтеся стати королевою?

– Ну звісно ж, при Його Королівській Величності Луї П'ятнадцятому!

– В такому разі змушений розчарувати вас, мадемуазель: адже Його Величність уже має свою королеву

– її Величність Марію Аделаїду Савойську. Більш того
– королівське подружжя вже має дітей...

– Ну то й що з того!..

І настільки легковажно-невимушеним тоном було це сказано, що Григорій знов не втримався від прискіпливого погляду на супутницю.

– Але як ви, мадемуазель, можете... При живій та здоровій королеві!..

– Втім, є ще й інша можливість.

– Тобто?..

– Тобто, можливо, я стану всемогутньою фавориткою Його Королівської Величності Луї П'ятнадцятого. Хоча й не королевою, але теж, погодьтеся, непогано. Я і в цьому разі не забуду про ваш сьогоднішній подвиг. Якщо колись потребуватимете моєї допомоги, можете розраховувати на мою прихильність, люб'язний ше-вальє.

Григорій довго думав, перш ніж порушити мовчанку:

– Звідки ви про все це дізналися, мадемуазель?

– Мені про те ворожка розповіла.

– Прошу?!

– Ворожка. Мадам Феліція.

– Тобто?!

– Тобто особисто мені мадам Феліція наворожила палке, пристрасне й безроздільне кохання Його Королівської Величності Луї П'ятнадцятого. А це озна-

чає, що я неодмінно стану королевою Франції. Або у крайньому разі – улюбленою фавориткою Його Величності. Теж непогано, погодьтеся...

– Ви певні, що ворожка не збрехала?

– Вона добре ворожить усім охочим. Якщо бажаєте, вам вона також провістить долю. То як?..

Сказати, що Григорій був спантеличений почутим, – це не сказати майже нічого! Просто він збагнув, що остаточно перестав розуміти це чудернацьке, найзагадковіше в усій Європі місто. І хоча різноманітні зауваження, від пристойно-ввічливого до уїдливо-дошкульного, так і вертілися на язиці, гетьманич промовчав. Адже перед його очима раптом постав відстовбурчений вказівний палець, а у вухах забриніли слова: «Колись-то ви станете видатним дипломатом».

Не ворожкою то було сказано, та й базувалося пророчтво на зовсім іншій підставі... Втім, хіба ж він не знає з власного досвіду, що подібні слова іноді віщують правду?!

То, може, він і справді веде паризькими вуличками майбутню королеву...

Або королівську фаворитку...

Так, Господь Бог іноді розіграє з людьми вельми цікаві інтермедії.

І де б іще зіграти з гетьманичем Григорієм Орликом мініатюру «Порятунок французької королеви», як не

у загадковому місті Парижі наприкінці січня 1730 року від Різдва Христового!..

– Скажіть, будьте ласкаві, а хто ще вірить у це пророцтво? – нарешті поцікавився він.

– Як це – хто?! Звісно, що всі! І насамперед я сама. Тому й захотіла одним-єдиним дотиком зцілити дружину каліки, як він мене попрохав, – от тоді у пророцтво мадам Феліції повірив би навіть такий скептик, як от ви.

– Але, окрім мене, не сумнівається більш ніхто?

– Звісно ж!

– А хто ж усі вони – оті інші, які вірять пророцтву?

– І моя добра матуся, і мій покровитель.

– Хто ваш покровитель?

– Його світлість маркіз Норман де Турнем. Ви знайомі?

– Я у Парижі не надто довго, тож не маю честі...

– Бажаєте познайомитися?

Вони зупинилися посеред вулиці. «Справді, чом би й ні?» – подумав Григорій, а вголос мовив:

– Із величезним задоволенням!

– Ну, тоді маю честь запросити вас післязавтра на звану вечірку до маркіза де Турнема. – Дівчина відпустила його руку, відступила на крок і церемонно вклонилася. – Його світлість влаштовують вечірку спеціально на мою честь. Має прийти персон шість, не

більше. Ну, і ви, люб'язний шевальє, теж приходьте. І його світлість маркіз, і моя матуся, і всі інші з задоволенням висловлять вам подяку і приязнь за вашу мужність.

– Е-е-ет, пусте... Я лише повівся згідно з велінням дворянської честі.

– Отже, до зустрічі, капітане Бартель?

– А ми хіба вже розлучаємося?

– А хіба ви забули, що я йшла до вечірньої меси?

– Так, але...

– То я прийшла!

Дівчина махнула рукою праворуч. Григорій озирнувся і побачив там невеличкий католицький костел.

– А ви не підете зі мною, капітане?

– Ні-ні, я, знаєте, протестант.

– А-а-а, зрозуміло... Ви гугенот?

– Це французьке слово, а не шведське. Щоб не вдаватися у подробиці, можете вважати – так, гугенот.

Не пояснювати ж цій дівчинці, що хоча він формально вихрестився у католицтво, проте в душі досі залишається православним, тож не надто охоче відвідує меси!

– Що ж, шевальє, тоді чекаємо вас післязавтра...

Вона назвала адресу, церемонно вклонилася й попрямувала до костела. Григорій пішов у протилежний бік, глибоко замислившись.

Не те щоб юна парижанка аж надто вабила його... зачепила його серце... Якщо чесно, гетьманич і досі не оговтався після того, як тринадцять років тому Семен Півторак назавжди повіз зі Стокгольма юну Софію. Досі прощальні слова зневаги й ненависті, у напад відчаю написані старим козаком, вогнем палили душу гетьманича – хоча давно вже розвіялися попелом.

Але після того випадку серце Григорія зачерствіло, вдягнулося у тоненький, проте міцний панцир скепсису. Збайдужілим спокійним поглядом він дивився на дівчат – потенційних наречених, знаючи при цьому, що ніколи не покохає жодну з них.

Тим паче – ніколи не одружиться.

Ніколи, ніколи у житті!..

Та й не тільки незцілімі рани серця – неабиякі зовнішні перешкоди також заважали цьому наміру. Адже він з легкістю змінював імена, ставав то лейтенантом де Лазіском, то гвардії капітаном Бартеlem, то кимось іще... Загалом, міг назватися як завгодно, тільки не справжнім своїм ім'ям: Григорій Орлик, син українського гетьмана, лідера козацької нації Пилипа Орлика. Якщо ж вибудовувати серйозні стосунки з якоюсь конкретною жінкою, якщо думати про одруження – як не познайомити свою обраницю з сім'єю?! Принаймні з доброю матусею Ганною, оскільки батько досі перебуває під домашнім арештом у Салоніках...

Але ж то буде безмежне безрозсудство!!! Справді, довіряти собі самому він міг, а от покладатися на здатність гіпотетичної дружини тримати язика за зубами й нікому-нікому у світі не розп'ятати про місце перебування членів його родини...

А як же бути із всюдисущими російськими нишпорками?!

Ні-ні, що завгодно, тільки не це!

Але юна парижаночка...

Незможна, проте дуже впевнена у своєму майбутньому Жанна-Антуанетта Пуассон...

Безперечно, то є особливий випадок!

Хоча одним-єдиним дотиком гарненької ручки сердечних ран гетьманича дівчинка не зцілила, проте своєю безпосередньою вірою зачепила Григорія за живе, розбурхала його жваву уяву.

Це ж очевидно, як близько до серця сприйняла вона слова цієї ворожки... Як там її звуть?! А-а-а, точно: мадам Феліція! Подумати тільки: повірити, що неодмінно станеш королевою Франції (при живій-здоровій королеві!!!) – й поводитися з ледь знайомим іноземцем посправжньому...

Так-так, без перебільшення, дівчинка трималася з Григорієм, немовби вже сиділа на троні поруч із Його Величністю Луї XV!

«Можете розраховувати на мою прихильність,

люб'язний шевальє».

Ач яка панянка!..

Причому сталося це саме тут – у загадковому, незбагненному Парижі, де грішне переплуталося з праведним.

У місті, де, можливо, нарешті вирішиться доля його батька, їхньої багатостраждальної сім'ї... а також всієї України!!!

Дай-то Боже!..

У такому піднесено-філософічному настрої Григорій блукав засніженими паризькими вуличками, доки вони не потонули у нічній темряві. Тільки тоді повернувся до «Отелю де Пост».

А тут на нього з нетерпінням чекав посланець маркіза де Шовлена: міністр закордонних справ бажав негайно бачити гвардії капітана Бартеля, а той весь день вештається хтозна-де!.. Негайно до міністра!!!

– А чи не надто пізно? – ввічливо перепитав у посланця Григорій. – Можливо, краще завтра?..

– Незважаючи на пізній час, його світлість досі працює і чекає на капітана.

– Отже...

– Заради вашого побачення маркіз велів навіть розбудити його посеред глибокої ночі. Хоча не виключено, що його світлість працюватиме до ранку.

– Якщо так, тоді...

– Прошу негайно пройти за мною, месьє Бартель! Посланець пірнув у довгий готельний коридор, прослідував у кухню і вибіг через чорний хід, Григорій кинувся слідом. Тут на них чекав екіпаж із завішеними віконцями.

– Куди ви поділися, месьє Григоре?!

Такою невдоволеною фразою зустрів гостя маркіз де Шовлен. Добре, що хоч десь у Парижі його називають справжнім іменем, подумав Орлик. А вголос мовив:

– Гуляв містом.

– Просто так гуляли чи з якоюсь певною метою, дозвольте поцікавитися?

Розмовляючи з гостем, міністр водночас умочав велике гусяче перо у каламар, що стояв перед ним, і виводив на аркуші паперу якісь символи. Втім, Григорій так і не зміг побачити, що саме пише де Шовлен: адже замість чорнила каламар містив прозору рідину, тому від написаних лише хвилину тому рядків на папері не лишалося жодного сліду. У повітрі пахло лимоном¹⁰. Те-е-ек, зрозуміло, все зрозуміло...

– Ваша світлосте! Навіть гуляючи містом просто так, можна робити рекогносцировку.

¹⁰ Напис, зроблений лимонним соком або його розчином, невидимий (особливо якщо папір має жовтуватий відтінок), але при несильному нагріванні літери набувають темно-брунатного кольору.

Справді, не розповідати ж маркізу про пригоду з юною, але явно незаможною Жанною-Антуанеттою Пуассон!

Майбутня королева... М-м-да-а!..

Де Шовлен зиркнув на гостя спідлоба, нерозбірливо мугикнув, потім махнув у повітрі пером на стілець біля столу:

– Сідайте.

– Я можу і постояти, якщо...

– Месьє Григоре, я не люблю повторювати двічі!

Довелося сісти. Тоді міністр продовжив:

– Отже, месьє Григоре, з останньою дипломатичною поштою ми отримали настільки разючі новини зі столиці Російської імперії, що я, чесно кажучи, не беруся передбачити вашу реакцію.

– Тобто?..

Григорій запідозрив щось незвичайне, відколи почув від посланця про намір маркіза працювати до ранку і наказ у разі чого розбудити його навіть серед ночі – лише б побачитися з «капітаном Бартелем» якнайшвидше.

– Якщо вірити нашому джерелу, дев'ять днів тому... – Де Шовлен замовк, щось прикинув подумки й мовив: – Тобто, враховуючи час доби, вже десять днів тому у Санкт-Петербурзі віспа забрала життя у Його Імператорської Величності Петра Другого.

Тільки тепер Григорій повною мірою оцінив пропозицію заздалегідь присісти. Справді, у нього в голові ледь не запаморочилося!

– Це все, ваша світлосте?..

Де Шовлен знов зиркнув на гостя спідлоба.

– Наше джерело також повідомляє, що хвороба вразила юного імператора зненацька й розвивалася дуже стрімко, тож перед смертю Його Величність так і не встиг віддати розпоряджень щодо спадкоємця. Ще в останні його години у Санкт-Петербурзі розпочалася запекла боротьба за корону Російської імперії. Найреальніші шанси має Анна Іоанівна. Про результати, швидше за все, дізнаємося невдовзі.

Маркіз витримав театральну паузу і додав:

– От тепер все. Яка ваша думка про почуте?

Яка його думка?!

Яка його думка!..

– Зміна на троні володаря завжди означає нестабільність у державі.

– Так, вірно.

– Якщо спадкоємець не визначений заздалегідь, це означає подвійну нестабільність.

– Згоден.

– Якщо ж у наявності декілька претендентів на корону, це загрожує країні справжнім хаосом. Нестабільність не завершиться, навіть коли візьме гору те

чи інше угруповання, адже усунути всіх невдоволених, припинити всі протести конкурентів одночасно не вдасться ніколи.

– А це у свою чергу означає?..

– У такому разі запропонований мною план створення антиросійської коаліції у складі Франції, Швеції та Османської імперії, з одночасною реставрацією короля Станіслава Лещинського на троні Польщі та гетьмана Пилипа Орлика на чолі єдиної й неподільної України набирає зовсім нового, я би сказав – несподівано глибокого сенсу... адже тільки таким чином вдасться зупинити експансію Російської імперії у західному напрямі. Бо в іншому разі вона, повторюю вкотре, може поглинути або поставити під контроль велику кількість інших земель. Що означає кінець Європи у найгіршому розумінні.

Де Шовлен відкинувся на спинку свого стільця, примруживши очі, уважно подивився на Григорія, декілька разів тихенько плеснув у долоні й мовив:

– Браво, месьє Григоре, браво! Ваша логіка бездоганна. Більш того, мислимо ми однаково. А тому...

Маркіз знову витримав театральну паузу.

– А тому тільки-но ми дізнаємося про остаточні результати боротьби санкт-петербурзьких провладних кандидатів...

– А чому не раніше? Чи не згаємо таким чином до-

рогоцінний час?

– Раніше неможливо, адже проти одних людей можна задіяти механізми впливу, розраховані на зовсім інших. Простіше кажучи – не ті механізми.

– Часу шкода, ваша світлосте!..

– Крім того, не забувайте, що ми отримали лише перші – так би мовити, «гарячі» відомості. А їх ще належить піддати перехресній перевірці. Тож давайте діяти без зайвого поспіху. Домовилися?..

Григорій неохоче кивнув.

– Тим паче, підготовку до наступних дій ми розпочнемо негайно. Фактично, вже розпочали... Вас це влаштовує?

– Ще б пак!

– Ну, от і добре.

Де Шовлен підвівся, Григорій також.

– Месьє Григоре Орлі! – розпочав урочистим тоном міністр. – Враховуючи надані вами рекомендації, рішенням таємного кабінету Його Королівської Величності Луї П'ятнадцятого «Секрет короля» віднині ви зараховані на таємну королівську службу. Вітаю вас із цим високим і відповідальним призначенням. Сподіваюся, ви служитимете інтересам Франції вірою і правдою.

На це Григорій не відповів нічого. Де Шовлен невдоволено наморщив чоло і перепитав:

– Не чую відповіді?..

– Так, ваша світлосте.

– Гаразд. Натомість від імені таємного кабінету «Секрет короля» повідомляю, що ваші пропозиції щодо створення антиросійського кордону в Європі ми вважаємо цікавими та корисними. У подальшому вони можуть набути розвитку і деталізації, якщо деякі наші припущення підтвердяться. Чи задовольняє вас така позиція кабінету?

– Цілком задовольняє, ваша світлосте! – тепер Григорій відповідав охоче, а в його голосі відчувалася неприхована радість.

– Гаразд. А тому найближчим часом...

Невеличка пауза.

– ...Ми припускаємо, що приблизно через місяць вам належить під новим іменем відбути до Стамбула у розпорядження тамтешнього французького посла месьє Вільєва. Головна мета перебування у столиці Османської імперії – ведення переговорів з формування східного крила антиросійського кордону. Про мету та попередні плани вашого стамбульського вояжу месьє Вільєва буде повідомлено завчасно. Відповідні документи й інструкції ви отримаєте за три дні до від'їзду. Платню за наступний місяць...

Крихітна пауза.

– Тобто... за лютий...

Нова пауза.

– Коротше, оскільки я дещо знаю про становище вашої шляхетної сім'ї, то наказав видати вам платню наперед. За дверима цієї кімнати на вас уже чекають...

Тут Григорій не втримався і мовив дуже проникливо.

– Красно дякую, ваша світлосте! Родина гетьмана Пилипа Орлика ніколи й нізачо не забуде про вашу...

Де Шовлен перервав його владним жестом, але лише для того, щоб урочисто завершити:

– Отже, ще раз вітаю з призначенням, месьє Григоре Орлі. Сподіваюся, ви виправдаєте виказану вам високу честь і довіру. На сьогодні аудієнція завершена, можете повернутися до готелю. Коли знадобитеся наступного разу, мій посланець вас знайде. Добраніч!

Як і казав міністр, за дверима служник негайно вручив Григорію важкенького гаманця і провів до виходу. Проте до готелю екіпаж не поїхав, оскільки «шведський гвардієць» назвав зовсім іншу адресу...

– Каролю! Агов, Каролю, відчини!

Він калатав у двері, доки з-за них не долинула сердита фраза, сказана польською:

– Кого там посеред ночі принесло?

– Це я, капітан Бартель!

– Який ще... – За дверима явно не розуміли, у чім річ.

– Та прокинься нарешті, тюхтію!!! – не витримав

Григорій.

– Ах ти Божечки!..

– Тихіше ти!..

Загримів засув, і за кілька секунд оповитий морозною парою Григорій вихором увірвався всередину.

– Що сталося, гетьманичу?..

– Тихіше!

– Але ж тут...

– Просив же тебе, телепня, запам'ятати: у Парижі ти не Кирило, а Кароль, а я – гвардії капітан Густав Бартель! Густав Бартель – і все тут!.. І ніде ні про що інше – анічирк, якщо не хочеш нашкодити мені або моїм близьким!!! Зрозумів?!

– Так, зрозумів, – винувато мовив Кирило-Кароль.

– Отож-бо...

Григорій впав на невеличкий ослінчик біля вікна і запропонував служникові те саме, що пару годин тому пропонував йому маркіз де Шовлен:

– Сідай-но поруч.

– Але ж...

– Сідай, кажу!

Заспаний Кирило-Кароль також присів на ослін, спитав:

– Чого це ви посеред ночі? Та ще й сюди, до мене...

Григорій лише посміхнувся із загадковим виглядом, тому Кирило-Кароль не утримався і пробуркотів:

– А після самі кажете: «Не називай мене інакше та й не називай!.. Та ще і своє ім'я зміни, зроби таку ласку...» Хто ж вас ото розбере...

Григорій знав, що служник має право на задоволення цікавості: адже сам привчав Кирила-Кароля до жорсткої дисципліни! Якщо вони домовилися зустрітись у заздалегідь обумовленому місці, причому лише на наступному тижні, тоді навіщо приїздити до нього сьогодні посеред ночі?! Без пояснень явно не обійтись...

Загалом-то, Кирило-Кароль йому надзвичайно подобався. Григорій угледів його, перебуваючи торік у Варшаві. Виявилось, що молодший на сім років Кирило-Кароль був сином запорожця, котрий серед небагатьох інших зберіг вірність гетьману Мазепі напередодні Полтавської битви. Молоді люди швидко зішлись, а потім навіть побраталися. Перед від'їздом до Парижа Григорій ублагав князя Потоцького відпустити служника з ним. Так, він вимагав жорсткої конспірації, до якої давно вже звик. Кирило-Кароль не надто розумів, що це за штуkenція така – конспірація, але справедливо вважав, що гетьманичу Орлику видніше. Як раптом зараз, посеред ночі!.. Сюди!..

– Каролику, братику, ти не уявляєш, просто не уявляєш!..

Григорій підманив його пальцем і прошепотів у са-

місіньке вухо:

– Мене взяли на королівську службу!

– Та ви що?! – мало не закричав той.

– Тихіше, тихіше!..

– Справді?! – громоподібним шепотом перепитав служник.

– Дивись сам...

Григорій видобув з-за пазухи гаманця, розв'язав тасьмочку й акуратно розклав на сидінні ослона золоті монети.

– Ого!!! – не втримався Кирило-Кароль.

– Отож-бо, братику. Тому я і приїхав до тебе посеред ночі.

– А хіба ж завтра... – почав було служник.

– Завтра... Тобто вже сьогодні вдень ти будеш у дорозі.

– У якій ще дорозі?

– До Стокгольма, братику, помчиш до Стокгольма! До речі, оце тобі. Бери, бери. – Григорій тицьнув Кирилу-Каролю кілька золотих.

– Мені?! Навіщо?..

– І за службу, братику, і за дружбу.

– Але ж хіба за дружбу платять?!

– А коней ти по дорозі за свої мінятимеш?..

– Ну, хіба що на коней... – неохоче погодився служник.

– Отож-бо.

Решту монет Григорій розділив на два нерівні стовпчики. Прикинув: десяту частину отриманого матінка обов'язково віддасть громаді – це закон. Отже, відсилати потрібно якнайбільше, бо «громадська» десятина...

Але ж йому треба новий мундир У дорогу пошити! Та й хтозна, які кошти йому через місяць виділять... Подумавши ще трохи, дещо зрівняв стовпчики, золоті з меншого повернув до гаманця і знову сховав на грудах, більший посунув до Кирила-Кароля:

– А оці гроші, братику, негайно відвезеш до Стокгольма й віддаси... сам розумієш кому.

– А-а-а, он воно що!..

– А ти думав, дарма я до тебе посеред ночі вдерся?!

– Ну, це зрозуміло, що недарма... Тільки все одно пару днів тут нічого не змінять.

– Змінять, Каролику, ще й як змінять! Адже тижнів за три мушиш повернутися назад.

– Навіщо так поспішати?!

– Бо потім я поїду далеченько...

– Куди це?..

– Не можу сказати, але дуже-дуже далеко звідси. Тоді зустрінемося вдруге, і я дам тобі ще грошей... для відомих тобі осіб у Стокгольмі. Там же чекатимеш на моє повернення. Я повідомлю, коли настане час вер-

татися сюди, до Парижа.

– А я?..

– Що – а ти?..

– Хіба я з вами не поїду?

– Ні.

– Але ж!..

– Не можу взяти тебе з собою, Каролику!

– Чому?

– Не питай краще, бо то є велика таємниця.

– Королівська служба, розумію... – сумно зітхнув Кирило-Кароль.

– Що ж поробиш, братику!

Григорій посидів у служника ще трохи та поїхав геть: запорожець мусив збиратися у далеку путь... Зате з душі гетьманича немовби важелезна кам'яна брила звалилася. Він навіть почав складати подумки щось на кшталт мадригала¹¹, присвяченого цьому загадковому місту: «Париж серед зими і юні парижанки...» – проте вірші виходили несерйозними понад всяку розумну міру. Довелося притримати слова принаймні до ранку. А так – нічого собі ідея, гарна! Згодиться хоч би тому, що післязавтра... тобто, враховуючи, що за кілька годин світатиме – вже завтра його запрошено до салону маркіза Нормана де Турнема. Треба ж буде зробити запис до альбому юної мадемуазель Жан-

¹¹ Віршований твір любовного або жартівливого характеру.

ни-Антуанетти Пуассон!..

Цілий день і всю наступну ніч Григорій спокійно проспав у своєму номері «Отелю де Пост». Зате наступного дня встиг геть усе – навіть елегантного вірша про чарівний Париж склав. Вечірка вдалася на славу: хоробрий «капітан Густав Бартель» перебував у центрі уваги невеличкого товариства, мадемуазель Жанна-Антуанетта дуже мило й виразно співала під власний акомпанемент на лютні, декламувала вірші (у тому числі складений на її честь «шведським гвардійцем»), а насамкінець продемонструвала колекцію пейзажиків. Враховуючи, що їх написала дев'ятирічна дівчинка, малюнки були зовсім непогані...

На прощання мадемуазель з воістину королівською величчю піднесла Григорію густо-червону, майже чорну оранжереюну троянду й мовила:

– Це, дорогий капітане, вам на згадку про нашу зустріч. Не забувайте маленьку Жанну-Антуанетту Пуассон! Не виключено, що колись ми знов зустрінемося, хоча Париж – місто надто велике.

– Обіцяю не забувати вас, мадемуазель. Також обіцяю зберегти цю чудову троянду... хоча ваша чарівливість все одно сильніша! – церемонно вклонився у відповідь гетьманич.

Коли вийшов на вулицю, то сховав троянду під плащ: до «Отелю де Пост» було далеченько, а оскільки-

ки більшу частину отриманих авансом коштів він відіслав сім'ї, тепер доведеться всіляко економити... схоже, навіть якось без коня обійтися! Тож під час ходи вулицею ніжна троянда може постраждати від паризького морозу.

Ну, місяць якось-то мине, а далі – на Схід, на Схід!..

Що ж до троянди і дивакуватої дівчинки, яка вже уявляє себе королевою...

Хтозна, як воно складеться?! Григорій розумів поки що одне-єдине: все можливо у цьому незбагненно-загадковому місті – у Парижі!..

Все можливо.

Глава 4

Зрада Каштана ХаґА

*Кінець березня 1759 р. від Р.Х.,
Франкфурт-на-Майні, вул. Оленячий брід,
ставка військового губернатора французів графа
Теаде Тораса де Прованса*

— А чи не здається вам, люб'язний графе, що ви берете на себе занадто багато відповідальності?

По всьому було видно, що принц Лотаринзький не надто задоволений рішенням польного маршала Орлі... хоча й не наважується сказати це прямо і відверто. Вести у розташування свого корпусу німецького «гостя»?! Справді, навіщо зайві слова!!! Нехай у цьому будинку розташувався французький військовий губернатор, але все ж таки хлопчисько був і лишається онуком бургомістра окупованого Франкфурта!.. До того ж, відносно нещодавно сам генерал Орлі застерігав усіх членів штабу від виявів надто великої довіри до німців, а тепер чомусь не бажає розуміти всю недоречність свого вчинку...

І міру власної безвідповідальності!..

— Облиште, ваша високосте, — посміхнувся граф. — Ми у жодному разі не оглядатимемо ні всю нашу ар-

мію, ні весь мій корпус, ані навіть весь полк «синіх шведів».

– Але ж!..

– Хлопчина всього лише подивиться на запорозьку сотню. Так би мовити, на мою особисту маленьку кінну гвардію, не більше. Це все одно, що продемонструвати гостю своїх лакеїв – якщо гість у захваті від кольорів їхніх ліврей.

– Ваше порівняння не надто доречне, графе.

– Навпаки, ваша високосте, навпаки... Пам'ятаєте, як після нашої появи Франкфурт сповнився чутками, буцімто у Франції бракує вояків, якщо вони найняли на службу скажених турецьких яничарів?

– Авжеж пам'ятаю!

– І що відтепер яничари полюватимуть на бідолашних німецьких немовлят і заради розваги їстимуть їх живцем?¹²

– Ну-у-у... припустимо... І що з того?

– То все це сталося через моїх запорожців – адже

¹² Після згаданої у наступній главі битви при Бергені (відбулася 12-го, за іншими джерелами – 13 квітня 1759 року) німецькі газети дійсно писали про «5000 вершників турецької кінноти», рішуча атака яких зім'яла бойові порядки війська Фердинанда Брауншвейзького. Атаку підтримали «сині шведи». Насправді ж турецьких підрозділів у складі армії маршала де Брольї не було, а п'ятитисячний загін кінноти був лише сотнею запорожців. Як і «синіми шведами», ними командував польний маршал Григор Орлі де Лазіскі.

тутешні жителі їх ніколи не бачили, відтак легко сплутали запорозьке вбрання з турецьким!

– Припустимо, графе. Припустимо, все це так і є – і що з того?

– Не варто припускати, ваша високосте. У таких випадках можна говорити з абсолютною впевненістю, що...

– І все одно не розумію, до чого ви ведете?!

– Лише до того, що ліпше мати під боком нейтрально налаштованих франкфуртців, аніж прихованих ворогів. На зимових квартирах ми простояли, вважаєте, цілих три місяці, поки що обійшлося без прецедентів... Не хочеться, щоб вони розпочалися саме зараз.

– Зараз, коли настає час розпочинати весняну кампанію?..

– Так, ваша високосте.

– То ви гадаєте, графе...

Де Лазіскі кивнув із найсерйознішим виглядом:

– З точки зору окупованих, нині час не носа від морозу ховати, а неприємного сюрприза нам готувати.

– Що конкретно вам відомо і від кого? – одразу стріпонувся принц Лотаринзький... Та раптом покосився на двері, за якими під наглядом Кароля очікував юний Йоганн Вольфганг, і протягнув: – А-а-а, розумію, розумію... Розумно, графе, дуже розумно!

– Якщо ваша високість вважають, нібито моїм дже-

релом інформації є син радника юстиції Гете...

– Справді, хто ж запідозрить дитину?! – задоволено посміхнувся принц. – Ви, графе, як завжди, неперевершені.

– Все зовсім не так, – посміхнувся де Лазіскі. – Це було би надто просто. До того ж, він недостатньо поінформований про те, що може нас зацікавити. Хоча сама ідея використати його...

– Отже, я таки маю рацію?! – зрадів принц.

– Я, ваша високосте, і справді включив у наші плани юного Йоганна Вольфганга, але зовсім не у цій якості.

– Тобто?..

– Краще передати через хлопця вигідну нам інформацію, ніж робити його нашим інформатором.

– Що-о-о?! – Принц Лотаринзький здивувався до непристойності відверто. – Про що це ви, люб'язний графе?! Які ще відомості збираєтеся передавати нашим ворогам...

– Це не зовсім відомості, ваша високосте.

– Що ж тоді?!

– Уявіть, що, розмовляючи з такими самими франкфуртськими хлопцями, наш юний Йоганн Вольфганг розповість, що турецькі яничари – це насправді ніякі не людожери-дикуни з таємничого Сходу, а шляхетні лицарі...

– Ну то й що?..

– Юні друзі Йоганна Вольфганга розкажуть про те іншим хлопцям, а також своїм батькам, ті у свою чергу...

– А-а-а, розумію, от тепер розумію!

– Це лише один напрям роботи з місцевим населенням, ваша високосте. Зі згоди маршала де Брольї, від початку нашого зимового квартирування я роблю також багато чого іншого, аби поліпшити ставлення франкфуртців до французького війська, зробити його бодай нейтральним. А тепер збираюся познайомити юного Йоганна Вольфганга із запорожцями. Погодьтеся, напередодні весняної кампанії це нам аж ніяк не завадить...

Вони замовкли. Принц Лотаринзький замислено тер підборіддя, де Лазіскі спокійно дивився на нього.

– Ну що ж, графе...

– Так, ваша високосте?..

– Змушений погодитися, ви таки маєте рацію! – мовив нарешті принц. – А справді, чом би хлопцеві не поспілкуватися з вашими кінними гвардійцями?! Чудова ідея.

– Дякую, ваша високосте!

– Гарзд, графе, можете йти.

Де Лазіскі вклонився і вийшов геть. Принц Лотаринзький підійшов до вікна, вперся руками у віконницю. За хвилину надворі з'явився граф, трохи позаду ньо-

го йшли онук франкфуртського губернатора Йоганн Вольфганг Гете і графський охоронець Кароль.

Невимушеним прогулянковим кроком трійця попрямувала вулицею Оленячий брід у напрямі квартир «синіх шведів» і запорозької сотні...

*15 травня 1730р. від Р.Х., Салоніки,
дім гетьмана у вигнанні Пилипа Орлика*
– Мій пане, до вас прибув відвідувач.

Мовивши це, Алі завмер на порозі кімнати, всім своїм виглядом демонструючи ввічливу пошану до вишкородної персони та водночас готовність запобігти будь-яким небажаним діям бранця. Втім, таким начальник охорони лишався завжди – а бачилися вони протягом останніх восьми років щодня. Фактично, від того самого моменту, як гетьмана доправили сюди з Бендер, де він намагався шукати підтримки султана...

Бендери, ті самі Бендери, де сімнадцять років тому вони обороняли Карла Дванадцятого. Прокляте містечко!!! Е-е-ех-х-х, знати б наперед, як там воно складеться!..

Дев'ять років тому в Ганновері він розлучився зі старшеньким своїм сином Григорієм і поїхав до Молдавії, бо тоді все ще сподівався переконати султана негайно розпочати війну проти московитів. Думав розпалити честолюбство турків, нагадавши Ахмеду III про славетну перемогу антиросійського союзу на берегах

Пруту.

Втім, як з'ясувалося, султан мав свої плани щодо козаків. До пропозиції Орлика поставився нібито схвально, проте відповідав якимось неоднозначно. Насамкінець, запропонував зустрітися у Салоніках, щоб вирішити все остаточно. Проте тут на гетьмана вже очікував Алі, який дуже ввічливо, проте твердо дав зрозуміти, що повелитель правовірних з'явиться тут дуже нескоро... а якщо навіть з'явиться, то з гетьманом Орликом, швидше за все, не зустрічатиметься. Та й загалом, віднині пан гетьман не має права переступати порога цього будинку, аж до подальших вказівок повелителя правовірних...

Мета подібного кроку невдовзі стала цілковито зрозумілою: за деякий час Ахмед III розпочав-таки війну, але не проти Московії (чи то пак Росії – як наказав іменувати свою імперію цар Петро), а проти... Персії! Що ж до гетьмана Орлика, то султану було вигідно утримувати його під рукою, немовби сторожового пса: нехай мовчки лютує під домашнім арештом, нехай накопичує в душі злість і ненависть, щоб у слушну мить вибухнути подібно до ядра!

У ту саму слушну мить, коли повелитель правовірних вважатиме за потрібне розпочати наступ на північних гяурів¹³. Отут і стане у нагоді гетьман Пилип Орлик

¹³ Гяур (тюрк. від араб. кореня) – зневажлива назва для тих, хто не

разом зі своїми козаками!

Ду-у-уже навіть згодиться...

Відтоді московити час від часу вимагали від султана видачі їм на суд і розправу «підлого зрадника», погрожуючи збройною експедицією у глиб Османської імперії. Розуміючи, що цього не станеться, Ахмед III щоразу обіцяв подумати.

Таким чином, Пилип Орлик сидів під домашнім арештом у Салоніках ось уже дев'ятий рік. Щоб не збожеволіти від бездіяльності, навіть почав писати «Щоденник мандрівника»...¹⁴

А от щодо відвідувачів, то їх допускали сюди нечасто. Цікаво, хто згадав про султанського бранця нині?..

— Я не чекаю на гостей.

— Знаю, мій пане. — Алі ввічливо вклонився.

— Тоді перекажи, аби незнайомиць забирався геть.

— Він дуже-дуже наполягає на побаченні, мій пане!

Наполягає?!

Отакої...

Між іншим, несподіваний візитер мусив надати головному тюремникові якісь переконливі докази щодо свого права побачитися з в'язнем, інакше Алі навіть

сповідує іслам.

¹⁴ «Щоденник мандрівника» написано Пилипом Орликом у 1720—1732 роках.

доповідати не став би про нього! Що це все означає?..

Гетьман кинув спідлоба похмурий погляд на головного тюремника і запитав далі:

– Ти знаєш його? Бачив бодай колись раніше?

– Ні, мій пане, я бачу його вперше у житті.

Гетьман зміряв начальника охорони недовірливим поглядом від маківки до п'ят (ясна річ, вимагати від Алі пояснень – справа марна, все одно не відповість!) і пробурмотів:

– Хто ж він такий є?

– Іноземець.

– А як назвався?

– Капітаном гвардії Його Величності шведського короля Густавом Бартеlem, мій пане.

«Шведського короля!..» – солодким відлунням відгукнулося у змученому серці бранця.

Ще б пак, адже у Швеції, у далекому Стокгольмі, перебуває його родина і всі козаки, вірні слову, даному ще покійному Івану Мазепі!..

Хоча з іншого боку...

Так – цілком можливо, то є пастка! Його і бідолашної України воріженьки далеко, далеко не дурні! Вони знають, яким чином і на чому можна підманути багаторічного бранця.

Обережно, Пилипе, обережно...

І гетьман запитав начальника охорони доволі стри-

мано:

– А може, ти бодай щось чув заздалегідь про візит цього капітана?

– Не чув, мій пане, присягаюся Великим Аллахом!

– Не помиляєшся?

– Як можна, мій пане?!

Так-так, схоже, тюремник не бреше. Та й навіщо брехати?! Адже за бранця він головою відповідає, і якщо з гетьманом бодай щось зле станеться – і сам Алі, й усі його яничари сконають або на палях, або у киплячій олії.

– Ти знаєш, звідкіля цей капітан взявся у Салоніках?

– Він стверджує, нібито прибув буквально щойно.

– І одразу побажав побачити мене?

– Так, мій пане, одразу, тільки-но прибув.

А може, то ніяка не пастка?..

А раптом це справжній посланець від коханої його дружини чи когось із діточок?! А він тут ще думає, вагається!!!

Хоча...

Ні-ні, все ж таки треба бути обачливішим.

І бранець мовив:

– Гаразд, я прийму цього Густава Бартеля. Тільки не наодинці, а...

– Звісно, мій пане, звісно! Я і ще двоє яничарів будемо разом з вами, інакше не можна.

Алі ввічливо вклонився і вийшов геть, Пилип Орлик завмер посеред просторої кімнати. Проте мимо волі подався уперед, тільки-но супроводжуваний яничарами та головним тюремником шведський капітан переступив поріг кімнати.

— Маю честь відрекомендуватися: Густав Бартель, гвардії капітан Його Величності... — мовив візитер, одночасно ввічливо вклоняючись. Та не дослухавши, гетьман лише махнув тюремникові рукою і розчулено пробурмотів:

— Залиш нас із цим чоловіком сам на сам... І ти, і твої вояки...

— А чи не занадто ви, пане мій!.. — підвищив голос Алі.

— Залиште нас удвох, прошу!.. — Тепер Орлик також підвищив голос. Хоча вже давно, здавалось би, змирився із становищем арештанта.

— Як же так, мій пане?!

Мабуть, подумки бідолашний Алі вже бачив себе настромленим на довжелезну палю або зануреним по шию у киплячу олію.

— Господом Богом присягаюся і своєю козацькою честю, що ні я, ані мій нинішній гість не вживатимемо ніяких кроків на порушення мого нинішнього статусу. Можеш не боятися того.

Гетьман заповзято перехрестився.

– Гаразд, як мій пан побажає, так нехай і буде.

Алі обернувся до яничарів, махнув рукою, і тюремники пішли геть. Тільки-но двері за ними зачинилися, як Пилип Орлик кинувся до візитера, міцно обійняв його, тричі розцілував і мовив розчулено:

— Ну, ось я й дочекався нарешті побачення з рідною людиною!

— Вітаю вас, батьку!

— Грицю!..

— Батьку!..

— А чом це ми стоїмо?! Ти ж, либонь, притомився з дороги.

Вони пішли у глиб кімнати й всілися на подушки дивана. Гетьман відсунувся подалі та, примруживши очі, почав оглядати сина. Зовсім дорослим чоловіком уже став!..

Пан капітан шведської гвардії Густав Бартель...

— А що це, Грицю мій дорогий, за лицедійство?! Чого ти справжнім ім'ям не назвався? Ти ж до батька рідного йшов, не до чужого.

— Ваша правда — до батька. Але ж через чужих людей!..

— Це люди султана Ахмеда...

— Так-так, знаю. Проте все ж варто бути обережнішим.

— Навіть з ними?

— Чи забули ви, батьку, про сумну долю Войнаровсь-

кого?

— Авжеж, синку, я все пам'ятаю... — зітхнув гетьман і додав сумовито: — І розумію твої перестороги. Так-так, синку, жадоба людська не знає меж, і хоч як ці яничари бояться свого султана, та навіть вони не відмовляться від жменьки золота в обмін на будь-які відомості про неочікуваних гостей ув'язненого у Салоніках козацького гетьмана. Маєш рацію, синку, маєш рацію...

Деякий час вони мовчали.

— Але не журіться, батьку! — Григорій раптом похвавішав. — Схоже, наша зірка сходить на небосхилі, і найближчим часом усе може змінитися на краще.

— Що ти маєш на увазі, Грицю?

— Чи відомо вам, що відбувається зараз у новій імперській столиці московитів — у Санкт-Петербурзі?

— Гадаю, ти й сам чудово розумієш, що людина у моєму становищі... — почав гетьман. Не дослухавши, Григорій кивнув і мовив:

— То ось вам, батьку, втішна новина: чотири місяці тому імператор Петро Другий помер від віспи...

— Та що ти кажеш?! — Від несподіванки Пилип Орлик аж звівся на рівні.

— Замість нього на імперський стіл зійшла Анна Іванівна. Чи розумієте, що такий хід подій означає наближення солодкої миті визволення нашої рідної України з московських обіймів?!

Гетьман постояв деякий час із закам'янілим обличчям, схопившись за серце, що несамовито калатало у грудях, потім повільно опустився на диван і мовив неслухняними губами:

— Наскільки я розумію, саме з цією доброю звісткою і пов'язана твоя поява тут, у султанських володіннях...

— Вірно розумієте, батьку.

— Отже, стара ідея створення антимосковської коаліції...

— Сьогодні вона на часі, як ніколи раніше!

— І тобі доручено...

— Я маю доручення від французького міністра закордонних справ маркіза де Шовлена зустрітися щонайменше з їхнім послом у Стамбулі Вільньєвим.

— То твій шлях нині лежить до Стамбула?

— Так, батьку. Сюди я звернув спеціально, щоб таємно зустрітися і провести деякий час із вами. Розуміючи ваше становище, мені це дозволили.

— Дякую, Грицю, дякую за твою синовню любов і повагу!

— Ну що ви, батьку?! За таке не дякують...

— А цей посол Вільньєв...

— Ви маєте якісь сумніви?..

— Ти певен, що для тебе подібна подорож безпечна? Григорій на мить замислився, потім мовив повільно:

— Не я один — уся козацька нація обрала небезпечну

долю, понад двадцять років тому вирішивши битися з московитами за Україну не на життя, а на смерть.

– Добре сказано, Грицю... І все ж, як щодо твоєї нинішньої місії?

– Що саме вас бентежить, батьку?

– От я, приміром, відправився свого часу шукати милості турецького султана, натомість... – Він тяжко зітхнув. – Натомість став заручником чужої волі. Хоча треба визнати, все могло скінчитися навіть гірше.

– Я намагався бути вкрай уважним і обережним – от і все, що можу сказати. Принаймні перебуваючи у Франції, відчув саму лише зацікавленість нашими справами як з боку маркіза де Шовлена, так і від самого кардинала Флері. Жодних лихих ознак... принаймні наскільки можна судити!

– Ну, вони-то у Парижі, а от цей Вільнєв...

– Його мають попередити про мій візит заздалегідь, а там...

Григорій лише руками розвів і закінчив:

– А там, батьку, на все воля Божа!

– Ой, Грицю, Грицю, у небезпечні ігри ти нині граєш!.. – зітхнув гетьман. – Надто довгі руки й надто велику ненависть до нас мають московити. Пам'ятаєш, як нас ледь не схопили спочатку у Гамбурзі¹⁵, а потім у Ганновері?¹⁶

¹⁵ Йдеться про події листопада 1720 року (див. Хронологічну таблицю).

– Ще б пак!

– А не боїшся, що московські шпигуни перекуплять посла Вільнєва чи перехоплять посланця, котрий має попередити його про твій візит?

– Доводиться ризикувати, батьку, що поробиш!..

– Не хочу, аби найстарший мій синок... звісно, не дай Боже... – Гетьман швидко перехрестився. – Не хочу, щоб ти опинився у такому самому становищі, як-от я... а то й у гіршому!

– Але ж якщо пощастить, то через Вільнєва я вийду на переговори із самим султаном Ахмедом!

– Ти певен, синку?..

– Принаймні маркіз де Шовлен запевнив, що саме таке доручення французькому послу я везу у таємних листах. Як на мене, заради цього варто й ризикнути.

Пилип Орлик замислився, а Григорій продовжив із захватом:

– Якщо все воно так і є!.. Якщо тільки все станеться, як гадається!..

– Якщо Швеція, Франція і Османська імперія поєднуються в потужний кулак!.. – підхопив гетьман, раптом замруживши очі, немовби намагаючись стримати мимовільні сльози радості на очах.

– А коли до того ж вдасться затвердити на польському престолі тестя короля Луї – Станіслава Лещинсь-

¹⁶ Йдеться про події січня 1721 року (див. Хронологічну таблицю).

кого!...

– Помовч, синку... Будь ласка, помовч трішечки.

– Вам зле, батьку? – Григорій стурбовано дивився на стомленого життям літнього чоловіка, який ніяк не міг подолати хвилювання.

– Надто все це несподівано, Грицю.

– Я розумію...

– Ні, не розумієш! Просидіти гордим павичем вісім років, втративши при цьому одного з синів!..¹⁷ Цілих вісім років у цій золотій клітці, – широким жестом гетьман обвів розкішну кімнату, – щоб нарешті злетіти у чисте небо гордовитим білим лебедем!.. Не розумієш, синку мій, – і в цьому твоє щастя.

– Обіцяю, батьку, що зроблю все можливе... ба навіть неможливе задля того, щоб нарешті так усе і сталося! І щоб звільнення ваше та торжество української справи стали реальністю якнайшвидше!..

Під впливом потужного внутрішнього пориву Григорій скочив з дивана, впав на коліна перед гетьманом, той поклав руки йому на плечі й урочисто мовив:

– Боже, благослови тебе, синку мій! Благослови тебе і святу місію твою, бо віднині доля всієї України знаходиться в руках твоїх!

– Дякую, батьку.

¹⁷ Михайло Орлик помер від холери, перебуваючи у Салоніках разом з батьком (див. Хронологічну таблицю).

– Будь достойним амбасадором козацької нації, пам'ятай завжди і всюди, що то є висока честь і величезна відповідальність водночас!

– Дякую, батьку, – пам'ятатиму.

– Поводься достойно і не осором славетне ім'я наше – ім'я роду Орликів!

– Не осоромлю, батьку, нізащо не осоромлю...

Вони підвелися, гетьман знов тричі обійняв та розцілував сина, як і при зустрічі. А далі мовив:

– Ну гаразд, Грицю, годі на сьогодні про справи серйозні. Тим паче, ти сказав, що затримаєшся у Салоніках на певний час?

– Так.

– Отже, ще встигнемо поговорити про це. А зараз розкажи мені все, що знаєш про всю нашу сім'ю. Матусю Ганну, кохану мою дружиноньку, давно бачив? А сестер? А брата Яшуньку?..

– Давненько ми не бачилися, на жаль! – Григорій мимовільно зітхнув. – Ви ж добре розумієте, що я на королівській службі, а їм краще не надто привертати до себе увагу... навіть живучи у Швеції. От навіть Настя так поводиться – хоча вона давно вже стала фру Штайнфліхт.¹⁸

– А я й досі онуків на руках не тримав, – у тон йому

¹⁸ Найстарша дочка подружжя Орликів вийшла заміж у 1723 році (див. Хронологічну таблицю).

зауважив Пилип Орлик, але, поборовши сум, трусонув головою й мовив: – Та будемо сподіватися, найближчим часом усе зміниться на краще. Тепер же розповіси мені, що тільки знаєш. Бо хоч тобі відомо не надто багато, та я і того не знаю.

І примостившись на дивані якнайзручніше, наказав:
– Ну ж бо, розповідай!

Середина червня 1730 р. від Р.Х.,

Стамбул, російська резиденція

– Прошу, прошу, капітане, знайомтеся, не соромтеся: це товариш мій, і зветься він Неплюєвим. Ви його той... любіть і шануйте – бо він, знаєте, як вправно шпагою володіє?! Х-х-ха – й ваших нема!..

Неплюєв так і розплився у щирій посмішці, хоча на душі в нього було гірко, немовби з перепою. Ні, це ж треба, щоб отак поталанило цьому Вишнякову, дідько лисий його забирай?! От справді, чом би це третього дня саме йому – Івану Неплюєву – було не завітати у гості до Єрусалимського патріарха?.. Зараз би не Вишняков, а він торжествував над конкурентом, представляючи гостя...

Вельми, вельми, вельми ці-ка-во-го гостя!..

Чорти б його вхопили... разом із Вишняковим!!!

Між тим, прибулець низько вклонився й мовив:

– Дозвольте відрекомендуватися: капітан швейцарської гвардії Його Королівської Величності Луї

П'ятнадцятого Якоб Хаґ – завжди до ваших послуг!

Потім одразу ж задер голову й почав оглядати стіни та стелю кімнати виряченими очима, немовби шукаючи там щось дуже важливе.

– На що ви дивитеся, люб'язний капітане? – спитав Вишняков, водночас кинувши Неплюєву короткий, але значущий погляд: мовляв, зараз побачиш щось цікавеньке...

– А чом тут у вас стеля не розписана?

– А чом це вас дивує? – запитав Вишняков з ледь помітною іронією і знов багатозначно позирнув на Неплюєва.

– Ну-у-у, як це – чому?! Як – чому?.. – здавалося, швейцарець навіть трохи обурився. – От у патріаршій резиденції – там скрізь картини... тобто – ікони. Тоді як у вас...

– Ну, знаєте!.. Ми все ж таки на магометанській території знаходимося.

– А патріарх?!

– На відміну від його святості, до нашої резиденції магометани заходять вельми часто, – підключився до розмови Неплюєв. – Не варто дратувати їх недозволеними зображеннями. Принаймні у вітальні...

– А-а-а, отак!.. Хм-м-м... Слушне зауваження, цілком слушне! Про це я якось не подумав, знаєте, – абсолютно щиро зізнався гість. Здавалося, він навіть не

підозрював, що таким чином виставляє себе у не надто вигідному світлі. Вишняков утретє позирнув на товариша, проте цього разу закотив очі під лоба та зневажливо скривив губи. Неплюєв тільки плечима знижав і постукав себе кулаком по скроні.

Швейцарець між тим продовжував роздивлятися білу стелю сяк і так, абсолютно не звертаючи уваги на господарів... здавалося, навіть забувши про них! Роздивлявся, доки в нього з голови не злетів капелюх і не впав на підлогу. Тоді капітан коротко кинув: «Ой, даруйте!» – і якось надто поспішно й метушливо заходився піднімати й обтрушувати капелюха, потім уважно огледів його з усіх боків, з видимим полегшенням зітхнув і мовив, посміхаючись розгублено:

– Даруйте, панове, думайте, що хочете, – на те воля ваша... Та мені все ж таки не подобаються голі стіни вашої вітальні! Я, знаєте, звик зовсім до іншого. От, знаєте, у Версалі... Або навіть не там, а хоч би, приміром, от у палаці маркіза де Шовлена...

Сказавши це, швейцарець раптом замовк – немовби язика проковтнув. У вітальні зависла напружена тиша.

– То що ж там є у тих ваших палацах? – не стерпівши, нарешті перепитав Неплюєв.

– А?... Що?... – Гість аж сіпнувся, немовби оговтавшись після пробудження, й витріщив на російських ре-

зидентів і без того трохи лупаті світло-карі очі.

– Ви сказали...

– А-а-а, так-так! Сказав, сказав, – капітан Хаґ знову зніяковіло посміхнувся. – У тих палацах, знаєте, розписи – скрізь пишні настінні розписи! От я до чого звик, а не до отакої голизни. Втім, у подібній простоті також є своя прихована привабливість.

Тепер на трохи одутлому обличчі гостя засяяла така тепла й лагідна посмішка, що від здивованого запитання не втримався вже Вишняков:

– І в чому ж вона полягає, люб'язний капітане?

– Це так нагадує мені білизну коров'ячого молока!..

– Молока?! – в один голос перепитали російські резиденти.

– Так-так – молока!.. Чи знаєте, яке смачнуще молоко дають справжні швейцарські корови? О-о-о, боюся, ви цього не знаєте і навряд чи колись знатимете – звісно, якщо не відвідаєте рідну мою Швейцарію!..

Протягом наступних півгодини Неплюєв і Вишняков з невинно наростаючим відчаєм змушені були вислуховувати розлогу лекцію про справжніх швейцарських корів, про властивості справжнього швейцарського молока, особливості приготування справжнього швейцарського сиру і його відмінності, наприклад, від сиру голландського чи того ж таки французького. При цьому капітан Хаґ встиг згадати пару-трійку цікавих

епізодів з дитинства, яке минуло у невеличкому альпійському маєтку його батьків, і порівняти спекотний стамбульський клімат з прохолодою гірських луків.

— Послухайте, люб'язний капітане, — перервав нарешті його слововиливи Неплюєв, — ви так смачно розповідаєте про просту селянську їжу, про молоко і сир, що мені закортіло трохи перекусити.

— О-о-о, даруйте, даруйте, — швейцарець зніяковіло позадкував, — просто всі тут, у Стамбулі, розпитують мене про батьківщину, от я й дозволив собі...

— Нічого, люб'язний капітане, то пусте, — підхопив Вишняков. — Я ж запросив вас на обід, а ми вже биті півгодини стирчимо у вітальні.

— А-а-а, так-так — на обід!

Сказавши це, гість плеснув у долоні й кивнув головою так енергійно, що капелюх мало не впав на підлогу вдруге. Капітан миттю змінився в обличчі й схопився за його криси так поспішно, немовби чогось злякався.

— Тоді проходьте, прошу, — Вишняков коротко кивнув і попрямував у глиб будинку, Хаґ у супроводі другого резидента рушили за ним.

По дорозі Неплюєв напружено аналізував перші враження... Але якщо чесно, то він просто й відверто розгубився! Так, Вишняков ще позавчора розповів, як пан Хаґ солов'єм заливався на прийомі в Єрусалимського патріарха, проте тоді важко було навіть уявити

всю міру балакучості швейцарця. Ото вже точно язик без кісток!.. І якого це дідька його до Стамбула занесло?! Вишняков казав, нібито патріарху капітан Хаґ втовкмачував щось про подорож заради цікавості? Що ж, можливо, цілком можливо...

— Ну, от і наша їдальня! — перший резидент штовхнув двері, пропустив гостя вперед і запропонував: — Будь ласка, капітане, проходьте і влаштовуйтеся, немовби у себе вдома...

— Де саме вдома — у Швейцарії чи у Франції? — негайно зреагував гість.

— Та де завгодно! Хоч там, хоч там.

— А-а-а, гаразд, гаразд. А ви?..

— Нам треба віддати розпорядження щодо обіду.

— А-а-а, так-так, розумію, розумію... Що ж, гаразд!

Капітан Хаґ кивнув, увійшов до їдальні, одразу ж подивився на прикрашену східними візерунками стелю, мовив:

— О-о-о, це мені подобається значно більше! Хоча з Версалем все ж таки не порівняти... — І після крихітної, ледь помітної паузи завершив: — Як і з розписами інших французьких палаців, у яких мені доводилося стояти на варті.

— За обідом, за обідом розповісте, люб'язний капітане!

— О-о-о, так-так...

Вишняков зачинив за гостем двері їдальні, одразу ж зробив Неплюєву знак, і обидва резиденти кинулися до місця, де у стіні були прорізані крихітні шпаринки для спостереження. Крізь них побачили, як капітан Хаґ підійшов до обіднього столу, сісвся на один з ослонів, стомлено витягнув ноги, скинув капелюха, уважно обстежив його з усіх боків і якось занадто обережно, немовби царську корону, поклав на ослін поруч із собою. Лише після цього з меланхолійним виглядом вступився у стелю.

Резиденти здивовано презирнулися.

— Капелюх, капелюх... Чому швейцарець носить ся з ним, немовби дурень з писаною торбою? — прошепотів Вишняков.

— Тобі це теж здається дивним? — спитав Неплюєв.

— Ну, ще б пак!.. А тобі?

— Так.

Помовчали, потім знов перевірили, чим займається гість: тепер Хаґ поправляв манжети на рукавах сорочки... не забуваючи час від часу торкатися капелюха!

Перевіряв, чи на місці...

— Кажу тобі, щось тут нечисто! — зітхнув Вишняков. — З капелюхом цим.

— Я тримаюся такої саме думки. То як, перевіримо?..

— Перевіримо. Треба б напоїти цього йолопа добряче, тоді...

– А ти знаєш, скільки йому треба за комір залити, щоб напитися?

– Відкіля ж я знаю?! Ми всього лише й бачилися, що двічі у патріаршій резиденції, а там хіба ж наллють людськи?!

– Твоя правда, – зітхнув Неплюєв. – Отже...

– Та чого там переживати – підпоїмо!

– Ти певен?..

– Певен! І без того видно, що в цього капітана Хаґа на плечах – сирна голова замість людської... Придурок!..

– Це точно: тюхтій – він тюхтієм житиме, тюхтієм і Богові душу віддасть...

Резиденти утретє припали до шпарин у стінах і побачили, що швейцарець солодко потягнувся, потім сперся грудьми на стіл, поклав голову на руки й меланхолійно позіхнув.

І одразу ж перевірив, чи на місці капелюх.

– Звернув увагу, як по-дурному він пробовкнувся про палац де Шовлена?

– Аякже! – Неплюєв тихесенько мугикнув. – Ще й вивернутися спробував, збрехавши, буцімто чергував там.

– Еге ж, так ми й повірили, нібито наряд королівських гвардійців на чолі з нашим капітаном ніс службу в особистій оселі міністра закордонних справ!..

– Так-так, тут наш пан Хаґ явно прохопився.

– Тим цікавіше його підпоїти – либонь, не втримається й розповідь, у яких справах відвідував де Шовлена. Бо у п'яного на язика те, що у тверезого...

– Гаразд, гаразд! Мабуть, ти все ж таки маєш рацію.

– Я буду не я, коли воно не так!

– Ну, як знаєш... Ти привів сюди швейцарця цього – тобі й думати, як з нього видурити те, що нам треба.

Лінія подальшої поведінки остаточно з'ясувалася, тож Вишняков попрямував до їдальні, де знічев'я нудився гвардієць. Неплюєв же поквапився підігнати служників, щоб ті подавали обід, а заразом віддав розпорядження щодо оковитої: її мало бути якнайбільше – і якнайміцнішої!..

Проте поступово з'ясувалося, що на плечах у капітана Якоба Хаґа аж ніяк не «сирна голова», як висловився Вишняков. Швидше вже мідний казан... Клятий швейцарець видудлив мало не піввідра, а все ще патякав то про рідні Альпи, то про прикrostі королівської служби, то про нудне плавання з Марселя до Стамбула.

До речі, про Марсель!.. Чи знають панове резиденти, яке нестерпно-паскудне й галасливе це південне портове місто?!

Як це – не знають?!

А-а-а, то вони не бували у Марселі!.. М-м-м, он воно

як... Ну, і не треба там бувати! Ну його до біса, Марсель той.

Краще б у Базель з'їздити – о! Там можна знайти та-а-аких дівиць... Ну, просто кров з молоком!!! Не те що ці худосочні портові шльондри. А між тим, беруть базельські красуні за свої послуги анітрохи не більше. Тому панам резидентам настійливо рекомендується відвідати Базель...

Ба-азель!..

Ба-а-азе-е-ел-л-ль!!!

– Гаразд, поїхали.

Вишняков почав повільно зводитися на прямі, проте Неплюєв вчасно встиг схопити його за руку й різко смикнути на себе:

– Куди се тебе чорт несе?!

– Як куди?! – абсолютно щиро здивувався той. – Ми з капітаном до Базеля їдемо.

– Якого дідька?!

– До базельських дівиць!

– Еге ж, туди, до них!.. – підтакнув капітан Хаґ.

– Вишняков!.. – Неплюєв смикнув товариша з новою силою, тому що той почав вириватися. – Вишняков-в-в!..

– Н-но?! Ш-ш-шо ти там хочеш?!

– Т-так, т-так, відчепіться... – швейцарець широко махнув рукою. – Ми їдемо до Базеля... Негайно!..

– Виш-шня-ков-в-в!.. – ревонув Неплюєв. – Ти на служ-жбі ос-суд-дар-рс-ствен-н-ній чи ні-і-і?!

Невидимий запобіжник миттєво спрацював у серці резидента. Він глибоко зітхнув, обернувся до Хаґа, знизав плечима й мовив:

– О-о-о, мені не можна!

– Чом це раптом?.. – щиро здивувався гість.

– Вибач, капітане, мій товариш має рацію: я на службі, мені не можна. Ніяк не можна – що поробиш!..

– То візьміть відпустку! Як от я, приміром.

– Відпустку?!

Здавалося, це навіть не спадало Вишнякову на думку. Він ошелешено подивився довкола себе, немовби шукаючи випадково загублену річ, потім мовив:

– Чуєш, Неплюєв?! Непогана ідея – відпустка!.. Ну, то я поїхав...

– Ми поїхали!..

Швейцарець обійняв розімлілого резидента за плечі, й вони почали вибиратися з-за столу вже удвох. Неплюєв впав у відчай, оскільки утримати одразу обох не міг аж ніяк. Невідомо, чим би це все скінчилося, якби швейцарець сам усе не зіпсував. Раптом відпустивши Вишнякова (який з розмаху так і гепнувся на ослін), він скрикнув:

– Агов, а де мій капелюх?! Капелюшок мій дорого-

цінний!..

Виявилося – на підлозі під столом...

Доки Хаґ діставав звідти свою дорогоцінність, Неплюєв лівою рукою упіймав товариша за плече, правою дав йому середньої сили ляпаса (аби оговтався) і тицьнув під носа кулак. Та Вишняков і сам уже згадав, що непогано було б розібратися із капелюхом. Тому коли гість нарешті виповз з-під столу рачки, мовив розчаровано:

– Вибач, друже Хаґ, їхати зараз до Базеля мені все ж таки не можна. Бо про відпустку треба спочатку написати листа до Петербурга, потім дочекатися відповіді...

– А-а-а, листа!..

Капітан розчаровано кивнув, потім уважно оглянув капелюха (Неплюєв пхнув товариша кулаком у бік) і промимрив:

– Що ж... Лист – це я розумію... Роз-зу-мі-ю-у-у... Лист... Так, це важливо. Ду-у-уже важливо...

– Так-так, Вишняков залишиться тут, зі мною, – енергійно кивнув Неплюєв.

– Ну, то і я залишуся, – усміхнувся швейцарець.

– І ти?!

– Ну-у-у, ясна річ!

– А як же Базель?! А ці... як їх?.. Базельки... О – базелінки!..

- Базеліянки!!!
- Це сміш-шно!..
- Г-ги-и-и!..

Обидва резиденти розреготалися власному жарти-ку, зате Хаґ раптом посерйознішав:

– Вони зачекають, нічого... А от я згадав-таки про одну справу... Про ду-у-уже важливу справу...

Він торкнувся капелюха і якимось ідіотично всміхнувся.

– Що за справа така? – немовби так собі, між іншим поцікавився Неплюєв.

– А-а-а, отож, що справа!..

– Н-ну?..

– Е-е-е, ні-і-і, – швейцарець рішуче мотнув головою, – забагато знати хочете!

– А все ж таки?..

– Мені декого треба побачити тут, у Стамбулі.

– Кого саме?

– Пх-х-хе-е-е-е!!! Так я вам і сказав!..

Капітан замахав руками, від чого став схожим на людину, яка відганяє рій нав'язливих мух.

– А це... Це... Ой!.. Гик!.. – Вишняков проковтнув слину, та сказати щось путяще так і не зміг. Тоді ініціативу перехопив Неплюєв:

– Одне лиш хотів би знати: той незнайомець, до якого мені немає жодного діла – він як?..

– Що – «як»?..

– Він достойна людина? Чи так собі?..

– О-о-о, то є великий, великий, вел-лик-кий достой-ник! – швейцарець аж розплився у щирій посмішці.

– Ну, тоді пропоную випити за його здоров'я!

Побачивши, що Вишняков здивовано виричав на нього каламутні очі, Неплюєв поспіхом тицьнув до рук гостя повний жбан настоящего на родзинках хлібного вина¹⁹ і проголосив:

– Н-ну-у, за здоров'я!..

– Здоров'я посла Вільєва!!! – ревував капітан Хаг і хвацько приклався до жбана... Як раптом коліна швейцарця підігнулися, і він як стояв, так і гепнувся на підлогу. Напівпорожній жбан розлетівся на друзки.

– Сл-л-лабак... – констатував Вишняков і розчаровано зітхнув: – Не зустрічав ще іноземця, здатного перепити нас, росіян.

– Замовкни, бовдуре! – зупинив його Неплюєв. – Краще зверни увагу, чиє ім'я проголосив цей ідіот, перш ніж знепритомніти. Що скажеш?..

– Ага-а-а, точно! – обличчя Вишнякова засяяло, немов масний млинець. – Він пив за здоров'я французького посла Вільєва, а отже...

– Давай-но обшукаємо цього п'яничку, доки він не тямить себе, – запропонував Неплюєв, – а насампе-

¹⁹ Слабка горілка міцністю приблизно 20 градусів.

ред розберемося з капелюхом.

– О-о-о, точно!

Вишняков нахилився, проте не втримався на ослоні і впав на підлогу поруч з Хаґом. Неплюєв голосно і безсоромно вибатькував обох, сам підняв капітанського капелюха, якомога обережніше обмацав: за підкладкою явно відчувався папірець. Але патрати капелюха самотужки не наважився: після випивки трішки тремтіли пальці. Як би ненароком не пошкодити листа!..

– Ониську!.. Он-нис-с-ську-у-у-у?!

Челядник з'явився миттю. Резидент тицьнув йому капітанського капелюха і наказав:

– Давай-но подивись, що таке там зашите. Тільки диви мені – обережно патрай, обережно! Як зашите пошкодиш – зі спини ременів наріжу, сіллю притрушу...

Онисько був обережним, і за хвилину Неплюєв уже розгортав на коліні листа, знайденого під підкладкою капелюха. Читати французькою було важкувато, проте все ж таки (з п'ятого разу) резидент зміг розібрати наступне:

Париж.

8 березня 1730 року від Р.Х.

ЙОГО СВІТЛОСТІ

ПОСЛУ ВІЛЬНЄВУ

Люб'язний пане посол!

Подавець сього послання, капітан швейцарської гвардії Його Королівської Величності Луї XVЯкоб Хаґ отримав від мене таємне доручення, а саме: підготувати ґрунт для прибуття до Стамбула амбасадора месьє Григора Орлі – сина шефа козацької нації месьє Філіппа Орлі, який перебуває під вартою в Салоніках. З тією ж метою Вам належить забезпечити візит капітана Якоба Хаґа до султана Ахмеда, а по приїзді месьє Григора Орлі – всіляко сприяти налагодженню контактів між: останнім та шефом Османської імперії задля забезпечення довготермінових інтересів Франції на півдні Європи та Близькому Сході.

Решту відомостей подавець послання передасть Вам в усній формі.

Міністр закордонних справ маркіз де Шовлен

Про всяк випадок Неплюєв перечитав таємного листа ще двічі, потім подивився на папір проти світла: здається, жодних додаткових відомостей у посланні не було... Хіба що нагріти?... Але якщо невидимі чорнила проявляться, адресат про все здогадається.

Резидент подивився на п'яного як чіп швейцарця, який мирно дрімав на підлозі, обійнявшись із Вишняковим. Так, варто спробувати розіграти таку собі комбінацію, використавши цього швейцарського нікчому капітана Хаґа в інтересах Великої Росії! Проте у цьо-

му разі ніхто з жабоїдів ні про що не має навіть здогадуватися.

Тільки треба подумати, добре подумати...

А поки що...

— Приведи негайно інших, — звернувся Неплюєв до Ониська. — Вишнякова треба віднести до його кімнати, нехай проспиться. А нашого гостя зараз же, у моїй присутності обшукати, зв'язати — і під замок! Під твій особистий нагляд. Давай-но, ворушися!

Челядники виконали все, як і було наказано. Як по-тайки і передчував Неплюєв, жодних результатів обшук не приніс: окрім жмені французьких і турецьких монет у кишеньках на паску, нічого особливо цінного швейцарець при собі не мав, під підкладкою камзола паперів ніхто із шукачів не намацав.

— С-с-сволота!..

Сповнений розчарування резидент пхнув ногою капітана, який і досі лежав на підлозі. Той пробелькотав щось незрозуміле (схоже, по-німецьки), повернувся на бік і несподівано гучно захропів.

— Забрати геть цю купу лайна, — процідив крізь зуби Неплюєв та про всяк випадок грізним тоном нагадав Ониську: — А ти щоб очей з нього не зводив, зрозуміло тобі чи ні?!

— Авжеж, авжеж, — закивав челядник.

— Тільки-но прокинеться — даси мені знати!

– Слухаюсь!

– І Вишнякова теж розбудиш. А ми вже тоді...

Проте, обірвавши фразу, резидент раптом гримнув:

– Н-ну, давай, давай! Виконуй, не барись тут мені...

Гість проспав до глибокої ночі. Принаймні коли Онисько розторсав заспаного Неплюєва, по чорному небосхилу за вікном від однієї зірки до іншої плив тоненький човник місяця.

– Що, прокинувся? – запитав резидент, миттю скочивши з ліжка.

– Прокинувся, прокинувся, так.

– А Вишняков?

– Вилив на голову дві цеберки води, розсолу видудлив мало не кухоль...

– О, це вірно! – Резидент пожував пошерхлими губами. – І мені розсолу принеси також. І пару огірочків квашених...

– Миттю!..

– Давай, давай, неси.

За п'ять хвилин обидва резиденти зійшлися під крихітною, без жодного віконця, внутрішньою кімнаткою, з-за дверей якої лунали зойки, перемішані з французькою й німецькою лайкою. Двері охороняв один з челядників.

– Навіщо з ним так? – поцікавився Вишняков. Не без певного задоволення відзначивши подумки, що волос-

ся й комір сорочки його товариша такі мокрі, хоч викручуй, а обличчя схоже на зіжмакану ганчірку, Неплюєв розповів про знайденого у капелюсі листа.

– О-о-о, то наш швейцарський друг є кур'єром мусью де Шовлена?! Он воно як... – Вишняков розгублено почухав потилицю. Він явно заздрих Неплюєву, який обставив його із схованим у капелюсі листом. – І що ж робити далі?..

– Давай зараз же, негайно натиснемо на цього капітана Хаґа. Тим паче, з перепою і в темній кімнаті йому сидіти зле.

– Гадаєш, його вдасться перетягнути на наш бік?

– А чом би й ні?

– Хм-м-м...

– Та цього прибацаного тільки пальцем ткнути!..

– Ну, тоді давай!

– Гаразд. Ониську, відчиняй-но...

Капітан швейцарської гвардії Його Королівської Величності Луї XV Якоб Хаґ мав вигляд ще жалюгідніший, ніж Вишняков. І не дивно: адже лежав на брудній, вкритій товстелезним шаром пилюки підлозі із скрученими за спиною руками, а отже не міг ні вмитися, ні причепуритися, ані розсолу випити.

– Що це означає?! Як усе це розуміти?! – заволав швейцарець, тільки-но двері кімнатки розчинилися. – Я протестую, чуєте ви, негідники?! Про-те-сту-у-ю-у-

у!!!

– Не треба було бійку затівати, люб'язний капітане, – крижаним тоном мовив Вишняков.

– Бійку?! Яку ще бійку?.. – ошелешено спитав Хаґ. У тьмяному світлі принесеної одним із челядників свічечки вираз його обличчя здавався навіть дещо трагічним.

– Натуральну! – одразу підіграв товаришеві Неплюєв. – Ось диви-но сюди, капітане, як ти мені під ребра двинув.

І він зробив вигляд, нібито збирається розстібати ґудзики на сорочці.

– А я не пам'ятаю!..

– Ну то й що? Як видудлив останній жбан, так і кинувся з кулаками на мене. Он Вишняков підтвердить. Або Онисько... Покликати його?

Хаґ різко сіпнувся, намагаючись розірвати пута, проте лише застогнав, а потім промимрив жалісливо:

– Руки розв'яжіть, еге ж?..

– А битися не будеш?

– Ні, не буду.

– Ну що, повіримо? – Неплюєв здійняв очі на Вишнякова, щосили вдаючи занепокоєння.

– Тільки якщо заприсягнеться, – знизав плечима резидент.

– Чув, що тобі сказали?..

– Присягаюся, що не битимусь.

– Не чую! – підвищив голос Неплюєв.

– Чесне!.. Шляхетне!.. Слово!..

– Гаразд, вірю, – кивнув Вишняков і негайно гукнув, озирнувшись за спину: – Ониську, дай ножа! І хутко!..

Прибіг челядник з ножем, і вже за хвилину капітан Хаг із явним задоволенням потирав затерплі руки, тихесенько стогнучи.

– А капелюх?! – Він раптом аж підстрибнув. – Капелюх мій де подівся?!

– Ониську, подай-но його сюди, – тим же суворим тоном велів Вишняков. Челядник збігав за капелюхом.

Швейцарець радісно вхопив свою дорогоцінність... проте, одразу ж помітивши відірвану підкладку, підняв здивовані очі на резидентів і, ледве стримуючи гнів, пробелькотав:

– Що це таке...

– Це? Так, нічого особливого, – розвів руками Вишняков. – Відірвалося під час бійки, от і все.

– Але ж!..

– Ну, то не треба було лізти на мене з кулаками. – Неплюєв був самою безневинністю.

Тим часом капітан уже обмацав внутрішній бік капелюха. Його нижня щелепа дрібно затрусилася, він раптом вигукнув:

– Підступні покидьки, як ви насмілилися?! – й спро-

бував скочити на рівні, проте потужним ударом у груди Вишняков знов повернув швейцарця на підлогу.

— Овва, капітане, капітане! Ви ж тільки-но дали чесне шляхетне слово, що не станете більш бешкетувати! Хіба вже забули?..

— Лист... Де лист, що був тут?.. — простогнав нещасний швейцарець.

— Листа я поклав у своїй кімнаті, аби він часом не зім'явся. Адже з вашої провини між нами сталася бійка, то ми могли б і затоптати цього папірця...

— Ви його читали?! Зізнайтеся, що прочитали!.. Так?!

— Особисто я — ні! Як можна?! — не моргнувши оком, кинув Вишняков. Між іншим, то була чистісінька правда. Втім, його відповідь анітрохи не заспокоїла Хаґа. Відчуваючи, що його товариш перегинає палицю, Неплюєв спокійно мовив:

— Ну, так, так — я читав. Буквально одним оком зазирнув до написаного. А що тут такого?..

Швейцарець мало не збожеволів від нападу люті, проте що міг вчинити він один проти трьох росіян?! Та ще й за дверима кімнатки було повно челядників...

— Ну ти й наволоч, капітане! — констатував Неплюєв, коли Хаґу знов скрутили руки за спиною. — Обіцяв же поводитися спокійно, а сам...

— З тими, хто не має честі, не варто поводитися чес-

но!!! – ревонув гість, ображений у найкращих почуттях.

– Ти хоч би думаєш, що кажеш?..

– Так, думаю!..

– А мені здається, що ні!

– Якщо вам щось там здається...

– На відміну від мого товариша, – спокійно мовив Вишняков, – мені нічого не здається. Зате я точно знаю, що ви перебуваєте зараз на території стамбульської резиденції Російської імперії.

– Це не змінює того простого факту, що ви – люди без честі й совісті!..

– Ні-ні, капітане, помиляєтеся.

– В чому ж?!

– Це багато чого змінює.

– Наприклад?!

– Наприклад, на території будь-якого посольства діють закони тієї держави, яку воно представляє. У даному разі – закони Російської імперії.

– Я не порушував ваших законів, зате ви попрали закони честі!!!

– Ви, капітане, здійснили напад на російськoпідданого, перебуваючи на російській території. Отже, згідно з нашими законами, ви винні у ганебному підступному злочині. І навіть якби ваша таємниця не розкрилася випадково, ми мали би право вас обшукати. Так

що фінал був би тим самим, повірте мені!..

Хаґ лише застогнав від безсилля.

— А тепер викладайте все, що мали передати послу Вільнєву.

— Так-так, капітане, кажи. Бо інакше завтра вранці тебе знайдуть десь поза містом з горлянкою, перерізаною від вуха до вуха. — І Неплюєв недобре посміхнувся.

— Але ж у моїй загибелі запідозрять вас! — обурився швейцарець.

— З чого б це раптом?!

— Адже вчора ми з Вишняковим разом полишили патріаршу резиденцію.

— Ну то й що з того?!

— А те, що месьє посол Вільнєв почне мене розшукувати.

— Дурниці! — відмахнувся Вишняков. — Вільнєв не може знати, що ви збираєтеся відвідати його.

— Він знає, запевняю вас.

— Якби вже встигли побачитися бодай раз, то послання де Шовлена ви передали б йому, а не носили б зашитим у капелюсі.

— Так, ми ще не бачилися.

— Ну то...

— Тим не менш, я вже встиг письмово повідомити месьє посла про моє прибуття. До вашого відома,

аудієнцію призначено на післязавтра. Тож якщо я не прибуду на зустріч у французьке посольство...

Резиденти розгублено Perezирнулися.

— Нічого, капітане, ми замінимо вас нашою людиною, — бадьоро зазначив Вишняков.

— Не вийде, месьє: капітана Якоба Хаґа вже багато хто у Стамбулі бачив. Рано чи пізно ваш хід буде викрито, а тоді месьє Григор Орлі нізащо не сунеться на територію Османської імперії.

— Зараз мова про вас, а не про цього зрадника...

— Чомусь мені здається, що вас цікавить саме він, а не я.

Резиденти знов обмінялися красномовними поглядами.

— З чого це ти так вирішив, цікаво було б дізнатися? — тихо мовив Неплюєв.

— Бо я — лише скромний капітан швейцарської гвардії, тоді як месьє Григор Орлі є сином шефа козацької нації.

— Не існує подібної нації! — Вишняков презирливо випнув нижню губу. — Немає, не було і бути не може!..

— Але сам месьє Орлі дотримується протилежної думки.

— А ти звідкіля знаєш? — одразу стрепенувся Неплюєв.

— Як це — звідкіля?! Звісно ж, від нього самого!..

– То ти його бачив?

– Еге ж, бачив! Ще б пак.

– Ну і який він?

– Тобто?..

– Який він на вигляд, маю на увазі?

– Ну-у-у... не знаю, як і сказати, – швейцарець тупо подивився на резидентів. – На зріст приблизно такий самий, як і я. А сказати щось більше?.. Ні, не знаю.

– А особливі прикмети якісь? Шрами там, родимки...

Якоб Хаґ надовго замислився, та згодом лише повторив:

– Ні, нічого подібного не пригадую.

– Отакої!.. – зітхнув Неплюєв. – Ну що ж, ти нам все одно не допоможеш, тож доведеться тобі тут посидіти, доки не пригадаєш...

– На жаль, не допоможу, – погодився зв'язаний капітан, – адже мес'є де Шовлен заплатив мені стільки, скільки ви не заплатите нізащо.

– А-а-а?! – в один голос скрикнули резиденти й одночасно поглянули на бранця. Втім, той прикусив язика: мабуть, злякався, що, попри обережність, все ж таки бовкнув зайве.

– Що ти там белькочеш? – Неплюєв присів перед Хаґом навпочіпки, взяв його двома пальцями за підборіддя і розвернув обличчям до себе. – Ти про платню щось згадував?

– Та розумієте...

Швейцарець щосили намагався відвести очі, тож резидент змушений був прикрикнути на нього:

– А ну на мене дивися! Нумо на мене!..

– Розумієте, я взявся виконати доручення месьє де Шовлена лише тому, що маю велику родину. Моя матінка – чесна самотня вдовиця, та ще й дві сестри незаміжні...

– То ти пішов на все це з-за грошей?

– Авжеж! Хто ж іще назбирає сестрам на посаг, як не старший брат?..

– І добре тобі де Шовлен заплатив?

– Ви стільки все одно не заплатите.

– А ти звідки знаєш?

– А тут і знати нема чого, – криво посміхнувся швейцарець. – От взяти хоч би ваше частування: хіба ж таких курчат готують у пристойних домах на обід?!

– От стерво, він ще й харчами перебирає!

Розсерджений Неплюєв плеснув долонею по коліну, проте тут у розмову втрутився Вишняков:

– Ми маємо повне моральне право заплатити за вашу зраду вдвічі менше, ніж заплатив де Шовлен – скільки б то грошей не було. Адже друга половина платні – то є ваші життя і свобода, капітане.

– Ви дасте мені втричі більше, ніж месьє міністр...

– З чого б це?!

– Бо я надам вам утричі більше послуг. По-перше, повідомлю все, що де Шовлен доручив передати месьє послу усно. По-друге, надалі переказуватиму зміст усіх переговорів, які проведу з послом Вільнєвим і султаном Ахмедом. І по-третє – допоможу впізнати й затримати амбасадора Григора Орлі, коли той нарешті прибуде до Стамбула.

– А твоє життя?

– Будь ласка, можете мене вбити! Давайте!.. Проте навряд чи матимете іншу подібну нагоду ознайомитися з планами французького посла і турецького султана, а також затримати цікаву вам людину.

Резиденти презирнулися.

– М-м-м?.. – запитально наморщив чоло Вишняков.

– Усі вони продажні, ці гвардійці швейцарські! – знижав плечима Неплюєв. – Хто заплатить більше, до того і наймаються воювати.

– Мені гроші сестрам на посаг збирати треба, – нагадав Хаґ.

– Ми заплатимо тобі рівно стільки ж, скільки заплатив маркіз де Шовлен.

– У два з половиною рази більше.

– Ти, капітане, торгуєшся, немовби марсельські шльондри, яких ти сам же і зневажаєш.

– Ви обидва, месьє, відмовилися їхати зі мною до базельських дівиць – то що ж я зроблю?!

– Якщо хочеш іще бодай колись побачити свій Базель, приставай на наші умови!

– Ні, то ви приставайте на мої!..

Після запеклого торгу зійшлися на півторакратній сумі від заплаченої французькою казною. Капітана знову звільнили від пут, ударили по руках. Він розповів, що амбасадор Григор Орлі вже відбув інкогніто із Франції до Османської імперії, проте доки швейцарець готуватиме ґрунт для переговорів тут, у Стамбулі, вирішив провідати затриманого батька, месьє Філіппа Орлі. Коли гетьманич збирається плисти до Стамбула, капітан точно не знав. Що через декілька місяців, то це точно... А поки що батько й син перебувають разом.

– Ех, накрити б одразу обох!.. – Неплюєв замріяно примружив очі й стиснув кулаки.

– Ага, так і підпустять вас до них султанські яничари!..

– А з твоєю допомогою?..

– Не вийде, ні, – швейцарець розчаровано підібгав губи. – Я ж бо маю перебувати тут, у Стамбулі, а якщо раптом з'явлюся у Салоніках...

– Так-так, згоден, не вийде, – не надто охоче погодився резидент.

– Але то нічого, – заспокоїв його капітан Хаґ. – Якщо вже я взявся до справи, можете не хвилюватися: усе буде гаразд! Попадеться месьє Орлі вам до рук,

не сумнівайтеся.

– Ти тільки диви мені, не наобіцяй зо три короби, щоб потім... – Неплюєв погрозив бранцю стиснутим кулаком.

– А хто ж, окрім мене, збиратиме посаг моїм сестрам?! – щиро здивувався швейцарець.

Російську резиденцію він полишив тільки на світанку, коли усі троє завершили обговорення плану дій у найменших деталях. Із собою забрав рекомендаційного листа до посла Вільнєва і гаманець із золотими рублями. Це була половина обумовленої платні. Другу капітан мав отримати не раніше, ніж зв'язаний амбасадор Григор Орлі опиниться у кімнатці, з якої Якоб Хаґ тільки-но вийшов на волю...

– То диви мені, нікому щоб анічичирк! – пригрозив наостанок Неплюєв. – Інакше посол Вільнєв миттю дізнається, що ти за птаха.

– Авжеж, я мовчатиму, немов та риба! – кивнув швейцарець.

Ніч 8 жовтня 1730 р. від Р.Х., близько 23:00,

Середземне море

Вести малесеньку шлюпку розбурханим морем, та ще й сидючи на веслах самому, – справа нелегка. Та чого там – просто ризикована! На довершення усіх нещасть, човна заливало бризками та рясним дощем, а вичерпувати воду не було часу й найменшої можли-

вості. Та й одяг намок настільки, що якби він мав при собі паперові листи, їх можна було б сміливо викидати геть.

Втім, найцінніші листи не пишуться на папері: їхні літери малюються олійною фарбою на шовку й зашиваються у підкладку – так ніхто нічого не намацає!.. Він мимоволі посміхнувся, згадавши, як ці два йолопи – Неплюєв і челядник – обшукували його (нібито неприємного) у московському посольстві. Все сталося, як і мало статися: Онисько одразу намацав паперового листа у капелюсі... тоді як справжнє послання маркіза де Шовлена весь час перебувало разом із бранцем!!! А ці ідіоти навіть не запідозрили того...

Але тепер він мав обхитрувати не людей, а розбурхану стихію – що значно важче. Проте іншого виходу не було. Бо хоча сказав цим йолопам-резидентам, що збирається зустріти «месьє Григора Орлі» (ха-ха!..) у Смірні, та плисти туди насправді зовсім не збирався. І тут шторм розігрався навіть дуже доречно: адже викрадену шлюпку навряд чи стануть шукати! Швидше за все, англійці вирішать, що погано закріпленого човна змило хвилею за борт. І ось він – у відкритому морі, а десь там, попереду, мала бути «Надія»...

Принаймні він дуже сподівався на те (цікавий каламбур виходить: не втрачав надію, бо попереду є «Надія»!..). Адже увечері підслухав, як капітан ан-

глійського судна звернувся до штурмана, відірвавши погляд від завішаного важкими хмарами небокраю: «Не більше двох вузлів... Щось надто повільно рухається той лінкор, як для флагмана французької ескадри». На що штурман відповів: «Самі ж знаєте, сер, що уночі здійсниться буря. Якби ми перебували біля берега, був би сенс поспішати у затишну гавань або у відкрите море. Але корабель вже у морі – навіщо ж французам квапитися?!»

Флагман французів – лінійний корабель «Надія». Чудовий шанс!..

Втім, у такий шторм можна й помилитися з курсом! Не випускаючи з рук весла, капітан стурбовано озирнувся за спину...

І не втримався від радісного скрикування: далеко попереду і трохи ліворуч серед крутих хвиль витанцював крихітний вогник.

Не дуже-то він схибив з курсом... Нумо мерщій за весла!!!

I-i-i – p-p-раз!..

I-i-i – p-p-раз!..

I-i-i – p-p-раз!..

Через пару годин шлюпка наблизилася до лінкора настільки, що її могли й помітити. Проте жодних ознак того не було. Ще б пак: ніч, море, шторм...

Тоді він втягнув обидва весла у шлюпку, вихопив

з-за паска зарядженого пістоля й натиснув на курок. Тільки б порох не промок!..

Пощастило: хлопнув холостий постріл. Ні-ні, він не сподівався, що різкий звук прорветься крізь виття вітру. А от побачити спалах на борту корабля могли...

І таки побачили – адже за пару хвилин лінкор почав змінювати курс...

Втім, то було далеко не все: спробуйте-но причалити на човні до корабля у шестибальний шторм!.. Коли до борту лишилася буквально пара-трійка футів, звідти кинули міцну мотузку. Хвиля саме підняла шлюпку на високий гребінь, капітан підстрибнув і щосили вхопився за рятівний кінець, наступної ж миті повиснувши на ньому, немовби мавпа на ліані. Кинутий напризволяще човен налетів на борт судна й потрощився на скалки.

– Месьє, ви, мабуть, збожеволіли, якщо наважилися подорожувати у відкритому морі на цій шкаралупці?! – замість привітання вигукнув молоденький поручник, коли троє матросів втягнули гостя через борт на палубу.

– Ви дуже люб'язні, офіцере, – процідив крізь зуби відважний мандрівник, водночас намацавши схований на грудях чималенький гаманець із золотими російськими рублями. Перевірив, чи не сталося чогось із грішми, що підуть сестрам на посаг...

І, звісно ж, любій матусі...

Та з грішми все було гаразд.

— Хто ви такий, месьє? Прошу назватися, — мовив між тим поручник.

— Прошу негайно провести мене до адмірала, — відповів «божевільний» мандрівник.

— Та що ви таке кажете?! — обурився корабельний офіцер.

— Те, що чуєте. І не баріться, будь ласка.

— Але ж як можна?!

— Як старший за званням, прошу негайно провести мене до його світлості адмірала Гюї де Труєна!

Поручник недовірливо оглянув мокрий (хоч викручуй!) мундир капітана королівської швейцарської гвардії, низав плечима і простягнув до гостя руку:

— Будь ласка, месьє, ваші шпагу, кинджал і пістолі.

Мандрівник мовчки віддав зброю, а по тому був негайно відведений до адміральської каюти. Судячи з одягу, командир ескадри якраз збирався відпочити, тож прибулець вирішив не затримувати надмірно поважного добродія. Просто на порозі він церемонно (наскільки дозволяло хитання палуби під ногами) вклонився і ввічливо мовив:

— Адмірале, маю честь відрекомендуватися: Григор Орлі, офіцер з особливих доручень Його Королівської Величності Луї П'ятнадцятого! Повертаюся зі Стамбу-

ла після виконання особливо важливої дипломатичної місії.

Потім розпрямився й додав із найбезневиннішим виглядом:

– Вибачте, ваша світлосте, та оскільки мій жалюгідний човник щойно розбився ущент, дозвольте з вашої ласки залишитись на борту флагманського судна: адже якщо я не помилився, ви тримаєте курс до берегів Франції?

На вахті пробили склянки: була перша година ночі 9 жовтня...

10 жовтня 1730 р. від Р.Х., Стамбул, російська резиденція

– Ваш'бла-ародь, до нас посланець із самого Санкт-Петербурга!

Розгублений Онисько тупцював на порозі кімнати й дивився на резидентів з якоюсь дурнувато-блаженною посмішкою на вустах. Вони обмінялися короткими поглядами, і Вишняков промимрив розгублено:

– Доречно, вельми доречно! Що скажеш, Неплюєв?
– Доречніше просто не придумати! – погодився другий резидент і прикрикнув на челядника: – Ну, і чого ти там став, немов той бовдур?! Давай, запрошуй!

Годі й казати, без втручання провидіння тут явно не обійшлося. І тижня не минуло відтоді, як капітан Хаґ, їхніми стараннями переверований на подвійно-

го агента, на британському поштовому судні відбув зі Стамбула до Смірни, де мав би зустрітися з амбасадором Григором Орлі, щоб потім супроводжувати його сюди. А вже тут, у Стамбулі, на нього чекатимуть російські резиденти... І неодмінно схоплять!!!

А тепер скажіть на милість: тільки-но Вишняков зібрався скласти розлогий рапорт щодо виконаної роботи, як посланець зі столиці з'явився сам. Чудово, просто пре-чу-до-во-о-о!!! Тепер можна буде зацапати гетьманича у його присутності: нехай повідає у Санкт-Петербурзі про хитрість і вправність стамбульських резидентів...

Проте вислуховувати рапорт посланець не став, замість того стурбовано мовив, ледь переступивши поріг кімнати:

– Таємна розшукових справ канцелярія прислала мене з надзвичайно важливою новиною, що вимагатиме від вас вияву високої відповідальності й негайних рішучих дій. Як стало відомо з надійного джерела у самому Парижі, невдовзі до Стамбула під іменем Якоба Хаґа, капітана швейцарської гвардії короля Луї П'ятнадцятого, прибуде не хто інший, як Григорій Орлик – амбасадор козаків-бунтівників і досвідчений шпигун. Вам належить ужити всіх можливих зусиль, аби схопити цього зрадника і таємно доправити...

– Що-о-о?! Я-а-ак?! – Вишняков і Неплюєв не змогли

стримати здивованих вигуків.

– Вам належить ужити всіх можливих зусиль, аби схопити і таємно доправити до Санкт-Петербурга Григорія Орлика, який прикривається ім'ям Якоба Хаґа, капітана швейцарської гвардії короля Луї П'ятнадцятого.

Жалюгідні та бліді від переляку, резиденти мовчки позирали то один на одного, то на столичного посланця. Заговорили, лише коли гість почав вимагати пояснень їхньої безглуздої поведінки. Заговорили одночасно, тицяючи один на одного відстовбурченими вказівними пальцями, бризкаючи слиною.

– Мо-о-ов-ча-а-а-ти-и-и!!! – ревонув розлючений гість, коли сенс пояснень дійшов до його свідомості. – Нумо стулили пельки!!! Оби-ид-ва-а!..

Резиденти замовкли, боязко втягнувши голови у плечі.

– То ви хочете сказати, що так званий капітан Якоб Хаґ, який насправді є амбасадором козаків-бунтівників Григорієм Орликом, уже побував тут, у Стамбулі?..

Вони мовчки кивнули.

– А також, що він побував тут, у нашій резиденції?..
Нові кивання.

– Більш того – їв і пив з вами, роззявами, йолопами, нікчемами, за рахунок російської казни?..

Резиденти потупили погляди.

– І ви йому заплатили... Заплатили казенним російським золотом за те, що він допомагатиме вам, сучим вилупкам, схопити самого себе?! І за нібито відомості про переговори з французьким послом Вільневим та султаном Ахмедом Третім – а ці перемовини відбувалися просто у вас під носом... причому з вашого ж благословення!..

Бідолашні резиденти готові були провалитися крізь землю.

– Та-а-а-ак?! – гримнув гість.

– Ва-а-а!.. Ва-а-а!.. Ваша милосте, помилуйте!.. – Вишняков і Неплюєв кинулися посланцеві в ноги.

– Хто привів його сюди?! Хто з ним перший познайомився?!

– Він!.. – Неплюєв тицьнув пальцем на Вишнякова, нарешті зрадівши з тієї обставини, що першим зустрів самозванця саме той.

– Але ж саме ти сказав мені, що нібито до Єрусалимського патріарха прибув вельми цікавий та ексцентричний тип!..

– А ти!..

– Ні – ти!..

– Замовкніть!!! – знов ревонув гість. – Обидва ви варті один одного, швабр-р-ри пустоголові!..

– Ваша милосте!..

– А зараз цей зрадник куди подівався?!

– Відплив на англійському поштовому судні зустрічати амбасадора Григора Орлі...

– Тобто себе самого?!

– Ой, звісно ж, що ні!..

– То запитую вдруге: куди подівся цей огидний мерзотник?!

– Полишив Стамбул на англійському поштовому судні...

Описати гнів гостя було просто неможливо. Коли він нарешті видихнувся, то мовив знесилено:

– Як з вами вчинити, вирішимо потім, а зараз...

– Ва-а-а!.. Ва-а-а-ша-а-а!..

– Та й не я вирішуватиму, що з вами робити. Зараз же доведеться попрацювати в іншому напрямі, причому терміново.

Гість пройшовся кімнатою туди-сюди, впав на стільця біля стіни і мовив стомлено:

– Отже, буквально під вашим носом молодший Орлик успішно провів переговори з султаном Ахмедом. Можна вважати, що антиросійська коаліція склалася... Вихід один-єдиний – терміново дестабілізувати ситуацію в Османській імперії: лише тоді коаліціанти не зможуть скористатися усіма перевагами свого підлого союзу.

Посланець озирнувся на смертельно переляканих резидентів і спитав:

– Відповідайте негайно, чи маєте на прикметі когось із місцевих, хто готовий виступити організатором противладного заколоту?

– Є тут один підходящий тип, – несміливо мовив Неплюєв.

– Так-так, лідер тутешніх консерваторів Патрона-Халім...²⁰ – додав Вишняков. – Тільки його послуги коштуватимуть...

– Я не запитував про ціну, я хотів з'ясувати ситуацію у принципі, – процідив крізь зуби гість. – Скільки б не коштувала нам термінова організація антисултанського заколоту, то все одно вийде дешевше, ніж повномасштабна війна проти антиросійської коаліції.

Він подумав трохи і додав:

– Мабуть, це єдиний швидкий і по-справжньому ефективний вихід із ситуації, що склалася... У цьому напрямі й почнемо працювати. Причому негайно – чуєте, ви, ідіоти жалюгідні?!

Й суворо подивився на геть переляканих резидентів.

²⁰ У 1730 році під час повстання у Стамбулі консерватори на чолі з Патрона-Халімом вбили султана Ахмеда III (див. Хронологічну таблицю).

Глава 5

Перипетії купецького життя

*13 квітня 1759р. від Р.Х.,
Франкфурт-на-Майні, вул. Оленячий брід,
ставка військового губернатора французів графа
Теаде Тораса де Прованса*

Вже похмурий вечір змінився напруженою, сповненою тривоги ніччю, а попри наполегливі рекомендації французьких штабістів, Йоганн Вольфганг навіть не думав забиратися до себе. Хлопчина сидів просто на підлозі під дверима кімнати, до якої декілька годин тому Кароль заніс пораненого польного маршала Орлі...

Йоганн Вольфганг все не міг збагнути, за яку з воюючих сторін вболіває більше. З одного боку, французи були окупантами. Попервах хлопчина якщо й не зневажав їх відверто, то ставився з певною пересторогою. Тож у глибині душі бажав якнайшвидшої перемоги загалом військам Фрідріха Великого і зокрема армії принца Фердинанда Брауншвейзького, що наступала на Франкфурт, в якому його дід був бургомістром. Але ж з іншого боку...

Так, з іншого боку його батько Йоганн Каспар Гете був австрійським радником юстиції, у нинішній війні

Австрія та Франція виступали в союзі... І як тоді можна не вболівати за перемогу французів?! Тим паче, у складі їхнього штабу є такий чудовий гер генерал Орлі!.. Тільки про одне хлопець шкодував: гер Григор далеко не завжди мав вільний час, аби досхочу поспілкуватися з ним. І треба ж такому статися, щоб сьогодні саме цей чоловік дістав важке поранення!!!

Протягом дня у місті панувала напружена тиша, лише іноді порушувана віддаленим гуркотінням: то поблизу Бергена «лаялися» гармати ворогуючих армій. А коли сонце вже підповзало до лінії небокраю – раптом на вулицях здійнялися гомін і брязкотіння, заіржали й затупцювали коні. Тільки-но Йоганн Вольфганг вибіг з дверей будинку, як побачив дивну картину: уздовж вулиці щосили мчав здоровань Кароль, тримаючи на витягнутих руках непритомного генерала. Обмотана червоною від крові рядниною голова Григора Орлі моталася в такт із кроками охоронця. Не звертаючи на зустрічних анінайменшої уваги, Кароль злетів на другий поверх штабного будинку, за один крок пересстрибуючи через три сходинки, і зник за дверима однієї з кімнат. Біля них одразу ж став вартовий. Хлопця він не проганяв, лише не дозволяв заходити всередину.

Ось тут, просто на порозі Йоганн Вольфганг і просидів весь цей час. Декілька разів двері кімнати ненадовго прочинялися: то звідти виносили використані

закривавлені бинти, то заносили всередину тацю з їжею. Тоді звідти долинали міцні пахощі невідомих ліків. Хлопчина дуже хотів побачити пораненого, та вартовий усе не дозволяв... Приходила мати, намагалася переконати Йоганна Вольфганга:

– Облиш, синку, генералу зараз не до тебе, він мусить видужати.

Хлопець лише вперто хитав головою.

І лишався сидіти на порозі кімнати, як і до того...

– Агов, малий!

Йоганн Вольфганг прокинувся від того, що хтось торсав його за плече.

Миттю звівся на прями, протер заспані очі.

Перед ним стояв здоровань Кароль – стомлений, неголений, все у тому ж запорозькому костюмі, в якому полишив поле бою. На червоній тканині шароварів та жупана засохли сірі та брунатні плями – бруд і кров...

– Можеш увійти. Йому вже краще, тож лікар дозволив...

– Дякую, гер Кароль, красно дякую!

– Не мені дякуй – лікареві.

Та хлопчина вже кинувся у розчинені двері, не слухаючи охоронця.

З усіх боків підпертий подушками, Григор Орлі сидів у ліжку і щиро посміхався. Його голова була щільно

обмотана лляними бинтами, що здалеку скидалися на чудернацький капелюх. Синій мундир з жовтувато-гарячими обшлагами й відворотами лежав у кутку кімнати біля каміна, там же на стільці стояла таця з порожнім посудом.

– Гер генерал!..

– А-а-а, юний мій друже!.. Кароль сказав, ніби ти просидів під дверима кімнати відтоді, як мене сюди занесли?

– Так, і вартовий зазначив, що хлопець ні на хвилину не відлучався, – підтвердив охоронець, який також повернувся до свого пана.

Польний маршал кивнув дуже повільно і (як здалося хлопцеві) обережно, далі мовив:

– Приємно усвідомлювати, що за тебе хвилюється отакий от чудовий хлопчина... який колись-то стане видатною людиною.

Він трохи помовчав і додав здивовано:

– Знаєш, юний друже... Ніколи навіть гадки не мав, що це може бути настільки приємним.

– Гер генерал, а у вас є діти?

– На превеликий жаль, немає.

– Чому?..

– Ну-у-у, як тобі пояснити... – Губи пораненого здригнулися. – Не склалося якимось, от і все.

– А дружина?

– Так-так, дружина є – мадам Луїза-Єлена ле Брюн де Дентевіль. Кохана моя Олена.

– Вона лишилася там, у Франції?

– Природно! Де ж іще їй бути?! Як і належить дружині генерала, живе собі у нашому замку Орлі, чекає на моє повернення.

– Ви поїдете до неї зараз же? Після сьогоднішнього?.. Себто після того, як оце вас поранило...

Сам хлопчина не вбачав у своєму запитанні якогось підступу, він просто хотів дізнатися, коли доведеться розпрощатися з польним маршалом. Проте і сам Орлі, і його охоронець ніби трохи засмутилися. Йоганн Вольфганг по черзі кидав здивовані погляди то на одного, то на другого, та вони мовчали.

– Що сталося, гер генерал? Я щось не так...

– Ні-ні, друже, не переймайся, – поспішив заспокоїти хлопця Григор Орлі. – Ти анітрохи не винен у тому, що мимоволі торкнувся болісної теми. От якби інші це розуміли також, тоді...

Поранений стомлено прикрив очі й констатував:

– У такому разі, хлопче, у мене не було б жодного приводу для занепокоєння, і я міг би спокійненько їхати на лікування додому, щоб разом і дружину провідати. Проте ситуація не настільки сприятлива, а отже мені доведеться лишитися тут, у Франкфурті. Адже без мене...

Польний маршал замовк, натомість заговорив Кароль:

– Та чого там! Не люблю я, знаєте, отаких от недомовленостей і натяків!..

Орлі зробив різкий жест рукою, проте охоронець продовжував говорити:

– Ти, малий, мусиш знати, що сьогоднішня битва була виграна...

– Каролю, Каролю! Будь ласка!.. – благально мовив поранений.

Запорожець загарчав, немов голодний пес, але докінчив уже тихіше:

– Так от, сьогоднішня битва поблизу Берґена була виграна виключно талантом і сміливістю мого пана – от що я скажу тобі, хлопче.

– А чом ви шепочете? Чом боїтеся сказати про це на повний голос? – щиро здивувався Йоганн Вольфганг.

Польний маршал і охоронець лише обмінялися короткими поглядами, проте жоден з них не відповів. Справді, чи варто було розтлумачувати хлопцеві, що іншими корпусами французької армії командують принц Субіз і принц Лотаринзький, тоді як Григор Орлі – зовсім не принц, а всього лише граф?! Що він лише польний маршал, тоді як головнокомандувач де Брольї є маршалом Франції?! Що той-таки де Брольї очолює таємний кабінет Луї XV «Секрет короля», а

отже є прямим шефом графа Орлі?! І що насамкінець останній – усього лише іноземець, якого Франція милостиво пригріла у гостинних обіймах... До того ж, іноземець цей і досі не полишає ідеї щодо майбутнього звільнення своєї батьківщини від чужоземного гноблення... та оскільки у черговій війні Франція і Росія стали союзницями, сповідувати подібну ідею нині вкрай небажано.

А іноді навіть дуже-дуже небезпечно...

– Ти, друже, ще занадто малий, аби все зрозуміти, але в той же час достатньо великий, щоб запам'ятати мої пояснення, а потім пробовкнутися, коли не треба, – нарешті мовив польний маршал.

– Розмовляєте зі мною, немовби з якоюсь малечю. Це несправедливо. – Хлопчина ображено закусив нижню губу.

– Світ сам по собі не дуже-то справедливий, краще звикнути до цього змолоду. – Якби не важке поранення, Орлі, мабуть, розсміявся б.

– А якщо я не хочу звикати?..

– Тоді роби все від тебе залежне, щоб твоїми зусиллями справедливості бодай трохи побільшало, – спокійно зауважив генерал. – Не шукай користі, а просто роби свою справу, і тоді все, що тобі належить отримати у цьому житті, само прийде в руки. Ось яким має стати шлях, достойний справжнього лицаря!

— І в сьогоднішньому бою ви показали себе отаким от достойником, мій пане! — підхопив Кароль. — І яка за це нагорода — куля у голову?! Добре, що тільки зачепило, а не на смерть... Бо я вже так перелякався, так перелякався!..

— Дурниці, всі ми ризикуємо, — слабо відмахнувся поранений. Але тепер не витримав Йоганн Вольфганг:

— Краще розкажіть, що сталося там, на полі бою!

— Тобі справді цікаво? — здивувався Кароль.

— Ти що, братику, хіба не бачиш, як палають оченята нашого юного друга? — ласкаво звернувся польний маршал до охоронця.

— Бачу, мій пане, але ж...

— То розкажи йому.

— Моя німецька залишає бажати кращого...

— Нічого, нічого, я зрозумію! — поспішив запевнити хлопчина.

— А чого не зрозуміє, те я поясню додатково, — пообіцяв граф.

— Ну, гаразд, гаразд, умовили...

І Кароль заходився розповідати.

...Під потужним вогнем гармат довгі шеренги пруської піхоти повільно, але вперто просувалися до центру французьких позицій, що прикривали Берген. За пруссаками йшло каре англійців, в ар'єргарді крокували ганноверці. Принц Брауншвейзький із залізною

впертістю втілював у життя лінійну тактику, доведену Фрідріхом Великим до найвищого ступеня досконалості: вести наступ, не зважаючи на будь-які втрати «гарматного м'яса»! Кидати у пекло шеренгу піхоти за шеренгою так, щоб викликати спочатку розгубленість, а потім паніку у лавах супротивника, зламати його психологічно, щоб насамкінець справу довершили багнетти тих солдатів, які залишаться в живих.

Найімовірніше, так би все і сталося... якби не рішучість командира «синіх шведів короля». Стоячи на одному з флангів оборонців Бергена, Григор Орлі лишився осторонь головної лінії прусського наступу. Час від часу граф надсилав гінців до маршала де Брольї з проханням вдатися до флангової атаки, проте регулярно отримував наказ залишатися на місці: мовляв, і без того все минеться... Проте близько першої години впертість головнокомандувача не здавалася аж надто виправданою, оскільки супротивник підійшов надто близько до французьких батарей: отже, йшлося щонайменше про втрату артилерії. Водночас, пруссаки зовсім не зважали на те, що підставили графу Орлі жодним чином не захищений фланг...

І він наважився на блискавичну, хоча й самовільну атаку! Першою на прусську піхоту налетіла запорозька сотня, очолювана самим польним маршалом. Маневр козаків був аж надто несподіваним, тож одразу

сплутав Фердинанду Брауншвейзькому всі карти. На додачу, кінські копита здійняли величезну хмару пилу, тому пруссаки не змогли роздивитися, що насправді їх атакує лише жменька вершників!

Що б там не було, а головної мети Григор Орлі досягнув упевнено й одразу: наступ супротивника захлинувся, довгі шеренги здригнулися, змішалися... А слідом за козаками в атаку вже йшла французька піхота, завбачливо прикрита на флангах кавалерією, з тилу – драгунським полком «синіх шведів». Цей удар остаточно зім'яв військо принца Брауншвейзького, яке втратило половину особового складу вбитими, пораненими і полоненими та відкотилося від Берґена у повному безладі.

І маршал де Брольї, і принц Субіз, і принц Лотаринзький спочатку вкрай обурилися самоуправством «неслуха» графа Орлі, проте насамкінець вимушені були зізнатися, що його втручання було дуже й дуже вчасним. Принаймні непросту та неоднозначну ситуацію на полі бою польний маршал перетягнув на користь французів одним-єдиним маневром – рішучо, швидко й ефективно. Члени штабу заходилися наввипередки вітати його... Проте гінці повернулися із сумною звісткою: виявляється, під час атаки Григора Орлі було важко поранено в голову. Порятунком графа вже займався вірний Кароль.

От, власне, і вся історія.

Йоганн Вольфганг слухав охоронця, широко роззявивши рота. А по завершенні розповіді розгубився настільки, що продовжував мовчати, здивовано кліпаючи очима.

І тут маршал раптом замріяно мовив:

— Але бачила б мене кохана моя дружина Олена під час тієї атаки!..

Й якось таємничо додав:

— Гадаю, вона б закохалася у мене ще сильніше, ніж зараз!.. Хоча кохати так, либонь, вище людських сил... проте, юний мій друже, чоловіки занадто грубі, аби звідати воістину бездонні глибини пристрасного жіночого серця. Це правда, свята правда, от що я скажу тобі, юний друже...

Червень 1732 р. від Р.Х.,

Мала Азія

Дивне місце — пустеля! Йти випаленою безжальним сонцем землею доводиться виключно вночі, бо витримати спеку літньої днини не під силу навіть провідникові каравану, який сховався ці місця вздовж і впоперек. Та й жодна жива істота, здається, не витримає...

Але ж тільки-но засутеніє, як комахи, ящірки та всякі різні плазуни починають вилізати не тільки з-під кожної сухої стеблинки, але й просто з голого піску! А на них вже чатують чудернацькі тварини і птахи, які зага-

лом ховаються бозна-де і як...

Де Брусі мимоволі втягнув голову в плечі, потім уповільнив ходу й почав роздивлятися, що ж відбувається там – просто у нього під ногами. Тільки б на змію не наступити ненароком!.. Сріблясте місячне сяйво навіть найменшу тріщинку в землі робить схожою на плазуну. Звикаєш не довіряти власним очам, оскільки за відсутністю в людини крил не можна летіти понад землею – як раптом...

Бр-р-р-р!!!

Звісно, можна було б не йти пішки, а їхати на коні або з дещо меншим комфортом – на верблюді. Проте мертвотний спокій пустелі є оманливим, тож краще все ж таки триматися якнайближче до месьє Даріуша – якщо вже доля звела їх разом. Крім того, всі караванники, від найзаможнішого купця до останнього погонича, йдуть пішки, аби не перевантажувати тварин. Адже головне – вантажі, нав'ючені на верблюдів, коней і віслюків. Ну, а арабські скакуни – чи не найцінніший товар у каравані. Хто ж дозволить собі таку розкіш: на товарі їздити?! Таким чином, тільки-но де Брусі осідлає верблюда або коня, через подібний вияв слабкості всі одразу ж переконуються: ніякий він не купець! А разом з ним запідозрять і месьє Даріуша...

Ім і без того не дуже-то довіряють, проте вважають за краще тримати язики за зубами: кому яке діло, на-

віщо з караваном мандрують ці двоє – француз і персіянин... якщо всім добряче заплачено?! Нехай собі мандрують, якщо хочуть, нехай видають себе за купців, які мають невідкладні торговельні справи у Мантані. Проте невиразні підозри – це одна річ, а відкрите неприйняття – зовсім інша. А пустеля – місцина дивна та незвичайна. І якщо двоє уявних купців – персіянин і француз – не дійдуть до кінцевого пункту маршруту, а згинуть десь посеред пісків, укритих чагарниками й пучечками висохлої трави, кому яке до того діло?!

Хто й де розшукуватиме їх – персіянина і француза...

Тому краще йти, як усі, не привертаючи до своєї особи зайвої уваги. От хоч би товариша його мимовільного – Даріуша цього взяти за приклад: як добре тримається!

Хоча...

Де Брусі нахмутив чоло. Добре, що зараз ніч, і попутники не бачать лютого виразу, що мимоволі розлився по його обличчю. Поводитися настільки нерозважливо – і з-за кого?! З-за якоїсь слабкої жінки?!

Адже є чітка інструкція: їм обом належить прибути до Стамбула, у розпорядження французького посла Вільнева – натомість мес'є Даріуш наполіг, аби вони неодмінно приєдналися до каравану, що прямує у Мантань! Адже саме там, бачте, застрягла його коха-

на Лейла!!! Занедужала, бачте, і тепер цій ніжній східній кралі настільки зле, що до Стамбула вона нізащо не дістанеться! І тільки її коханий Даріуш...

Тьху ти, наволоч!!! Через якусь, вибачте, хворобливу турчанку нехтувати всіма інструкціями, самовільно змінювати маршрут... можливо, загалом ставити під сумнів виконання їхньої місії?! А як же інтереси французької корони на Сході?!

Де Брусі аж зубами заскреготав.

Якщо суто по-людськи, то він був готовий зрозуміти персіянина. Тим паче як француз – адже хто ще може настільки добре розумітися у коханні, як не представник цієї нації, найвитонченішої у світі?! Звісно, якщо кохання полум'яне і щире, а не пустопорожня інтрижка...

Втім, не можна ж загалом втрачати голову під впливом навіть найпалкішого почуття?! Тим паче, месьє Даріуш – це вже зовсім не юнак, а зрілий розважливий чоловік... проте нині поводитьсья, немовби йому шістнадцять років!..

Ото вже йолоп!..

Де Брусі прискорив ходу, наздогнав персіянина й тихо гукнув:

– Месьє Даріуш?..

– Прошу?..

– Месьє Даріуш, вже вкотре хотів спитати вас...

– Тихіше, будь ласка, – прошепотів персіянин, – адже, враховуючи інтенсивну торгівлю, налагоджену між Малою Азією і Францією, мову вашої країни тут розуміємо не лише ми з вами, а й багато хто ще.

Де Брусі озирнувся на всі боки, проте поблизу них не було нікого: решта людей зосередилася або ж далеко попереду, або позаду.

– Нас ніхто не чує, месьє Даріуш.

– Ви певні?..

– Але чому ви вперто...

– Ніч тиха, наші голоси лунають далеко – ось чому.

– Ну, гаразд. І що ж ви пропонуєте?

– Перейдіть на іншу мову.

Де Брусі подумав трохи, потім погодився:

– Гаразд, якщо так, давайте розмовляти турецькою.

– О Великий Аллах!!! Тут, у Малій Азії?! Шановний месьє, про що ви думаєте?! Адже і турецька, і татарська, і грецька, і фарсі для тутешніх караванників є рідними з дитинства!.. Не кажучи вже про арабську – адже всі правовірні читають один і той самий Коран.

– І ви також знаєте усі ці мови?

– Аякже! З дев'яти років.

– Ну-у-у... тоді не знаю, – француз трохи подумав і обережно запропонував: – А може, латина?

– Загальноєвропейська мова, на якій написано Біблію?! Ото вигадали!..

– Що ж тоді робити?

– Чи знаєте якусь північну мову? Наприклад, шведську?..

– Та трохи підзабув... але принаймні зрозуміти спробую.

– Гаразд, якщо буде зовсім кепсько, я нагадаю, – усміхнувся персіянин і одразу перейшов на шведську:

– Отже, слухаю вас уважно.

«Акцент у нього просто жахливий!» – відзначив подумки де Брусі. Проте, здається, Даріуш таки має рацію: решті караванників зовсім необов'язково бути в курсі справ їхніх та французької корони. Тому, зібравши докупи всі згадки про перебування у Стокгольмі, уявний купець мовив:

– Поясніть мені, заради Бога, як ви можете довіряти цій слабкій... німеччині жінці, водночас нехтуючи прямими вказівками, отриманими з Парижа від самого...

– Обережно, мес'є, обережно, – не надто сподіваючись на гостроту очей француза у темряві, Даріуш міцно схопив співбесідника за плече. – Ніяких імен прошу не називати: адже імена не перекладаються.

– Так, маєте рацію: ніяких імен, – не надто охоче погодився де Брусі. – Тим паче, ви й самі прекрасно розумієте, про чию високу персону йдеться.

– Отже, ця висока персона...

– Так – ця людина передала вам інструкції особи-

стим листом, після чого ви буквально одразу почали порушувати ці інструкції.

– У якій частині, якщо не секрет?

– Давайте обійдемося без лукавства, месьє Даріуш!

– Я абсолютно відверто запитую: в якому пункті я порушив інструкції неназваної персони?

Певний час йшли мовчки, нарешті де Брусі не витримав:

– Шкода, чесне слово, що останніми роками я підзабув шведську, інакше би вкотре пояснив вам, месьє Даріуш...

– Тобто ви маєте на увазі, що неназвана персона наказала мені просто у Смірні сісти на корабель, що відпливає до Стамбула?

– А ви натомість приєдналися до каравану, що прямує на Мантань. Більше того – і мене також примусили слідувати за вами.

– Нічого жахливого у тому немає, адже з Мантаня на Стамбул також відпливають кораблі.

– Як можна таке стверджувати?! – обурився де Брусі. – Адже з-за вашої дурнуватості примхи ми запізнюємося принаймні на цілий тиждень!..

– Краще запізнитися на один тиждень, ніж на ціле життя.

– Але ж!..

– Це Схід, месьє де Брусі! – усміхнувся персіянин. –

Схід – і тим усе сказано. Тут будь-яка справа робиться неквапом, ніхто нікуди не поспішає.

– Люди подорожують уночі, а не вдень, як у нас, – підтакнув француз.

– А найзачуханіше селище у декілька разів древніше, ніж пишні європейські столиці. То куди ж поспішати, поясніть, будь ласка?..

Де Брусі спробував придивитися до свого загадкового супутника, проте посеред темної турецької ночі, лише у світлі небесних зірок, мало що можна розгледіти.

– Я з нетерпінням очікую відповіді, месьє, – нагадав Даріуш.

– От ви самі, наприклад, зараз дуже поспішаєте, – процідив де Брусі крізь зуби. Доки вони розмовляли, молодий місяць почав висовувати з-за небокраю яскраві чортячі ріжки, тому француз побачив тінь смутку, що одразу насунулася на опецькувате обличчя перського купця.

– Саме так, месьє Даріуш, ви рветесь вперед зовсім не з-за ревного служіння Франції, а на зустріч з вашою чорноокою пасією – з цією Лейлою, чи як там її звуть?!

– Вас то дратує? – доволі різко мовив персіянин.

– Ну-у-у, не те щоб аж занадто...

Тепер уже де Брусі прикусив язика, бо раптом відчув, що попри свою не надто певну шведську готовий от просто зараз викласти попутникові певні відомості про себе. Але ж заради чого розкривати перед ним душу?!

– Тоді у чім річ? – підозріло запитав Даріуш.

– Бачте, месьє... Мабуть, ви дуже важлива персона, якщо... – Де Брусі обережно кахикнув і резюмував: – Якщо поселилися у Смірні в готелі на Рю де Франс, а неназвана особа доручила мені привезти вам особисті інструкції, а потім в інтересах Франції супроводжувати вас...

– Отож-бо – супроводжувати мене! Розумієте, де Брусі? Су-про-вод-жу-ва-ти, – мовив Даріуш по складах, аби співрозмовник зрозумів його якнайкраще. – От і супроводжуйте, будь ласка! І не втручайтесь у мої дії...

– Але ж я в курсі інструкцій, даних вам неназваною особою! Я знаю, який маршрут вам запропоновано...

– Так, саме так – за-про-по-но-ва-но! Ви напрочуд точно шдмітили це, вітаю.

— Ну, чи не казав я одразу, що погано знаю шведську?! — обурився француз. — Ну, не так я висловився: не запропоновано, а наказано! На-ка-за-но пливти морем із Смірни до Стамбула.

— Погодьтеся, головне полягає у тому, аби прибути до Стамбула, а потрапимо ми туди безпосередньо морем або ж через Мантань — то вже справа другорядна.

— Месьє Даріуш!..

— Так, прошу?..

Де Брусі знов замислився, перш ніж зауважити:

— Я би і не протестував так, якби на ваше рішення безпосередньо не вплинула ота ваша німічна вдовичка.

— Ви пережили нещасливе кохання й відтоді не схильні довіряти жінкам?..

Француз з ненавистю позирнув на персіянина. У сріблястому місячному світлі достеменно роздивитися його обличчя було неможливо — хіба що очі сяяли двома веселими вогниками, а густа русява борода похитнулася під зневажливою посмішкою!..

— Месьє Даріуш, прошу — стережіться! Тільки та обставина, що неназвана висока особа наказала мені супроводжувати вас у подорожі до Стамбула, а можливо, й надалі, ще не дає вам жодного права!..

— Шановний месьє де Брусі...

— Я ж, зрештою, французький дворянин, чорт заби-

рай!..

– Тихіше, тихіше, прошу, – спробував заспокоїти його персіянин.

Нічна сварка на караванній стежці? Так, це їм зовсім ні до чого...

Могутнім зусиллям волі француз спробував заспокоїтися. Оцінивши його прагнення, Даріуш кивнув і пояснив:

– А я трохи старший від вас, тому не шукайте у моїх словах нічого, окрім щирого співчуття. Ви справді надто молодий, бо навіть припустити не можете, що трагедія нерозділеного кохання могла спіткати не лише вас одного. Отже, яка ваша історія?

– З чого б це мені розкривати перед вами душу? – відчувалося, що де Брусі й досі обурений.

– Чекати до нинішнього ранку ще довго, а до Мантаня як мінімум два нічні переходи. То, може, нам варто краще познайомитися?..

Де Брусі знову зміряв співрозмовника недовірливим поглядом. Зрештою, він же не зобов'язаний розповідати йому все достеменно!..

– Ну-ну, де Брусі, давайте, сміливіше! – підбадьорив персіянин. – А потім – люб'язність за люб'язність: я розповім вам свою історію.

І француз здався:

– Ну, гаразд, умовили... Отже, месьє Даріуш, я

сам...

Він трохи помовчав.

– Мій рід походить із півдня Франції – з Провансу. Якщо ви достатньо розумієтеся на географії Європи...

– Мені відомо, які провінції має Франція.

– Отже, я розумію ваш східний темперамент краще, ніж зрозумів би житель півночі.

– Так-так, де Брусі, повністю згоден: між нами встановилася повна взаємна довіра і повне взаєморозуміння.

Француз із ненавистю зиркнув на персіянина, проте тепер обличчя Даріуша було абсолютно серйозним.

– Отже, південь Франції... Хм-м-м... Край уславлених поетів, які оспівували кохання в усіх його провах... Сама атмосфера...

– Ми домовилися перейти на шведську, інакше у відповідь я прочитав би вам не один любовний вірш перських поетів, – замріяно мовив Даріуш.

– Я не про те, я про себе...

– Не виправдовуйтеся, де Брусі. Ви не винні у тому, що батьки вашої нареченої у брутальній формі відмовили представникові шляхетного, проте зубожілого роду.

– Звідки ви знаєте?! – від несподіванки француз навіть зупинився.

– Не стійте на місці, будь ласка. Буде день – буде й

відпочинок. Але допоки ніч не скінчилася...

— Ні, звідки ви це знаєте?! — лише трьома широкими кроками де Брусі наздогнав персіянина і схопив за плече, намагаючись розвернути обличчям до себе.

— Я ж сказав одразу: не думайте, що ви лише один у всьому світі, хто постраждав від нерозділеного кохання, — одним легким рухом Даріуш звільнився від руки, що стиснула його плече.

— І все ж таки...

— Моя історія, шановний мій де Брусі, є майже повним віддзеркаленням вашої. От і все.

— І після того ви вірите своїй удовиці?! — обурився француз. — Як можна?! Якщо ці істоти у спідницях настільки легко зраджують кохання...

— Так буває, якщо дівчата молоді й нерозважливі. Проте з роками природа жінки змінюється, і це треба враховувати.

— Не вірю!..

— Ви кажете таке, бо не знайомі з моєю Лейлою.

— Всі жінки слабкі та брехливі...

— Не всі, — різко й вагомо мовив персіянин, як відрубав.

— Та ви хворі!..

— Повторюю: ви не говорили з моєю Лейлою. А якби поговорили хоч би п'ять хвилин...

— Жага кохання засліпила вам очі!

– Навпаки, кохання підказує мені, що Лейла ніколи не зробить нічого поганого своєму коханому. Себто мені.

Де Брусі збирався щось відповісти, та персіянин раптом різко зупинився, виструнчився і просичав:

– Тш-ш-ш-ш!..

Це було настільки несподівано, що француз налетів на нього, але й собі завмер поруч з попутником. Саме у цей момент немовби навмисно на місяць наповзла легенька хмаринка, тож навкруги не було видно анічогісінько. Доводилося хіба що прислухатися.

– Хіба ви не чуєте? – прошепотів Даріуш.

– Що?.. – здивувався де Брусі. Але персіянин уже побіг на півзігнутих кудись убік, потягнувши за собою француза і хрипко промовляючи:

– За мною! Швидше, месьє, швидше, не баріться!..

За пару десятків кроків праворуч від караванної стежини чорніла крихітна улоговинка, заросла якимись чахлими чагарниками: здавалося, Даріуш прямував саме сюди.

– Месьє, будь ласка... – почав було француз, проте у відповідь почув різко-хрипке:

– Цитьте! Ані пари з вуст!!!

– Що-о-о?! Та як ви тільки смієте звертатися подібним чином до...

– Мовчіть!!! Заради вашого Бога і мого Аллаха –

мовчить!..

Тільки-но вони впали під захист чагарників, як де Брусі почув одночасне глухе тупотіння великої кількості ніг. Висушена безжальним денним сонцем земля ледь відчутно загула.

– Що воно у біса...

Не дочекавшись більш гучного прояву емоцій, персіянин щосили затиснув долонею рот француза і лиховісно прошепотів:

– Здається, наш караван спіткало велике лихо.

– Тобто?! – крізь притиснуту до губ долоню промим-рив де Брусі.

– Розбійники... – самими губами прошепотів Даріуш. Хмаринка грайливо випустила місяць із своїх обіймів, тож у казково-сріблястому сяйві очам відкрилася дивна картина: здійнявши величезні стовпи куряви, до авангарду і ар'єргарду каравану одночасно неслися дві групи вершників. Над їхніми головами яскраво виблискували криві клинки. Побачивши таке, де Брусі спробував вирватися з рук персіянина, але той не дозволив, лише просичав роздратовано:

– Тихіше, месьє, тихіше!

Проте француз не здавався: там, на караванній стежині дзвенить криця, лунають зойки, іржуть коні, ревуть верблюди, а вони ховаються тут, у чагарниках?! Чому цей клятий месьє Даріуш виставляє його жалю-

гідним боягузом?! За що таке безчестя?!

– Ви ж нас викриєте! Схаменіться, прошу, – шепотів персіянин. І як не пручався де Брусі, клятий Даріуш виявився сильнішим.

Між тим, шум і галас на караванній стежині поступово вщухли. Попри це, персіянин продовжував утримувати супутника у залізних обіймах, доки навкруги не запанувала тиша, більше не порушувана жодним звуком. Тільки тоді француз полишив схованку...

Як і слід було очікувати, все скінчилося аж ніяк не на користь купців: на великому відтинку караванної стежини і обабіч неї деінде були розкидані трупи людей і тварин. Жодної живої душі не залишилося...

Окрім них – двох боягузів!!!

Струшуючи кулаками у повітрі, де Брусі кинувся до персіянина:

– Ну то як, месьє боягузе, задоволені ви результатом?!

– Тобто?.. – спокійно перепитав Даріуш.

– Невже не бачите, що ви накоїли?!

– Я накоїв?.. Я?!

Борода персіянина ледь помітно здригнулася, проте у невірному місячному сяйві не можна було розібрати, сміється він чи просто дивується.

– Авжеж ви, хто ж іще!

– А мені здається, що то розбійники напали на ка-

раван, тоді як я всього лише...

– Ви, месьє, завадили мені допомогти караванникам поперерізати горлянки тій наволочі!..

– Ви серйозно так вважаєте?

– Абсолютно серйозно!!!

Персіянин трохи помовчав, обдумуючи відповідь, потім мовив обережно:

– А як же інтереси Франції?..

– При чому тут інтереси моєї батьківщини?!

– У нас на Сході є така притча: краще бути живим собакою, ніж дохлим левом.²¹

– Дурниці!

– Зовсім ні. Адже живий собака може відігнати надокучливих мух, які кусають його, тоді як дохлий лев не може зробити навіть такого. Хоча за життя він був і хоробрішим, і могутнішим від собаки.

– Ну-у-у... не знаю, не знаю, – де Брусі знизав плечима. – Але поясніть, будь ласка, яким чином живий пес і дохлий лев асоціюються у вас із моєю батьківщиною?..

– Незадовго перед нападом горлорізів ви так настирливо нагадували мені про священну необхідність

²¹ Насправді то є скорочена цитата із Старого Заповіту: «Хто перебуває між живими, той має ще надію, оскільки і псу живому краще, ніж мертвому леву» (Екл., 9:4), – вона ж у своєрідній манері обігрується Даріушем і надалі.

служіння французькій короні, що я мимоволі заслухався. Тому запитую ще раз, що краще: бути дохлим левом чи живим собакою? Себто накласти головою посеред малоазійської пустелі під час нічної сутички з місцевими розбійниками чи залишитися серед живих і продовжувати віддану службу Його Величності королю?

– Та я би цим негідникам!..

– Що саме ви зробили б, цікаво дізнатися? Продемонстрували б колір вашої крові?..

У голосі Даріуша все ж таки проскочили саркастичні нотки, що аж ніяк не сподобалося запальному французу.

– Навпаки – перевірів би на них гостроту свого клинка!!! Тоді як тепер!.. Тепер!..

– Тепер, месьє де Брусі, ви маєте змогу продовжувати своє віддане служіння французькій короні... аж до того моменту, коли наші життєві шляхи розійдуться остаточно.

– Мені так здається, месьє Даріуш, ви занадто високої думки про власну персону.

– Аж ніяк. Просто у потрібний момент поруч з вами не буде достатньо холонокрової людини, яка змогла б утримати вас від хибного кроку в нікуди.

– Ну, знаєте!..

– Хіба батьки не навчили вас у дитинстві оминати

зайві перепони, щоб не збиватися з головного – вірного шляху?

Де Брусі вже й рота відкрив, знов збираючись дорікнути персіянину, як той мовив:

– А жертвувати менш значущим заради більш значущого навчили?!

Цього вже француз не стерпів. Виструнчившись і з викликом задерши підборіддя, він запитав:

– Скажіть мені одне-єдине, зробіть таку ласку: ви дворянин чи ні?

– Прошу?..

– Чи шляхетного роду ви, месьє Даріуш? – процідив де Брусі крізь зуби.

Персіянин якимось загадково посміхнувся й мовив:

– Щодо французького дворянства, то ви мусите розуміти, що я не маю такої честі...

– А як щодо вашого тамтешнього?..

– Тобто?

– Ну-у-у, як там щодо вашої Персії? Яке ваше достоїнство за тамтешніми законами?

– Невже ви збираєтеся викликати мене на дуель? – здивовано запитав у відповідь Даріуш.

– А якщо навіть так?! – не витримавши напруги, француз зірвався на крик.

– Битися на тому самому місці, де ватага розбійників тільки-но повипускала тельбухи усім до одного ка-

раванникам... – Персіянин якось невиразно мугикнув, але одразу ж посерйознішав: – У такому разі, месьє де Брусі, змушений нагадати про вашу роль у нашому поході.

– Не зрозумів?..

– Вам наказано супроводжувати мене й намагатися вберегти від будь-яких неприємностей, а не ставати самому джерелом тих-таки неприємностей. Хіба ж ні?

– Месьє Даріуш!!!

– Що?..

– Месьє Даріуш!.. Либонь, ваше життя і справді являє високу цінність для французької корони...

– Тому я й намагаюся будь-що уберегти свою голову для того, кому служу. І вам, де Брусі, раджу поводитися так само.

– Але ж кинути у біді товаришів – то є безчестя!

– Не менш безчесно розпоряджатися тим, що вам не належить.

– Що-о-о-о?! Та як ви тільки смієте!..

– Смію, бо ваше життя належить не вам.

– А кому ж тоді, цікаво дізнатися?!

– Вашому правителю – королю Франції. Хіба ж ні?..

І доки ошелешений француз розгублено кліпав очима, Даріуш подався повз нього до караванної стежини, недбало кинувши через плече:

– А якщо це так і є, тоді прошу допомогти мені огля-

нути місце сутички.

– Що ви зібралися шукати, якщо не секрет?

– Ну, чому ж одразу секрет!..

Персіянин зупинився і позирнув на де Брусі трішечки глузливо, від чого кров у жилах француза так і закипіла.

– По-перше, мусимо перевірити, чи не лишилося тут живих: можливо, когось-таки ще вдасться врятувати. А по-друге, нам конче необхідно вирішити проблему з водою...

Де Брусі лишалося тільки приєднатися до персіянина. Ретельні півгодинні пошуки безрезультатними не залишилися: у їхньому розпорядженні опинився пристойних розмірів міх.

– Ну що, месьє Даріуш, тепер нарешті рушаймо у путь?

– Так, звісно.

Проте ледве француз зробив декілька кроків уперед по караванній стежині, як персіянин зупинив його різким окриком.

– Ну, а тепер у чім річ? – з кислим виразом на обличчі запитав де Брусі.

– Ви куди прямуєте?

– Як-то – куди?! Ясна річ – на Мантань.

– Цією караванною стежиною?

– Природно!

– Просто у розбійницьке лігво?..

Француз аж отетерів від несподіванки, а персіянин продовжив глузливо:

– Якщо ви встигли помітити... та й сліди на землі про це говорять, то розбійники напали одразу з двох боків: на авангард і ар'єргард каравану. А потім оточили купців звідусіль і перебили, немовби тих куріпок. Але у такому разі ризикну припустити, що розбійницькі лігва можуть бути розташовані як позаду, так і попереду.

– Отже, месьє Даріуш, ви натякаєте, що нам не можна ані йти уперед, на Мантань, ані повертати назад, на Смірну?

– Я би не ризикнув, – підтвердив персіянин, – а отже, вам також не дозволю ризикувати.

– Але куди ж тоді...

– Якщо не вперед і не назад, тоді лишається одне-єдине – убік.

Даріуш вимовив це абсолютно спокійно, і його незворушність подіяла на де Брусі, немовби шпори на огира:

– Що це ви верзете, добродію?!

– Підемо на захід – тоді точно врятуємося.

– Либонь, ви таки збожеволіли від переляку...

– Аж ніяк.

– Але ж там пустеля!..

– Там море.

– А скільки до того моря йти, ви хоча б уявляєте?!

– На відміну від вас, де Брусі, перш ніж пускатися у путь, я не полінувався достеменно вивчити карту місцевості, а не просто йти за караванником. Втім...

Тут клятий персіянин зміряв француза критичним поглядом з голови до ніг і замислено промимрив:

– Втім, можливо, я помиляюся, і ви також здогадалися вивчити карту. А тому зараз самі, без моїх підказок скажете, як нам найкраще дістатися звідси узбережжя.

– Я не кажу про маршрут, я кажу про час, – не відповівши Даріушу прямо, де Брусі гордовито задер підборіддя. – Отже, наскільки швидко можна дістатися моря, як вважаєте?

– Приблизно за день чи два, – персіянин вважав за краще не повторювати підступне запитання щодо маршруту.

– Без питва та їжі! Пхе!..

Француз нервово пересмикнув плечима.

– Води маємо цілий бурдюк.

– А як щодо їжі?..

– На порожній шлунок йти легше.

– Цілих два дні?!

– Дві ночі, де Брусі, дві ночі. Удень на тутешньому сонці ви просто підсмажитесь. Що ж до їжі... Я тут

знайшов дещо, окрім води.

Даріуш продемонстрував невеличкий згорток з трьома місцевими пласкими хлібцями.

– Йти пустелею хтозна-куди – це справжнісіньке божевілля!

Бідолашний француз схопився за голову.

– Ну, тоді можете й надалі подорожувати караванною стежиною, – знизав плечима персіянин.

– Але ж!..

– От тільки коли наштовхнетеся на розбійників, не кажіть, що я вас не попереджав.

Де Брусі миттю знітився, потім мовив тоном приреченого на смерть:

– Ніколи й гадки не мав, що погоджуся на отаку відчайдушну пропозицію, як ваша, месьє Даріуш.

– Нічого, нічого, – поспішив «утішити» його персіянин. – Очі бояться, руки роблять. Ваш розум не бажає приймати мій план, але гарантую: ваші ноги й не поміять, як подолають відстань звідси аж до самого моря.

І оскільки де Брусі все ще вагався, він махнув рукою ліворуч і бадьоро вигукнув:

– Вперед, і негайно! Половина ночі вже спливла, а до світанку нам дуже бажано знайти бодай якусь схованку, щоб захиститися від денної спеки.

Решту ночі вони майже не розмовляли. Де Брусі тримався позаду персіянина: якщо той вигадав весь цей божевільний план, якщо добровільно визвався бути поводитирем – от нехай і веде! А якщо помруть вони тут, посеред малоазійської пустелі... Що ж, нехай цей гріх залишиться на поганській совісті Даріуша!

Лише час від часу француз наздоганяв поводитиря. Тоді персіянин передавав супутникові міх, щоби той зробив жадібний ковток... але один-єдиний: воду треба було заощаджувати.

Коли сонце вистрибнуло з-за небокряю, вони тільки-но почали долати схил чергового пагорба. Ніякої підходящої схованки у межах видимості не спостерігалося, тому подорож довелося продовжити. Денне світило припікало дедалі сильніше, де Брусі все частіше просив води, а клятий Даріуш простягав йому бурдюк дедалі менш охоче.

– Либонь, ви вирішили спрагою мене заморити?! – не витримав нарешті француз.

– З чого б це? – кинув через плече персіянин.

– Бо у моїй особі помре один-єдиний свідок вашого ні з чим не зрівнянного боягузтва.

Даріуш саркастично скривив губи, проте відповів

цілком серйозно:

– Облиште, месьє! Ваші спроби вивести мене з рівноваги не матимуть жодного результату. Що ж до води... Цікаво, якої пісеньки ви заспіваете завтрашньої ночі!

І прискорив кроки так, що француз був змушений бігти за ним підтюпцем. Неборака швидко втомився, тоді як на поводиря жахлива спека, здавалося, не впливала абсолютно. Коли ж у голові де Брусі вже почало паморочитися, Даріуш раптом вказав на вхід до невеличкої печерки... Та ні – то навіть не печерка була, а так... щербина у крутому схилі гори, над якою нависав вузьенький кам'яний карниз.

Про щось інше годі було і мріяти! Зібравши останні сили, бідолашний француз рвонув уперед, з розбігу впав на голе каміння і майже одразу заснув... чи то знепритомнів?! Хтозна.

Прокинувся ж від торсання за плече.

– Агов, месьє! Перекусити не бажаєте?..

Перед самим носом француз побачив половину одного із знайдених уночі хлібців та жаданий бурдюк.

– Можете зробити цілих три ковтки – дозволяю. Пригощайтесь, потім повартуєте, бо мені теж поспати треба.

– Довкола пустеля, – мовив де Брусі, жадібно вгризаючись у смачнючий (принаймні так йому здалося)

хлібець, – навіщо на варті стояти?

– Швидше сидіти на варті – я би висловився саме так, – Даріуш широко позіхнув.

– І все ж таки?..

– Нехай мертвотність цієї землі не вводить вас в оману. Горлорізи могли повернутися на місце нічної сутички, побачити залишені нами сліди і через те зробити висновок, куди ми пішли. Або хтось із полонених караванників пробовкнувся про двох підозрілих купців – француза і персіянина, які зникли бозна-куди. Вважаєте, це неможливо?

Де Брусі не знайшовся з відповіддю – Даріуш почекав трохи, потім задоволено мугикнув і вмонівився попід стіною печерки. Попри потаємні надії супутника, міх з дорогоцінною водою він завбачливо притиснув до грудей, обійнявши обома руками. Француз мало не застогнав від розчарування: адже розраховував напитися досхочу, доки персіянин спатиме.

– Цікаво, як ви розцінюватимете мою завбачливість щодо води уночі... – глузливо мовив Даріуш, немовби вгадавши думки супутника. – Краще не засніть, месьє, і пильнуйте. Інакше наші голови невдовзі дивитимуться одна на одну з паль, встромлених у цю розжарену землю. Що ви хочете: тут живуть дикуни, не те що у вашій рідній Франції...

Сказав так – і заснув. До заходу сонця вони міняли-

ся на варті ще двічі. З'їли другий хлібець, випили ще по три ковтки води.

Другий нічний перехід видавався важчим: відпочинок на голому камінні у крихітній печерці не можна було вважати аж надто комфортним...

– Е-е-ет, опинитися б знов у Парижі! – замріяно мовив де Брусі, коли вони сіли трішечки перепочити і з'їли третій – останній плаский хлібець.

– А як щодо Смірни? – підступно запитав Даріуш. – Не у турецькому – у франкському кварталі²² є дуже пристойне житло. Сиділи б у кімнаті мого улюбленого готелю на Рю де Франс... Замовили б шишу²³, прохолодних напоїв...

– Ну що ж... Особливо зараз, за нинішніх обставин готель на Рю де Франс мені видається мало не султанським палацом, – кивнув француз.

– Навіть так? Кгм-м-м...

Персіянин замислено потер бороду.

– Можна подумати, ви бували у палаці самого султана!..

Де Брусі подивився на супутника якимось зверхньо.

– Бував, мес'є, бував, можете не сумніватися, – Даріуш говорив тихо, але впевнено. – І у ханському

²² На відміну від турецької, франкська частина Смірни (нинішній Ізмір) вирізнялася облаштованістю і чистотою.

²³ Шиша (араб.) – кальян.

бував, і у султанському. І навіть жив деякий час.

— Он як?..

— А що тут такого дивного?

— То ви у нас, месьє Даріуш, непроста пташка, виявляється!..

— Аякже! Інакше моє життя навряд чи являло б особливий інтерес для французької корони, а тоді вам не доручили б супроводжувати мене під час нашої маленької подорожі зі Смірни до Стамбула.

— До Мантаня, месьє неслух, до Мантаня!

— Зі Смірни до Стамбула через Мантань. Це вас більше влаштовує?

— Ні, менше. Причому значно менше!

Попри тьмяність місячного саява, де Брусі помітив, як на обличчя супутника немовби грозова хмара наповзла.

— Ви знов за своє?..

— Авжеж!

— Попереджаю, месьє, якщо посмієте говорити щось зле про мою Лейлу...

— А хто ж іще заманив нас у цю пастку?!

— У пастку?!

— Так, месьє Даріуш, саме так!!!

— Ви добре подумали, перш ніж казати...

— Ну, так, ясна річ! Підступно підкинути своєму коханцю чудову ідею: відмовитися від прямого подоро-

жування на Стамбул, натомість іти на Мантань – а тут караван потрапляє у заздалегідь підготовлену засідку!

– Месьє де Брусі!..

– І от пустеля вже поглинула двох подорожніх, сліди яких годі й шукати!

– Месьє де Брусі, замовкніть, заради Аллаха!!!

– Що, месьє упертюху, не подобається чути правду?!

Даріуш довго мовчав, потім різко підвівся й кинув:

– Ходімо далі. їжі у нас більше не залишилося, бурдюк майже спорожнів.

– Здохнемо ми тут, у пустелі цій треклятій!!!

– Ні.

– Здохнемо, месьє Даріуш!!! І все з вашої ласки!!! З ласки вашої та Лейли цієї!..

Дзенькнула криця, і перш ніж француз встиг відрегувати, криве лезо вперлося йому в шию.

– Якщо негайно не припините знущатися, де Брусі, тоді ви тут точно залишитеся. Ви – але не я. Зрозуміло?

Француз приречено кивнув.

– Ну, от і добре. От і домовилися, – персіянин сховав шаблю. – А тепер рушаймо.

Останні краплі води з міха випили перед самим світанком. Даріуш широко розмахнувся, закинув бурдюк якомога далі й мовив:

– Ну все, тепер лишається єдине...

– Все ж таки померти від спраги? – попри безнадійність їхнього становища, у голосі де Брусі бринів сарказм.

– Ні, йти далі, доки не досягнемо моря. Якщо ми не відхилилися надмірно на південь або північ, лишилося зовсім небагато.

– А якщо відхилилися?..

Даріуш зміряв француза вбивчим поглядом від маківки до п'ят і процідив крізь зуби:

– Особисто я маю намір йти уперед, доки ноги рухатимуться.

– Ви божевільний!..

– Побачимо, де Брусі, невдовзі побачимо.

І розвернувшись спиною до сонця, окраєць якого вже виринув з-за небокраю, персіянин рушив до чергового пагорка.

І що ж?! Усе сталося, немов у казці: години через три, коли навколишній світ скидався швидше на передпокій пекла, ніж на грішну землю, з вершини чергового пагорка їхнім стомленим очам відкрилося безмежне, до самого небокраю медово-золотаве дзеркало, що відбивало безжальні сліпучі промені денного світила. Не втримавши емоцій, француз відчайдушно заволав і мало не кинувся уперед, проте Даріуш утримав його, схопивши за плече:

- Агов, де Брусі, не так хутко, прошу!
- Либонь, ви сказалися?! – обурився той.
- А раптом це лише міраж?..

Француз так і завмер, а персіянин поплескав його по плечу заспокійливо й мовив:

– Ну, що ви, що ви, месьє! Не треба одразу ж впадати у відчай.

– А якщо то справді не море, а-а-а?..

– Ну, то підемо й подивимосся. Тільки от бігти не треба: адже якщо це справді вода, ми біля неї чудово відпочинемо. Якщо ж то лише мара – ви ризикуєте безцільно розтринькати решту сил, дуже необхідних для подальшого шляху.

* * *

Проте все скінчилося добре: через півтори години вони, як були в одежі, так і шубовснули у теплу, немовби парне молоко, воду.

– Тільки не пийте у жодному разі, – суворо попередив француза Даріуш. – Спрагу тим не втамуєте, тільки гірше собі зробите.

Де Брусі зневажливо позирнув на супутника, потім відвернувся й занурився у море з головою.

Звісно, спрага продовжувала мучити їх, причому дедалі відчутніше. Та все ж тепер подорожувати стало

трохи легше: адже час від часу можна було намочити одяг. А після полудня далеко попереду на узбережжі вималювалися контури бідної рибальської хижки...

Лише декілька срібних монет знадобилося, щоб їх не тільки нагодували-напоїли досхочу, але й доправили на облізлому човнику до самого Мантаня.

– Можливо, не треба ризикувати? – обережно спитав де Брусі, тільки-но вони ступили на кам'яні плити набережної. – Завдяки вам ми не помірялися силами з місцевими розбійниками, потім милістю Божою не підсмажилися у пустелі, а тепер...

Не сказавши на той закид жодного слова, Даріуш рішуче мотнув головою і пірнув у лабіринт вузеньких міських вуличок. Французу тільки й залишалося йти слідом. Потрібний будинок знайшли доволі швидко, проте буквально на порозі де Брусі знов зупинив супутника і спробував відмовити від явного безумства.

– У разі чого стаємо спина до спини, – холодно мовив персіянин.

– Так, звісно! Але ж...

– Ви так мріяли помірятися силами з розбійниками, а тут раптом злякалися смерті? Не пізнаю вас, мес'є відчайдух.

– А якщо тут засідка?..

Проте попереджати було вже пізно: Даріуш декілька разів грюкнув у двері. Близько хвилини було тихо, по-

тим всередині будинку пролунали саодинокі кроки. Двері відчинилися, й за порогом француз побачив смаглявого підлітка, худорлявого і довготелесого.

— Добридень, Кемалю, — чемно привітався персіянин. — Твоя пані вдома? Як вона почувається — краще чи ні?..

Не сказавши ані слова, підліток лише рукою махнув: мовляв, заходьте. І пішов у глиб будинку. Даріуш попрямував за ним. Де Брусі трохи потупцював на порозі, але, згадавши про свій обов'язок, увійшов також. Тільки шпагу з піхов про всяк випадок витягнув...

Здається, окрім них трьох, більш нікого в будинку не було. Кроки зловісно відлунювали від голих стін.

— Де пані Лейла, Кемалю? — наполегливо повторив персіянин. Проте підліток мовчки вів їх у глиб будинку.

— Де твоя пані? Де решта челядників?

Кемаль не відповідав.

Нарешті вони опинилися в одній із внутрішніх кімнат, освітлених трьома смолоскипами — адже жодного віконця тут не було. Тільки стіл і чотири стільці посередині.

— Що за таємничість така, можеш нарешті пояснити?! — розсердився Даріуш. Замість відповіді підліток мовчки вказав на запечатаного рожевим воском листа, що саодинок лежав на столі. Персіянин узяв його, зламав печатку, розгорнув і прочитав наступне по-

слання, написане турецькою:

ЛЮБИЙ МІЙ ГРИГОРІЮ,
ОСТАННЄ КОХАННЯ МОГО ЗМУЧЕНОГО СЕРЦЯ!

Це останній у моєму житті лист до тебе – адже жити мені лишилося вже недовго...

Все попливло перед очима. Пальці мимоволі випустили аркуш, що з тихим шелестінням упав на стіл.

– Що сталося, мес'є Даріуш?

Занепокоєний де Брусі зробив лише пару кроків до нього, проте уявний персіянин загородив собою листа і водночас суворо звернувся до Кемаля:

– Ти скажеш нарешті бодай щось чи й надалі мовчатимеш?!

– Усе, що моя пані хотіла сказати, – все написано там...

Це були перші слова, вимовлені підлітком. Француз завмер на місці, переводячи насторожений погляд з нього на свого супутника. Уявний персіянин підібрав розпечатаного листа і, відчуваючи, як невидима крижана рука дедалі міцніше стискає серце, що шалено калатало у грудях, відновив читання:

ЛЮБИЙ МІЙ ГРИГОРІЮ,
ОСТАННЄ КОХАННЯ МОГО ЗМУЧЕНОГО СЕРЦЯ!

Це останній у моєму житті лист до тебе – адже жити мені лишилося вже недовго. Тож: мушу одразу визнати свою величезну провину перед тобою, коха-

ний.

Вибач, проте саодинокій беззахисній удовиці важко вижити у цьому неправедному світі, тож я змушена була зробити те, що зробила: мене підкупив резидент російської корони Неплюєв, щоб я шпигувала за тобою. Інакше мені не жити, сказав він.

Не знаю, чом Неплюєв так люто ненавидить тебе, не знаю, яке зло ти йому заподіяв. Знаю лише одне-єдине: він – безжальний резидент потужної імперії, ти – його лютий ворог, можливо, навіть найлютіший у світі. А от я – лише слабка жінка, яка опинилася перед вибором: або померти у жорстоких муках і приректи на смерть усіх моїх близьких – або взяти запропоноване золото, заманити тебе у пастку й віддати твоїм ворогам на поталу.

Спочатку я злякалася – тож: молю тебе, коханий: вибач мені таку прикру слабкість! Я взяла золото й обіцяла зробити все саме так, як накаже Неплюєв. Але потім жорстоко розкалася у неправедному виборі, тому лишається одне-єдине: жорстока смерть. У Стамбулі зараз шаленіє чума. Мій дід вона, на щастя, оминула стороною, проте я вже роздобула сорочку щойно померлого від безжальної хвороби й сьогодні надягну її. Я все вирішила, мій коханий, – адже ніяк не можу вибачити собі, що піддалася на умовляння твого кривого ворога. Сподіваю-

ся лише, що ти колись-то пробачиш непутящу свою Лейлу.

Отже, не шукай мене у Мантані: я навмисно заманила тебе сюди. Адже Неплюєву відомо, що ти припливеш до Стамбула морем із Смірни. Хоча сам пан резидент полишив місто, рятуючись від пошесті, його люди чатують у порту, перевіряючи кожен смірнинський корабель. Але ж не мантаньський! Тож: сподіваюся, ти без жодних перешкод допливеш сюди й виконаєш те, що тобі належить виконати й за що тебе, мабуть, ненавидить смертельно Неплюєв. Останні мої молитви до Великого Аллаха будуть не про те, щоб він помилював у вічності зрадницьку мою душу, а про кохання мого змученого серця. Про тебе, мій безроздільно коханий, – щоб ти дістався із Смірни до Мантаня без жодних перешкод, а також: щоб доплив живим і неушкодженим з Мантаня до Стамбула.

Тільки як опинишся тут, у жодному разі не заходь, будь ласка, до мого стамбульського будинку: ймовірно, тут усі будуть мертвими. Умантаньському ж будинку тебе зустрічатиме Кемаль – ти знаєш цього хлопця, він по-собачому відданий своїй господині, тож: нехай надалі служить тобі. Решта служників, сподіваюся, повмирає від чуми разом зі мною – отже, ніхто не зможе виказати тебе лютому твоєму во-

рогу Неплюєву або ж його підступним прислужникам.

Прощай же навіки, кохання мого змученого серця! Не згадуй лихим словом зрадницю Лейлу – адже на вітар нашого недовгого, але палкого кохання я приношу достойну жертву: і себе саму, і разом зі мною – всіх моїх челядників, окрім юного Кемаля.

Відтепер і назавжди безроздільно твоя
Лейла

У кімнаті було тихо, як у глибокій могилі...

Немовби холод могили незбагненим чином переповз сюди через жахливий лист, принесений підлітком з конаючого від чуми дому.

Тільки смолоскипи зрідка потріскували, нагадуючи, що насправді всі присутні й досі живі.

– То що ж нарешті сталося, месє Даріуш? – знов поцікавився занепокоєний де Брусі. – Можете ви нарешті сказати, чи й надалі гратимемося у мовчанку?..

Уявний персіянин перевів на нього погляд очей, сповнених сліз.

Похитнувся, але на ногах встояв.

Зігнув верхню частину аркуша, ретельно відірвав її, підійшов до одного із смолоскипів і тицьнув у полум'я.

Паперову смужку миттю огорнув вогняний спалах, вона кометою впала на підлогу.

Уявний персіянин одразу ж затоптав полум'я й розтер ногою попіл, потім простягнув листа французу.

– Прочитайте самі, будь ласка.

– А що це ви зробили таке, якщо не секрет?

– Нічого особливого.

– І все ж таки?..

– Просто знищив ту частину, де було написано моє справжнє ім'я.

– О-о-о, то ви у нас не месье Даріуш?

– Звісно, що ні. Цього пана звать Мехметом.²⁴

Уявний персіянин недоброзичливо позирнув на підлітка і вкотре похвалив себе: справді, молодець він, що жодного разу не назвав справжнього свого імені у присутності служників його коханої.

Погано лише, що сама Лейла те ім'я знала...

Надалі доведеться бути ще обережнішим.

– Овва! Отже, месье Мехмет?..

– Так, – підтвердив Григорій і знов простягнув листа французу.

– Що ж, месье Мехмет, радий познайомитися! Дуже радий, – саркастично мовив де Брусі. Потім взяв листа й почав читати.

І одразу ж спохмурнів.

– Отже, як виявилось, я таки мав рацію: ця Лейла є російською шпигункою...

– Була... – виправив його уявний персіянин.

– Вона заманила вас у пастку...

²⁴ Мехмет (тюрк.) – солдат.

– Заманювала...

– Облиште нарешті, месьє Даріуш... Тобто пере-
прошую – месьє Мехмет!

Француз вклонився з підкресленою шанобливістю.

– Це ви облиште ваш ядучий тон, де Брусі! Адже
вона померла.

– І ви тому повірили?! Наївний!..

Раптом у кімнаті пролунав глухий стогін. Перш ніж
француз зрозумів, що й до чого, уявний персіянин
блискавичним рухом вихопив з піхов свою криву шаб-
лю, зробив випад, приставив вістря клинка до горлян-
ки підлітка й проскреготав:

– Нумо кинь цю штуку!

Кемаль відвів правицю далеко убік, проте його
пальці продовжували міцно стискати кинджал.

– Негайно!..

Кинджал випав з руки і ткнувся вістрям у підлогу.

– То він підісланий вбивця!.. – розгублено промим-
рив де Брусі.

– Це він вбивця!

Намагаючись не поворухнути головою, щоб шаб-
ля не порізала його горлянку, Кемаль повільно вказав
відстовбурченим пальцем правої руки на Григорія.

– Негіднику, як ти смієш!..

Француз обійшов уявного персіянина і став так, щоб
одночасно бачити і його, і підлітка. Він відверто не ро-

зумів, чому його супутник не вб'є цього підступного Кемалю.

– Моя пані Лейла померла через пана Мехмета, за те я його ненавиджу! – мовив між тим підліток.

– То вона все ж таки померла? – У голосі уявного персіянина відчувалася болюча туга.

– Так, пане Мехмет. Ранком пані Лейла відіслала мене з листом і грішми у порт, проте з-за чуми там уже запровадили карантин. Я спробував повернутися назад: пані Лейла мусила знати, що жоден корабель або човен не може відбути до Мантаня. Проте коли підійшов до нашого будинку, то побачив, що на усіх вікнах повивішувані чорні хустки.²⁵

Удаваний персіянин заскреготав зубами, підліток тим часом мовив:

– Великий Аллах був милостивим до нас, бо чума спочатку оминула будинок моєї пані. Проте я знаю – вона помолилася, і Великий Аллах зняв із дому Свій святий захист. І там усі загинули! Усі вони – разом з моєю пані Лейлою...

– Звідки ти знаєш, про що вона молила Великого Аллага?

– Бо коли той гяур насмівився погрожувати моїй пані...

²⁵ Таким чином позначалися будинки, мешканці яких були уражені чумою.

– Неплюєв?..

– Так, цей недостойний гяур.

– А чим він погрожував?

– Гяур обіцяв винищити всю сім'ю пані Лейли – стареньких батьків, трьох сестер і двох братів, у кожного з яких є своя сім'я. Усіх до останнього!

– М-м-мер-р-рзо-о-ота-а-а!.. – прохрипів крізь стиснуті зуби уявний персіянин.

– Натомість сказав, що коли моя пані допоможе йому, то ніхто з її родини не постраждає. Більш того, сама пані Лейла отримає від гяура неабиякі гроші. Багато-багато грошей. Настільки багато, що до глибокої старості вистачить. Тоді моя пані...

– Маєш рацію: твоя пані не схотіла допомагати Неплюєву і його поплічникам, але в той же час відвела загрозу від своїх близьких, пожертвувавши власним життям.

Уявний персіянин проковтнув грудку, що застрягла у горлі, та мовив хрипко:

– Маєш рацію також і в тому, що вона помолилася Великому Аллаху... і весь ваш дім уразила чума. Вони померли всі до останнього – це справді так...

– Але чому ж ти намагався вбити мес'є Даріуша?.. Себто мес'є Мехмета! – миттю виправився француз і звернувся до супутника тепер уже без жодної нотки насмішкватості у голосі: – Перепрошую, я все ніяк не

звикну...

– Пусте, – сумно зітхнув уявний персіянин. – А за кинджал він схопився тому, що тяж був закоханий у Лейлу. Тож і вирішив помститися мені, неявному винуватцю її смерті.

– Закоханий?! – не повірив де Брусі.

– Так, я палко кохав мою пані! Палко, дуже палко, і тепер!..

– Кохав?! – француз зміряв Кемалья здивованим поглядом. – Але ж тобі лише років...

– Це Схід, де Брусі, це Схід. Не забувайте, що під тутешнім спекотним сонцем усі плоди дозрівають значно раніше, ніж у вашій Франції. У тому числі плоди кохання.

Мовивши це, Григорій раптом опустил шаблю і запитав різким владним тоном:

– Чи розумієш ти, хлопче, що твоя пані померла, тільки б не зраджувати мене і своє... тобто – наше кохання?

Занепокоєний де Брусі здійняв над головою свою шпагу, проте уявний персіянин зробив заспокійливий жест, потім кивнув підлітку: мовляв, відповідай, коли запитують.

– Так, розумію, – неохоче підтвердив Кемаль.

– А чи розумієш, що, піднімаючи на мене руку з кинджалом, ти вчиняєш всупереч волі твоєї пані?

– Можливо...

– І все-таки, бажаєш помститися мені?

– Так.

– Між тим, пані Лейла відрекомендувала тебе як надійного служника. Більше того, пані Лейла хотіла, щоб надалі ти служив мені. Це написано тут...

Уявний персіянин підійшов до француза, вихопив з його руки листа і показав аркуш підлітку.

– Я не вмію читати, – чесно зізнався той.

– А чого б мені брехати тобі?

– Присягніться іменем Великого Аллаха, що так воно і є!

Уявний персіянин холодно всміхнувся:

– Ти вимагаєш присяги від мене, негіднику?.. За інших обставин я просто заколов би тебе без зайвої балаканини. Проте оскільки йдеться про останню волю моєї коханої Лейли...

І, витримавши невелику паузу, Григорій мовив:

– Присягаюся Великим Аллахом і всіма його таємними іменами, а також пам'яттю моєї коханої Лейли, що вона заповідала тобі служити мені вірно й віддано. Тепер ти задоволений, Кемалю?..

Підліток упав на коліна й мовив благально:

– Вибачте, мій пане, що насмілився здійснити на вас руку всупереч...

– Гаразд, гаразд, – уявний персіянин встромив шаб-

лю у піхви. – Розкажи краще, як ти все ж таки дістався Манта, якщо у Стамбулі оголосили карантин?

– Дуже просто. Я пішки полишив місто і прямував берегом моря, доки не вийшов просто на стоянку контрабандистів. Не потрапивши до Стамбула, вони збиралися вертатися назад і погодилися прихопити мене із собою.

– Можеш розшукати цих людей?

– Навіщо то вам, мес'є Мехмет? – У голосі де Брусі забриніли нотки занепокоєння.

– Я допоможу контрабандистам доправити їхній товар до Стамбула. Там є прекрасне місце для розвантаження, про яке не знає ніхто, окрім мене.

– Але навіщо вам у Стамбул?!

– Щоб зустрітися самі знаєте з ким.

– Але ж там чума!!!

– А як же наша місія?

– Ви з глузду з'їхали, чи що?! – обурився француз. – Кілька днів тому ви втекли від розбійників, немов заєць від лисиці, а тут раптом...

– Послухайте-но, де Брусі!

Уявний персіянин упер руки в боки й заговорив тихим загрозливим шепітком:

– Коли я був молодшим від Кемалю, то одного разу вчинив безшабашне безумство, кинувшись із шаблею на легіон ворогів. За таку дурість я ледве не наклав

головою.

А також ледь не накликав нещастя на всю мою сім'ю. Щоб уберегти мене, свого найстаршого сина, від можливої біди, мудрий мій батько раз і назавжди відучив мене плутати хоробрість із безумством. І наказав ніколи не забувати його настанов.

– Але ж!..

– Ви прекрасно знаєте, що султан змістив візира Осман-пашу!²⁶ Ти чув про це, Кемалю?

– Так, чув, – підтвердив підліток.

– Гаразд. Отже, мій дорогий де Брусі, зрозумійте: за такої ситуації мені конче потрібно дістатися... самі знаєте до якої персони, отримати від неї інструкції та діяти якнайшвидше. Якщо особа ця заперта карантинном у Стамбулі – отже, не зважаючи на будь-які препони, я просто мушу будь-що потрапити туди!

– Ви впевнені, що ця особа справді залишилася там, а не виїхала заздалегідь, як от месьє Неплюєв?

– Якщо навіть саме так і сталося, повірений відомої нам обом особи мусить дочекатися нас на місці, щоб передати інструкції щодо подальших дій. Отже, я допоможу контрабандистам розвантажитися у затишній потаємній бухточці – вони допоможуть мені доплисти до Стамбула. Поплічники Неплюєва контролюють

²⁶ У реальності ж Григорій Орлик дізнався про те вже у Стамбулі від самого посла Вільнева (див. Хронологічну таблицю).

усі судна і човни, що йдуть морем із Смірни, але ми припливемо з Мантаня. Отже, нас не чіпатимуть.

– Це божевілля!.. – простогнав француз.

– Не більше, ніж ваш геройський порив схрестити шпагу з горлорізами посеред пустелі. Тільки я битимуся не з людьми, а із смертельною хворобою.

– Ви загинете, месьє Мехмет!

– Побачимо.

– Сподіваюся, що не побачу, – мовив де Брусі похмуро.

– Чи означає це, що ви відмовляєтеся супроводжувати мене до Стамбула?

Француз мовчки кивнув.

– Вважаєте мій намір безумством? Гаразд, гаразд... І уявний персіянин звернувся до підлітка:

– Ну, а ти, Кемалю? Що скажеш ти?..

– Моє життя у ваших руках, мій пане.

– Ти не боїшся чуми?

– Можливо, я і помру там, у Стамбулі... проте тоді моя душа опиниться разом із душею моєї пані Лейли.

Підліток дивився уявному персіянину у вічі прямо й відкрито, не відводячи погляду.

– Обидва ви божевільні, – процідив де Брусі крізь зуби.

– Що ж, обидва, то й обидва!

Григорій кивнув підлітку й мовив:

– Отже, ми попливемо у Стамбул, а месьє де Брусі робитиме те, що вважатиме за потрібне.

І додав:

– Для мене настав час лізти у самісіньку пащу смерті. У тому мені допоможе Кемаль. Так, саме зараз для того і місце, і час. Отакі от перипетії купецького життя!..

Уявний персіянин промовчав лише про одне-єдине: окрім того, щоб знайти французького посла Вільнєва або його повіреного, отримати інструкції щодо подальших дій і таким чином виконати свій обов'язок як перед французькою короною, так і перед поневоленою Україною, у нього з'явилася ще одна – тепер уже особиста причина потрапити до Стамбула. Треба було будь-що розшукати сліди цього підступного негідника Неплюєва і помститися йому.

Лейла, о Лейла!..

Занурюючись у розкішний водоспад рудого від хни волосся, провалюючись у вир вологих чорних очей, цілуючи пухкі сахарні вуста, відпочиваючи після любовної пристрасті на її розкішних персах... навіть просто читаючи короткі, але сповнені непідробної жаги кохання листи, що час від часу наздоганяли мандрівника у різних містах Сходу, він відчував, як поступово загладжуються, зникають страшні рубці, багато років тому залишені на серці раптовим зникненням зі Стокгольма його нареченої Софійки разом з її батьком Семеном

Півтораком.

Ні-ні, Григорій у жодному разі не забував своє перше кохання! І, мабуть, не забуде ніколи... Проте в обіймах Лейли до нього поверталася давно і, здавалось би, навіки втрачена віра у можливість особистого щастя. Щастя не просто для його сім'ї, для батька й матері, для усіх чотирьох сестер і брата Якова... для поневоленої України, врешті-решт! Ні, то була надія на щастя лише для себе самого... Себто для них двох – для нього і Лейли! Яким чином вдасться цього досягти, подолавши численні перепони, від хронічної нестачі часу на королівській службі до різниці їхніх віросповідань, Григорій не знав. Але свято вірив, що це станеться неодмінно! І тоді він остаточно зцілиться від сердечного болю.

І треба ж, щоб треклятий резидент Московщини таки дотягнувся руками, забрудненими кров'ю по самісінькі лікті, аж до цієї потаємної надії!!! Скористався його відсутністю, смертельно залякав кохану Лейлу!.. І вона, звісно, не витримала. Пішла з життя сама, щоб не піддавати небезпеці ні свого коханого, ані свою родину.

Отже, замість надії на швидке й остаточне позбавлення від застарілого сердечного болю його бідолашне серце дістало подвійну порцію нового. Так, подвійну: адже Семен Півторак розбив його і Софійчине юнаць-

ке кохання, тоді як Неплюєв варварськи знищив пристрасть зрілого дорослого чоловіка до красуні-жінки. Два роки вони смакували п'яний плід розділеного кохання, а тепер опинилися по різні боки життя і смерті.

Душа кипіла від жаги помсти – тому Григорій знайде кривдника і помститься!!!

Помститься неодмінно!..

Глава 6

Від Парижа до Варшави

*25 травня 1759 р. від Р.Х.,
Франкфурт-на-Майні, вул. Оленячий брід,
ставка військового губернатора французів графа
Теаде Тораса де Прованса*

Попри усі негаразди, пов'язані з війною, франкфуртський будинок Йоганна Каспара Гете був наскрізь просякнутий веселим настроєм. Ще б пак: дізнавшись про всі обставини битви при Бергені, що відбулася місяць тому, король Луї XV вирішив присвоїти своєму відданому польному маршалу Григору Орлі чергове військове звання. Сьогодні спеціальний кур'єр Його Королівської Величності привіз до Франкфурта патент на звання генерал-поручника і вручив його особисто графу, який все ще не одужав остаточно від поранення у голову.

Звісно, у ставці одразу ж було організовано обід настільки розкішний, наскільки дозволяла ситуація. Коли усе було з'їдено і майже все випито, а незвичний до безшабашної гулянки королівський кур'єр поплентався на нетвердих ногах трохи перепочити, до Григора Орлі та здорованя Кароля поспішив приєднатися Йо-

ганн Вольфганг.

– От бачите, гер граф, король оцінив вашу звитягу по достоїнству.

– Ніколи не сумнівався у милості Його Величності, – посміхнувся винуватець торжества. – Це радше наш Каролик...

– Е-е-ет, що я таке!.. – зітхнув здоровань.

– Варто пам'ятати просту річ: королівська милість не завжди набуває явних ознак, оскільки на те можуть бути певні причини.

– Краще б їх зовсім не було, причин отих... – про бурмотів собі під ніс Кароль.

– Знов ти за своє, братику?..

Здоровань на мить відірвався від набивання запашним тютюном чудернацької штукенції, що називалася шиша, і мовив:

– Король мусив би...

Але так і не договоривши, чомусь знизав плечима, знов важко зітхнув і заходився розкурювати шишу.

– Його Королівська Величність, мій вірний Каролику, робить тільки те, що сам забажає зробити, їїшого ж робити не мусить. І якщо Його Королівська Величність вважає за потрібне не демонструвати явну милість до когось із своїх віропідданих... отже, либонь, воно і справді на краще.

На цей раз здоровань промовчав – адже щосили

висмоктував із шиши блідий димок. Йоганн Вольфганг придивлявся до графського ад'ютанта не надто по-блажливо... хоча і знав, що вірнішого служника генерал-поручникові не відшукати в усьому світі!.. Можливо, пересторога проступила на хлоп'ячому обличчі за надто явно, інакше не пояснити, чом поранений раптом сухо посміхнувся й мовив:

— Ти, хлопче, не зважай на наші з Каролом перепалки. Це ж бо по-дружньому. Ми разом із та-а-аких халеп вигрібали, що розповісти про все, як воно відбувалося, не вистачить ані часу, ані моєї майстерності оповідача.

Між тим, із шиши нарешті зазміївся приємний запашний димок. Здоровань вклонився господареві, при цьому простягаючи йому оздоблений чорним оксамитом із сріблястими візерунками мундштук. Граф Орлі глибоко затягся, відкинувся на спину, видихнув угорусиву димову хмаринку й замислено повторив:

— Так, ми з Кароликом крізь такі терни продерлися й живими-здоровими залишилися, що іншому ніколи б не здолати тих перепон. Ти вже якось повір мені, старому!..

*Кінець 1732 р. від Р.Х., український степ,
корчма неподалік селища, розташованого
на шляху до Запорозької Січі*

Сидіти за столом у звичайнісінькій корчмі, потроху

хияляти міцну пінну медовуху і в усіх подробицях, хвилина за хвилиною, пригадувати нещодавні відвідини кошового отамана Іванця – чого іще може бажати козацька душа?!

Адже ні у Стамбулі, ні у Стокгольмі, ані навіть у самому Парижі такої медовухи не відшукати! І козаки у заморських краях – усього лише приبلудні вигнанці, чужинські наймити! А рідна земля!.. А чисте небо!.. А пухнастий білесенький сніжечок!..

Господи, наскільки ж велика милість Твоя, що після стількох років вигнання нині послав Ти їм обом таке щастя – бодай трішечки побути тут!!! За подібну милість не гріх і випити.

Занурилися кінчики вусів у медовуху – а-а-а-а, смакота!..

І знов прихилилися побратими чолом до чола, знов зашепотіли так, щоб оточуючі не почули:

– Отже, кошовий сказав?..

– Сказав, братику, саме так і сказав: мовляв, ви тільки вдарте по Московії, а Січ вже не осоромиться! Повстануть козарлюги усі, як один!..

– Ой, дай-то Боже, дай-то Боже!..

– Дай Боже, братику...

Обидва рвучко перехрестилися. Водночас у протилежному кінці корчми компанія підпилих циганів вибухнула несамовитим реготом. У розташованому за

три версти селищі розквартирувався на зиму цілий табір, тож сьогодні понабивалося їх до корчми чимало: один чорнобородий красень розкидався грішми на всі боки й разом із пів-дюжиною співплемінників досхочу їв і пив стільки, що, здавалося, ще зовсім трішечки – і з вух полізе, з носа потече, а потім і черево лусне.

Але до мандрівних гультяїв з їхнім циганським щастям жодному з побратимів не було найменшого діла. Адже йшлося про майбутнє нещасної поневоленої України – що ж іще у світі може бути важливішим?!

– А як раптом не повстануть?..

– Повстануть, братику, повстануть! Кошовий заприсягнувся. Гадаєш, їм тут до вподоби московські порядки?

– Мені так здалося, що не дуже.

– Отож-бо – «здалося»! Це твоє найперше враження. А я кажу: у печінках-селезінках їм нинішні порядки, наведені московитами на Україні! Нам сидіти у вигнанні сутужно, а уяви, як доводиться їм – з чужинським ярмом на шиї...

– Хм-м-м... Уявляю.

– Отож-бо, що тільки уявляєш! А їм жити доводиться.

– А чинний гетьман?..²⁷

²⁷ На описуваний момент чинним гетьманом Лівобережної України був Данило Апостол (див. Хронологічну таблицю).

– А-а-а, братику, хай йому грець! Апостол є гетьманом напівформально, він в основному лише підсолоджує гіркоту, що плється з Московії на Україну, тоді як козацьким серцям обридли недоїдки з царського столу. Бути панами у себе вдома, а не жалюгідними підпанками у московитів на побігеньках – от чого насправді хочуть люди!

– То ви певні в успіху?

– Кошовий Іванець казав, що всі запорожці тільки й мріють, як би мій шляхетний батько повернувся на батьківщину та відновив тут старі – домосковські порядки.

– Дай-то Боже!..

– Дай Боже, братику...

Знов випили.

– Послухайте, гетьма...

– Цить, дурнику!!!

Один з козаків скроїв таку лячну мармизу, що інший аж перелякався.

– Не смій мене так називати на людях...

– Але ж!..

– Що – «але ж»?! Гадаєш, серед місцевих людиськів немає московських шпигунів?! Або жити стало легше, якщо у Петербурзі замість царя на престолі сидить цариця Анна?!²⁸ Можеш не сумніватися, братику: Таємна

²⁸ Анна Іоанівна стала російською імператрицею у січні 1730 року (див.

розшукових справ канцелярія під керівництвом Ушакова працює ще завзятіше, ніж колись.²⁹

– Але ж ви називаєте мене не Каролем, а Кирилом, чому тоді...

– Братику, братику! Не вистачало ще, аби і тут тебе називати на польський манер – ну, подумай лишень, як воно виглядатиме?! До того ж, ти вживаєш не моє ім'я, а титул. Це занадто небезпечно.

– Ви так гадаєте?

– Кириле, послухай-но...

– Гаразд, переконали.

На деякий час за цим столом запанувала тиша, проте хіба ж годиться ображати вірного побратима?!

– Ну, годі, Кириле, годі... Давай-но краще вип'ємо ще!..

І миттю зрадівши, вони наввипередки закричали:

– Корчмарко! Агов, корчмарко!.. Нумо подати сюди ще медовухи! Давай-но неси, і швидше там!..

Моторна жінка поспішила до побратимів з новою порцією медовухи. Але тільки-но приготувалися випити, як юрба циган знов зареготала, а потім гультяї почали наввипередки вигукувати: «Орлик!.. Орлик!..» – хоча зверталися виключно один до одного, а не до ін-

Хронологічну таблицю).

²⁹ Таємна розшукових справ канцелярія відновила роботу за рік до описуваних подій (див. Хронологічну таблицю).

ших відвідувачів.

Побратими здивовано презирнулися, потім знов покликали господиню:

– Скажи-но, чого ці гультяї розкричалися?

Корчмарка не знала, проте через декілька хвилин до їхнього столика наблизився один із циганів. Літній уже чоловік, смаглявий і довговолосий, ледве тримався на ногах. Щоб не впасти, він привалився до стіни і забелькотав:

– Н-ну-у, чого хочете від бідного рома?...³⁰

– Не нукай, не запряг...

Та це зауваження лише спричинило напад буйного реготу. Коли ж гульвіса знесилів настільки, що почав гикати, один з побратимів мовив:

– Ти, чоловіче, не смійся, а відповідай, коли запитують: чого це ваші лементують, немов ті торговки у базарний день? І ще...

Він наморщив чоло, удаючи, нібито намагається пригадати щось важливе.

– І ще ваші тільки-но вигукували ім'я... це ім'я... Як там його?! Ор... Орлик – здається, так?..

– Н-ну-у, припустимо... – Циган хитнувся так, що мало не впав.

– Кажу ж, не нукай – ми тобі не коні!

– Н-ну-у, не нукатиму... Гик-к-к!... А-а-а!...

³⁰ Роми, ромали – самоназва циганів.

Тільки-но козак зібрався сказати п'яничці кілька не надто приємних слів, як його побратим зірвався з місця, схопив цигана за комір латаної сорочки, добряче трусонув і просичав крізь стиснуті зуби:

– Ти, пліснява стара, довго ще знущатимешся із шляхетних людей?!

– Братику, братику!.. – спробував угамувати його інший козак, занепокоєно позираючи у бік юрби циган.

– Ні, я з ним зараз розберуся...

– Братику, облиш!..

– А я кажу!..

– Міха.

Гульвіса махнув рукою у бік своїх. Почувши це, цигани миттю вгамувалися і завмерли за своїм столом, прикипівши очима до козака, який все ще тримав старого за комір.

– Що – «Міха»?!

– Міха – це він...

П'яниця знов махнув рукою. Чорнобородий красень повільно підвівся з-за столу і мовив крізь зуби:

– Міха – це я. А що?..

– Так, Міха – це він, – підтвердив старий циган.

– Я чув, ви про Орлика щось там говорили? – якомога спокійніше мовив козак, який продовжував сидіти.

– Говорили, а що такого?..

– Чому?

– Ми пили за його здоров'я.

– За здоров'я?!

Козаки здивовано презирнулися.

– Так! А чом би справді не випити за здоров'я того, за чию голову мені заплачено настільки щедро, що ми ці гроші ось уже третій день пропиваємо, а пропити все ніяк не можемо?..

Міха зухвало вишкірив зуби. Козаки знов здивовано презирнулися, потім той, який тримав старого за комір, спитав скоромовкою:

– Ким заплачено?! Кажи!..

– А тобі що за діло?!

– Відповідай, коли запитують!..

– Невже?! Отакої!..

Чорнявий красень недобре посміхнувся.

– Відповідай, бо я зараз із нього...

Козак знов трусонув старого гультяя і ревонув:

– Я з нього душу витрушу разом із тельбухами!..

Міха лише плечима знизав. Решта циганів почала повільно зводитися на рівні, він же процідив крізь зуби:

– Нас семеро, вас двоє... Ти добре подумав, козаче?..

– Ти мені ще погрожуватимеш?!

– Ти перший почав погрожувати, не я!..

– Це моя земля, а ви на ній – сарана єгипетська!³¹

³¹ У середньовіччі роми називали себе «князями Малого Єгипту» (себ-

Цигани оточили козаків напівкільцем. Міха недобре звузив очі й мовив:

— Що ж, козаче... відповім, якщо хочеш, а там роби, як знаєш. Є серед ваших людей дуже поважний і можний пан Вишняков...

— Вишняков?!

Козаки знов здивовано презирнулися.

— Бачу, ви знаєте цього ґаджьо...³² Цікаво, а він вас знає?

— То це Вишняков заплатив за голову того Орлика? — замість відповіді запитав козак, який все ще сидів за столом.

— Вишняков, Вишняков. Передав мені гроші та переказав через свого посланця, що зараз той Орлик намагається прокрастися на Запорозьку Січ, аби підмовити тамтешніх козаків збунтуватися проти влади Її Імператорської Величності Анни Іоанівни. Отже, якщо принесемо голову Григорія Орлика пану Вишнякову, він нам...

Проте що саме наобіцяв Вишняков за голову

то близькосхідного регіону, де нині розташовані Сирія, Ліван, Кіпр), таким чином маскуючися під прочан, які буцімто дали папі римському обітницю об'їздити всю землю. Зокрема, звідси походять деякі назви цього народу в європейських мовах: від англійського «Egypt» (Єгипет) та «Egyptian» (єгиптянин) — англійська назва «gypsy» («джипсі»), від іспанського «egiptano» (єгиптянин) — іспанське «gitano» («гітано»).

³² ґаджьо — нециган.

гетьманича, так і залишилося невідомим, бо наступної ж миті розлючений козак з усієї сили штовхнув старого п'яницю на Міху з товаришами, несамовито проревівши:

– Тоді знай, паскуднику: Григорій Орлик – це я!!! Я-а-а-а!..

– Братику, ти збожеволів?!

Другий козак вже опинився поруч із побратимом, обидва вихопили з піхов криві шабляки і стали спина до спини. Збитий з ніг Міха щось гукнув товаришам, і в руках у циганів заблищали добре нагострені ножі. Підвестися з підлоги чорнявий красень чомусь не поспішав: либонь, пошкодив при падінні ногу... Інші ж цигани почали оточувати козаків напівкільцем.

– Братику, навіщо ти...

– Бо краще стояти обличчям до небезпеки, ніж тікати від неї, обертаючись потилицею!..

Дзенькнула криця: не підводячись з підлоги, Міха несподівано різко кинув ножа, проте один з козаків відбив його шаблею.

– А-а-а, то ви так?!

Продовжуючи стискати у правиці шаблю, другий козак легко, немовби тростинку, підхопив лівою довгу соснову лаву, махнув нею – і, жاخливо зойкнувши, цигани попадали на підлогу поруч із Міхою, немов побите градом хлібне колосся.

– Що, дістали, паскуди бісові?!

Чорнявий красень знову щось роздратовано крикнув. Хоча й не надто охоче, проте цигани почали підніматися, разом із слиною та кров'ю спльовуючи на земляну підлогу вибиті зуби. Той козак, який був меншим на зріст і дещо гладшим, раптом вибіг наперед і почав спиною підштовхувати свого товариша-здорованя до виходу з корчми.

– Нам потрібен лише Григорій Орлик... точніше, його голова. А ти можеш піти геть, за твою голову не заплачено, – звернувся один з нападників до меншого козака.

– Дулю з маком ви матимете, а не Орликову голову! – не розгубився той.

Проте пропозиція його товаришеві забратися геть чомусь дуже розлютила здорованя. Несамовито ревноювши:

– Голову?! А нумо спробуй візьми!.. – він знову махнув лавою.

Цигани, які встигли звестися на прями, знов покотилися на підлогу, потім повторно атакували побратимів – і знову відлетіли назад. Цього разу ще двоє залишилися нерухомими на земляній підлозі поруч із чорнявим Міхою...

Хвилин через десять козаки прожогом вилетіли на двір, вкладаючи на бігу шаблі у піхви. У корчмі зали-

шилася купа розтروщених меблів, напівживих циганів і смертельно налякана корчмарка, яка завбачливо забилася у найтемніший куточок будинку. Насамперед побратими кинулися на стайню, нашвидку осідлали своїх коней, решту вигнали у поле і помчали світ за очі так, немовби їх переслідувала голодна вовча зграя. Їхали мовчки. Першим заговорив гетьманич:

— Братику...

Кароль не відповів. Либонь не розчув за свистінням завірюхи.

— Братику, агов!... — крикнув Григорій дужче.

— Що?..

— Навіщо було називатися моїм ім'ям?

Знов Кароль промовчав.

— Відповідай, прошу.

— Навіщо?

— Ні, Кириле, це вже ти поясни, зроби мені таку ласку, навіщо було затівати цю безглузду бійку з циганами, трошити столи і лави...

— Але ж як вони на горіхи дістали — еге ж, гетьманичу?!

— Дістали-то дістали... але ж ти ризикував!.. І я разом з тобою.

— Якщо цим дурнуватим пройдисвітам замало, нехай спробують напасти ще! Я їм ребра переламаю, в'язи поскручую!..

– Я не про те, братику. – Орлик роздратовано скривився. – Навіщо було сваритися з циганами? Чому не можна було просто промовчати?

Затуливши обличчя від крижаного вітру, Кароль покосився на гетьманича.

– Якщо їм замало... якщо ці цигани на чолі з Міхою переслідуватимуть нас і спробують напасти знов, то будуть полювати на мою голову, а не на вашу. Та й не насміляться вони більше...

– Кириле, зрозумій лишень: ти абсолютно безглуздо викрив нас...

– Та ну?! Як бачите, Вишняков звідкілясь довідався про вашу подорож на Запорозьку Січ до кошового Іванця та ще й убивць встиг найняти.

– Братику, але ж отак відкрито й нахабно наражати-ся на небезпеку!..

– Не годиться козакові боятися! І ховатися також негоже.

– Так, негоже! Але ж можна було потихеньку собі від'їхати...

– Можна було б, гетьманичу, але ж не варто! Бо тепер ми знаємо, хто саме на вас чатує. Якщо спробують напасти бодай ще раз, то полюватимуть на мене... а наразяться на оце! – Кароль стиснув дужого кулака і погрозив уявним переслідувачам. – Ви мене знаєте!..

Григорій лише знизав плечима, і побратими пришпорили коників. Дзвенів під підковами промерзлий ґрунт битого шляху, завірюха дбайливо замітала сліди...

3 травня 1733 р. від Р.Х.,

Стамбул, кабінет великого візира Ваган-паші

У просторій кімнаті запанувала тиша: іноді у ході найнапруженіших, найзапекліших суперечок раптом усі присутні замовкають – причому всі одночасно. Григорій поквапився скористатися слухним моментом і мовив:

– Отже, панове добродії, гадаю, варто підбити остаточні підсумки, бо інакше ми не завершимо ніколи. Чи має хтось заперечення?..

Гетьманич миттю відчув, як на ньому схрестилися докірливі погляди присутніх. Ще б пак – адже наймолодший з них насмілювався взяти ініціативу в свої руки!.. Так би мовити – поліз поперед батька до пекла...

Хоча ось він, батько – Орлик-старший! Сидить у найтемнішому куточку кабінету, спершись підборіддям на кулак. Сидить і мовчить... І теж дивиться на сина з німим докором: мовляв, що се ти робиш, Грицю мій любий?!

– Що ж, підсумки, то й підсумки, – зітхнув нарешті великий візир Ваган-паша. – Хто говоритиме першим?

– Франція давно розуміє небезпеку, що її становить для всієї Європи російська експансія, – мовив після чергової напруженої паузи мецьє Вільнєв.

– Московська... – Григорій ризикнув виправити мимовільну помилку посла... хоча хіба таку вже мимовільну?!

– Російська, російська. Адже Москва давно вже не

є столицею тамтешніх земель.

– Ну то й що?!

– Тоді краще кажіть «санкт-петербурзька», якщо для вас це аж так принципово.

– Московська, – тихо, майже крізь зуби повторив гетьманич. – Так козаки здавна іменували цю державу.

– Зрештою, називайте, як завгодно! – знизав плечима месьє Вільнєв. – Називайте, як того хочете ви або всі козаки, то не моє діло. Тільки пам'ятайте, що так недовго й від життєвих реалій остаточно відірватися.

І замовк, з показовою байдужістю розглядаючи випещені нігті на лівій руці.

Що ж, так і має бути: Франція – велика держава, тож французький посол може собі дозволити подібну розкіш – чи то називати держави на свій розсуд, чи окреслити стратегічний напрям дій інших, водночас не озвучивши жодних зобов'язань зі свого боку...

– Гаразд, облишимо це. Тим паче, предмет розгляду усіх присутніх справді полягає не в історичній чи просто географічній, але у політичній площині, – зробивши над собою неабияке зусилля, миролюбно мовив Григорій.

Що ж, розтоптана козацька Україна нині занадто слабка і хвора, аби її оборонці заперечували великим світу сього! Ну, то нічого. Головне – нарешті дочекатися довгоочікуваного результату...

– Слушне зауваження, – ворухнув лівою бровою французький посол. – Отже, повернімося до зовнішньої політики Російської імперії.

– Повелитель правовірних також добре розуміє небезпеку стратегічного курсу всіх російських правителів, безвідносно до віку і статі, – з поважним виглядом мовив великий візир. І також замовк: мовляв, Османська імперія не менш велична, ніж Франція... До того ж, перемовини відбуваються на його території! А тому...

Григорій зрозумів, що давати зобов'язання доведеться насамперед йому, як уповноваженому представникові Швеції та Криму.

– А отже, розуміючи згадану небезпеку не меншою мірою, ніж Його Королівська Величність Луї П'ятнадцятий та повелитель правовірних, одразу після реставрації на польському столі претендента Станіслава Лещинського, шведське військо розпочне наступ на Санкт-Петербург, тоді як кримський хан водночас вдарить на Астрахань, а запорозькі козаки піднімуть повстання на Січі, – як-найневимушеніше сказав гетьманич.

– А якщо... – почав було Ваган-паша.

– Я звик відповідати за свої слова, – чітко відкарбував Григорій.

– Так, але ж...

– Зрештою, мій високоповажний батько досі залишається бранцем повелителя правовірних.

– Так, і нехай сива гетьманська голова стане гарантією того, що привезені моїм сином відомості є достеменними.

Григорій ледь утримався від протестного вигуку. Самому викликатися у гаранті?! Чи не занадто ризиковані слова злетіли з батькових вуст...

Проте один-єдиний пронизливий погляд визнаного козацького вождя миттю остудив його порив. «Не гарячкуй, Грицю, все гаразд!» – немовби читалося у мудрих очах Орлика-старшого. Тож гетьманич покійно промовчав.

– Якщо так... Гаразд, військо повелителя правовірних вдарить від Молдавії по землях України з тим, щоби підтримати козацьке повстання й забезпечити повернення гетьманської булави від Данила Апостола до рук нашого гаранта.

Проте, аби зобов'язання Османської імперії не видавалися таким собі рахат-лукумним «даруночком», великий візир поквапився додати:

– Звісно, військо повелителя правовірних розпочне наступ одразу після удару шведів на Санкт-Петербург, а кримців – на Астрахань. І ні в якому разі не раніше, ніж відбудеться реставрація претендента Станіслава Лещинського.

Тепер усі дивилися на месьє Вільнєва: яким буде його слово?..

– Король Август Другий помер, – тільки й мовив французький посол.

І знов заходився роздивлятися випещені нігті.

Тепер уже на правій руці.

– Мир його душі, – зітхнув Григорій, коли мовчанка зробилася просто нестерпною.

– Либонь, ліпшого моменту для реставрації годі й чекати, – виручив сина Пилип Орлик.

– Так-так, для вашої реставрації момент справді найкращий, – месьє Вільнєв посміхнувся якимось натягнуто. – Франція пам'ятає провідну ідею «Меморіалу», що його месьє Григор Орлі презентував на засіданні «Секрету короля» ще торік³³. Чудово пам'ятає...

– Йдеться насамперед не про передачу гетьманської булави мені, а про реставрацію претендента Станіслава Лещинського – тестя Його Королівської Величності Луї П'ятнадцятого. Адже якщо саме небо прибрало останнього короля зі столу Польщі, то...

Куточок рота месьє Вільнєва ледь помітно сіпнувся.

– Що ж, мушу визнати: Франція була б зацікавле-

³³ 2.02.1732 року на засіданні таємного кабінету «Секрет короля» в Дуврі Григорій Орлик запропонував «Меморіал» з ідеєю створення незалежної Української держави, підтриманий маркізом де Шовленом і державним секретарем Гаксвілом (див. Хронологічну таблицю).

на мати дружнього їй Божого помазаника на польсь-
кому столі, – неохоче промимрив він. – А от щодо ва-
шої України...

Тепер настала черга старого гетьмана витримувати
напружені погляди. Пилип Орлик звівся на прямі яко-
мога бадьоріше й мовив просто:

– Присягаюся, що козацька держава у дружньому
союзі з усіма зацікавленими сторонами гідно викону-
ватиме взяті на себе зобов'язання щодо обмеження
московських апетитів, якщо...

– «Якщо»?! – великий візир подався уперед.

– І ви ще насмілюєтеся висувати нам умови?

Ці слова прозвучали доволі прохолодно, все-та-
ки відчувалося, що месьє Вільнєв вельми неприємно
вражений «нахабством» османського бранця.

– Якщо сторони, зацікавлені у встановленні миру,
спокою та злагоди в Європі, не порушуватимуть прав
і свобод козацької України, – уточнив Пилип Орлик,
знов сідаючи на місце.

Французький посол і великий візир одночасно зміря-
ли гетьмана уважними поглядами з ніг до голови, по-
тім Ваган-паша мовив доволі неприязно:

– Цього разу нога кримців навіть не торкатиметь-
ся українських меж, оскільки їхня мета – Астрахань.
Тож гетьман може заспокоїтися: татари не чинити-
муть свавілля, що минулого разу зашкодило козаць-

ким планам...³⁴

– А надалі, по завершенні походу?

– Якщо порахувати, скільки разів козаки нападали на Крим, гадаю, вийде аж ніяк не менше, ніж кількість нападів кримців на Україну.

– Мій товариш дитинства Каплан-Гірей обіцяв мирно співіснувати з козацькою державою, – сказав Григорій. Втім, про деякі інші речі гетьманич все ж таки вважав за краще промовчати, приховавши від поважного зібрання своєрідний «резервний» варіант взаємодії з кримським ханом.³⁵

– Отже, гадаю, ви якось самі порозумієтеся поміж собою, – посміхнувся великий візир.

– А Польща?.. – Пилип Орлик перевів підозріливий погляд на французького посла.

– Що маєте на увазі? – перепитав той із найбезне-

³⁴ Однією з причин провалу визвольного походу 16-тисячної українсько-польсько-татарської армії, що під проводом Пилипа Орлика намагалася очистити Україну від росіян у 1711 році, стала свавільна поведінка татар щодо українського населення, в результаті чого місцеве населення швидко налаштувалося проти всього зведеного війська (див. Хронологічну таблицю).

³⁵ У серпні 1732 року Григорій Орлик зустрічався з Каштан-Гіреєм. Саме тоді останній пообіцяв схилити нового великого візира Ваган-пашу до співпраці з королем Франції, без чого переговори 3.05.1733 року були б неможливими. А на прощання запевнив гетьманича, що у разі необхідності навіть без вищого наказу Порти кримці вдарять на росіян в Україні (див. Хронологічну таблицю).

виннішим виглядом.

– Чи може французька корона гарантувати невтручання в українську справу Станіслава Лещинського, коли останній отримає корону?

– Гадаю, що у короля Станіслава вистачатиме клопоту і без вас.

– Н-ну-у, це ще як подивитися...

– Тобто?..

– Тобто Московія навряд чи змириться з його реставрацією. А організовувати похід на Варшаву найзручніше саме через українські землі.

– Ну то й що?

– А те, що задля власного спокою Польща може спокуситися наданням... я би так сказав – занадто потужної військової допомоги козакам. Настільки потужної, що вона ляже на наші шиї черговим непосильним ярмом, аж ніяк не ліпшим, ніж ярмо московське.

Вже вкотре у повітрі кабінету повисла важка мовчанка. Минуло не менше двох хвилин, перш ніж месьє Вільнєв відповів:

– І що ж ви хочете від Франції?

– Нічого неможливого, окрім гарантування нейтралітету Польщі щодо козацької України. Тоді Польща немовби щитом захищатиме французькі землі від експансії московитів, а Україна, у свою чергу, таким саме щитом захищатиме польські землі.

– А ви даєте гарантії, що козаки виконають оборонну місію, на яку сподіваємося ми усі?

І вже вкотре у розмову втрутився Григорій:

– Лише декілька місяців тому я відвідав Україну, побував на Запорозькій Січі, мав перемовини з кошовим отаманом Іванцем. І повірте вже мені – запорожці з надією очікують моменту, коли мій шановний батько нарешті повернеться з вимушеної еміграції. Тоді у всій Гетьманщині не знайдеться жодної козацької шаблі, яка б не піднялася за віру християнську та славетного мазепинського сподвижника Пилипа Орлика!

Месьє Вільнєв вислухав палку промову гетьманича із скептичною посмішкою і тільки-но зібрався щось заперечити, як Ваган-паша проскреготав:

– Оце слухаю я, слухаю і все дивуюся: від імені ко-го виступають сьогодні наші шановні учасники переговорів – батько й син Орлики?

– Ви маєте якісь сумніви? – нахмурився старий гетьман.

– Маю, і небезпідставні.

– Поясніть, прошу!..

– Навряд чи під ваші стяги збереться бодай сотня табель на всьому просторі від Стокгольма до Парижа.

– Але ж...

– Ви нічого не можете гарантувати, наскільки палко того не хотіли б! – махнув рукою великий візир. –

Прошу не розцінювати цю думку як образу, проте ви занадто довго просиділи під домашнім арештом, аби мати справжнє уявлення про стан козацтва у вигнанні.

— Нічого, зате я маю таке уявлення!

Погляди присутніх знов схрестилися на Григорієві, який поспішив завершити думку блискавичним пасажом:

— Не заперечую, можливо, повної сотні ми не збережемо... Проте врахуйте, які звияжні лицарі входитимуть до цього загону! А ще зважте, наскільки авторитетний ватажок їх очолюватиме у цій борні...

І він шанобливо вклонився батькові.

Ваган-паша замислився, нервово смикаючи себе за борідку, а месьє Вільнєв декілька разів повільно плеснув у долоні та щиро посміхнувся:

— Що ж, месьє Григоре, Франція готова повірити вашим словам. Адже самовідданим служінням Його Королівській Величності Луї П'ятнадцятому ви довели, що вашому слову можна довіряти.

— А отже?... — запитав старий гетьман, і попри намагання будь-що стримувати емоції, у його голосі відчувалася схвильованість.

— А отже, ми довіряємо думці месьє Орлі та вважаємо її достатньо авторитетною. Тому французька королева готова виступити гарантом лояльності претендента Станіслава Лещинського щодо козацької держави

після того, як він отримає польську корону.

Пилип Орлик не відповів нічого, тільки міцно замружив очі й повільно перехрестився. Григорій же дивився на батька із неприхованою гордістю: ось він, довгоочікуваний момент істини! Дві великі держави сучасності – Французьке королівство й Османська імперія – нарешті відкрито визнали, що тільки незалежна Україна гарантуватиме мир і спокій в усій Європі! І вустами двох відповідальних посадовців гарантували недоторканність козацької держави.

Тепер лишилося не так уже й багато – забезпечити сходження претендента Станіслава Лещинського на польський стіл.

І між іншим, безпосередньо зайнятися цією реставрацією належало нікому іншому, як такому собі месью Григору Орлі – офіцеру з особливих доручень Його Королівської Величності Луї П'ятнадцятого...

Серпень 1733 р. від Р.Х.,

Німецькі землі

З самим «підопічним» особливих проблем не виникало: Лещинський прекрасно володів німецькою. Приховати вимову Кароля було значно складніше... проте якось же треба було викрутитися із ситуації?! Тож Григорій думав-думав і нарешті вдався до воістину казкового рецепта, наказавши побратимові робити ковток води зі шкіряної баклажки й утримувати рідину в роті

не ковтаючи, тільки-но вони починали наближатися до будь-якого населеного пункту. Лишалось пояснювати усім зустрінчим, що служник Ганс є німим від народження.

Зважаючи на беззаперечну цінність їхнього «підопічного» (і як королівського тестя, і як гаранта повернення геть усіх козаків з вимушеної еміграції на батьківщину), сердега Кароль стоїчно терпів ці незручності заради величі гетьманської України і королівської Польщі, майбутнього гетьмана Пилипа Орлика і майбутнього короля Станіслава Лещинського... ну і свого особистого щастя також.

Хоча іноді терпіти було нелегко. Особливо у трактирах, де здоровань змушений був спостерігати за трапезою попутників, стоячи поруч мовчки – у буквальному розумінні, набравши води до рота! А їсти ж хотілося, ще й як!..

Попри солідний вік і поважну статуру, «підопічний» гнав коня – бо йому дуже-дуже кортіло встигнути на сейм, який мав обрати нового правителя Речі Посполитої. Григорій не відставав, оскільки від успіху їхньої таємної операції залежала подальша доля його батька – гетьмана у вигнанні, який лишився добровільним заручником Порти й гарантом початку козацького повстання, що мало спалахнути на Запорозькій Січі одразу після затвердження Станіслава Лещинського.

Бідолашному Каролію залишалося тільки встигати за претендентом на трон і гетьманичем. І це при тому, що його кінь дуже стомлювався під подвійною вагою: велетня-вершника і півмільйона золотих флоринів, захованих у кінській збруї. Ще по чверті мільйона «резервних» грошей везли при собі Григорій та їхній «підопічний» – і все те призначалося для підкупу гонорових шляхтичів напередодні сейму! Але ж спробуй-но довести таку вагу із Франції до Польщі через ворожі німецькі землі всього лише за декілька днів!..

Але вони спробували.

І здається, операція мала всі шанси на успіх...

Якщо тільки зараз...

Якщо зараз!..

Кароль ледь-ледь втримувався від того, щоб не проковтнути або не виплюнути воду, бо надто вже кортіло і самому всістися на лаву, відрізати товсту скибу хліба, а також добряче підсмаженого м'яса!..

– Послухай-но, Ернсте, чи не здається тобі, що моя кобила поводить не надто сумирно? – стурбовано звертається «підопічний» до Григорія. – Щось мене непокоїть її поведінка.

От же ж старий хрін – угледів-таки!!!

Це у пана претендента умовна фраза така, що означає: «Твій побратим, месєє Григоре, поводить не надто нерозважливо».

Гетьманич (а нині – челядник Ернст) скося озирється на Кароля, потім відповідає спокійно:

– Ну що ви таке кажете, гер Брамляк?! Ваша кобила спокійна, немовби лебедиця на затишному плесі. Іншого годі й очікувати.

«Підопічний» гер Брамляк (він же – претендент на польський стіл Станіслав Лещинський) невдоволено кривиться, хитає головою, але все-таки повертається до трапези. А Каролю й надалі доводиться стояти біля столу з наповненим водою ротом. Попоїсти він зможе тільки згодом – у сідлі, під час чергового запаморочливого перегону...

Ранок 20 вересня 1733 р. від Р.Х.,

Польща, Варшава, королівський палац

– Братику, прокидайся швидше!

Кароль ще не встиг розліпити повіки, а Григорій вже стояв біля нього і щосили торсав за плече.

– Що сталося, гетьманичу?.. – ліниво мовив здоровань, який все ще не виринув із солодких марень. Проте схвильований вигук Григорія остаточно привів його до тями:

– Схаменися: життя короля Станіслава у небезпеці!!!

– Тобто?!

Кароль миттю скочив на прями й вилупився на Орлика, роззявивши рота і шалено вирячивши очі, у яких

не залишилося і сліду нещодавнього сну.

Хоча...

Хоча про що йдеться?! Яка це небезпека може загрожувати французькому протезу у нинішній ситуації?! Наприкінці серпня сейм розпочав вибори короля – ясна річ, зі страшенної сварки сенаторів між собою! У той момент, коли ці пихаті пани готові були перегризти один одному горлянки, з'явилися вони утрюх – Станіслав Лещинський у супроводі Григорія Орлика та Кирила-Кароля, пред'явивши сенаторам найпереконливіший аргумент: мільйон флоринів чистим золотом. В результаті пристрасті швидко вщухли, гроші перекочували до гаманців виборців, і через два з половиною тижні після початку «великої бузи» поголовно задоволений сейм одностайно проголосив королем Лещинського. Новоспечений монарх був настільки люб'язним, що запросив відданих попутників поголювати у нього тиждень-другий, відпочити від пережитих пристрастей...

То що ж могло статися?! Що загрожує життю монарха, з яким солідарна вся еліта Речі Посполитої?!

– Мерщій до королівських палат, братику!..

– А-а-а...

– На правобережжі Вісли з'явився двадцятитисячний десант московитів під проводом Лассі!

– Що-о-о-о?!

Від несподіванки Кароль одразу ж сів на ліжко: ноги підкосилися...

– Те, що чуєш!!!

– Як подібне могло статися?!

– Не знаю, братику, не знаю! Либонь, не спрацювали заздалегідь заплановані відволікаючі маневри: або шведи не вдарили на Санкт-Петербург, або кримці – на Астрахань... або ж... або...

Орлик не договорив, але Кароль і без того зрозумів побратима: «Або запорожці не підняли повстання в ім'я козацької честі, рідної України та мого шляхетного батька і справжнього гетьмана Пилипа Орлика». Так, припускати останнє було дуже-дуже нелегко...

– Коротше, розберемося потім. А зараз взувайся, хапай подаровану тобі шаблю – і мерщій до королівських палат!

Тільки тут Кароль помітив, що його побратим уже озброєний. Григорій між тим продовжив:

– Мені здається, за нових обставин сенатори швиденько позабудуть про виявлену до них щедрість, а вважатимуть за краще видати короля Станіслава московитам, як запоруку своєї лояльності імператриці Анні Іоанівні.

Кароль хотів уточнити, що з іще більшим задоволенням польські пани видадуть ненависним московитам сина бунтівного українського гетьмана. Проте Гри-

горій не побажав слухати, лише рішуче мотнув головою і кинувся геть з кімнати. Натягнувши нарешті чоботи і зірвавши зі стіни шаблю, здоровань побіг за ним.

По дорозі не розмовляли – навіщо?! Кароль і без того був упевнений, що гетьманич картає самого себе однією-єдиною думкою: навіщо залишився у Варшаві, чом одразу ж після вдало проведених виборів не помчав на Запорозьку Січ?! Отак от передовірайся іншим!

Щоправда, після блискавично виконаної місії зведення короля на стіл їм, здається, випала не менш унікальна нагода – врятувати чинного монарха. Принаймні від полону – це точно.

А можливо – і від безславної смерті...

Проте поміркувати на подібні теми часу не стало: перед ними вже схрестилися алебарди вартових, які охороняли вхід до королівських палат. Втім, Григорш не розгубився і вигукнув щодуху:

– Звільніть дорогу і негайно: життя Його Королівської Величності Станіслава у небезпеці!!!

Охоронці обмінялися короткими здивованими поглядами, проте алебарди не прибрали. Тоді Орлик мовив спокійніше:

– Мій товариш... – він різко мотнув головою у бік Кароля, – ...залишиться тут, а один з вас піде зі мною до Його Величності.

Вартові знов презирнулися, далі той, що стояв ліворуч від дверей, рішуче мовив:

– Віддайте вашу шаблю, пане!

Гетьманич лише сумно зітхнув.

Листопад 1733 р. від Р.Х.,

Версаль, особисті покої королеви

Марії Аделаїди Савойської

– І як же ви вчинили, месьє Григоре?

Королева дивилася на нього з непередаваною сумішшю ласкавої теплоти і скорботного жалю. Водночас відчувалося, що її Величність одночасно прислухається не тільки до слів співбесідника, але й до чогось нечутного нікому іншому, окрім неї. Ще б пак: Марія Аделаїда Савойська вже вкотре була вагітною, і час від часу її біла випещена, з довгими тонкими пальцями рука мимоволі голубила опукле черево...

– Я вчинив так і лише так, як можна було вчинити у даному випадку: віддав шаблю одному з вартових і в супроводі іншого ввійшов до королівських палат вінценосного батька Вашої Королівської Величності. На щастя, Його Королівська Величність Станіслав уже не спав: усівшись за невеличким столиком поблизу каміна, король зосереджено працював над якимись паперами...

– Так-так, батько складав послання до сейму, він мені розповідав, – Марія Аделаїда мимоволі посміх-

нулася.

– Безумовно, Ваша Королівська Величність чули продовження історії від свого вінценосного батька, – обережно зауважив Григорій, – навіщо ж розпитувати мене?

– Цікаво дізнатися саме про вашу точку зору на події, – знизала плечима королева.

– Що ж, якщо бажаєте почути це саме від мене... Його Королівська Величність Станіслав сприйняв звістку про десант московитів абсолютно стримано і спокійно – чого не скажеш про вартового, який супроводжував мене. Якби розмова не відбувалася у присутності Його Королівської Величності, гадаю, він би знепритомнів від переляку, а так стояв, спершись на свою алебарду, немов п'яний гульвіса – на ту самотню осіку. Він виглядав хвацьким воякою, лише стоячи на варті, тоді як у мить явної небезпеки...

– А мій батько?

– Повторюся: Його Королівська Величність Станіслав був незворушно-спокійним. Дослухавши мій рапорт до кінця, схопив недописані папери, широким жестом жбурнув їх у камін і мовив: «Що ж, пане Орлику, маєте рацію: не варто сидіти у Варшаві! Пропоную невеличку прогулянку на морське узбережжя – там відпочивати краще. Гадаю, ви складете мені компанію?»

- Так і сказав? – здивувалася Марія Аделаїда.
- Достеменно так, Ваша Величносте!
- Чому?..

– Гадаю, щоб трохи розрядити ситуацію. Бо якби почав метушитися, кричати: «Московити з'явилися, треба тікати якнайшвидше!» – то тим самим тільки примножив би панічний настрій переляканого охоронця. Тоді як запропонувавши прогулянку на узбережжя – продемонструвавши, що нічого жахливого не сталося, а боятися московитів не так уже й варто. Той боягуз-охоронець одразу зрозумів усе, припинив удавати наполюхану дівицю і навіть виструнчився, груди колесом викотив.

Тоді Його Королівська Величність Станіслав подзвонив челядникам, які допомогли королю перевдягнутися для дороги. Потім усі ми пішли надвір, причому Кароль і передані під його команду охоронці прикривали ар'єргард королівського почту. Подали королівський дормез³⁶, і ми спокійно відбули у Данціг, якого й досягнули через два дні. А ще через два дні спішно скликаний на вимогу московитів сейм переобрав королем курфюрста Августа Саксонського³⁷. Мої побоювання підтвердилися: тільки-но на берегах Вісли заблищали багнети російських рушниць, думка сенаторів що-

³⁶ Великий кінний екіпаж для подорожей з усіма зручностями.

³⁷ Це сталося 24 вересня 1733 року (див. Хронологічну таблицю).

до найкращої кандидатури польського короля одразу змінилася на діаметрально протилежну.

Орлик продовжив розповідати про те, як вони жили у Данцігу, очікуючи на іноземну допомогу, і як повернулися назад до Франції, коли зрозуміли, що втілитися у життя цим планам не судилося. Коли ж він нарешті замовк, Марія Аделаїда підвелася, попрямувала до вікна і подзвонила, викликаючи чергову фрейліну. Потім сказала:

– Наскільки мені відомо, мій вінценосний чоловік щедро оплатив ваші послуги щодо невдалої спроби реставрації мого батька на польському столі. Чи задоволені ви тією платнею, месьє Орлі?

– Більш ніж задоволений, Ваша Королівська Величносте! – Григорій схилювся у шанобливому поклоні. – Адже йдеться більше, ніж про гроші³⁸ – про свободу для мого шляхетного батька!

– Чула, нібито Фрагонар збирається написати ваш портрет, – Марія Аделаїда не запитувала, проте констатувала. – Я і від себе вирішила зробити невеличкий подаруночок відважному шевальє, який взявся при-

³⁸ Окрім діаманта вартістю 10000 еку, Луї XV нагородив Григорія Орлика графським патентом на ім'я кавалера де Лазіскі, а придворний живописець Фрагонар дістав оплачене замовлення на виконання його портрета. Але найголовніше полягає в тому, що султан мав звільнити гетьмана Орлика з тим, щоб він все ж таки очолив козацьке повстання (див. Хронологічну таблицю).

служитися шляхетній сім'ї Лещинських...

Двері розчахнулися, і чергова фрейліна внесла невеличку мініатюру із зображенням королеви, оздоблену самоцвітами.

– Прийміть цей портрет на знак безмежної вдячності Марії Аделаїди Савойської. Можете звертатися до мене у будь-якій скруті чи в радості. Знайте, що ми у боргу перед вами.

– Дякую, Ваша Королівська Величносте!

І Григорій шанобливо поцілував простягнуту йому випещену білу руку з довгастими тонкими пальцями.

Глава 7

Гендляр, прочанин, масон

*Друга половина червня 1759 р. від Р.Х.,
Франкфурт-на-Майні, вул. Оленячий брід,
ставка військового губернатора французів графа
Теаде Тораса де Прованса*

– Ваша світлосте!

Месьє Орлі відірвав погляд від паперів і подивився на Кароля, який завмер біля порога у нерішучій позі.

– Знов малий до вас проситься.

– Гаразд, братику, нехай зачекає ще... – граф ко-
взнув поглядом по паперах, – ...ще сім хвилин. Мені
того вистачить. Тоді зайдеш разом з Йоганном Вольф-
гангом, забереш листа – і як зазвичай... Все, давай-но
я нарешті завершу писати, будь ласка.

Сім хвилин пролетіли непомітно. В ту саму мить,
коли Григор Орлі почав капати розтопленим зеленим
воском на зворотний бік складеного листа, зі сходів
долинули часті кроки, потому до кімнати влетів радіс-
ний хлопчина й вигукнув:

– Ось мій вірш, гер генерал! Я написав!..

Граф прихильно кивнув гостеві, потім приклався до
невеличкої воскової калюжі перснем, віддав запеча-

таного листа Каролію і поцікавився:

– Про Лорелію³⁹, як ти їй говорив?

– Так, гер генерал, про неї.

– Що ж, слухаю уважно! Читай.

Кароль вийшов з кімнати навшпиньках, а Йоганн Вольфганг Гете почав декламувати вірша про вічно юну русалку Лорелію, яка стереже скарби Нібелунгів, сховані під височезною скелею у глибокому рейнському вирі.

Рибальська дочка Лора закохалася у пристаркуватого заможного власника замку Штальєк, а в його жилах текла шляхетна кров легендарних воїнів. Коли лицареві настав час помирати, він змусив Лору заприсягтися, що кохана перебере на себе місію охорони скарбів, яку воїн свято виконував протягом довгого життя, не дозволяючи нікому наблизитися до заповідної скелі. Рибальська дочка пообіцяла, що так і станеться. Коли душа коханого розлучилася з тілом, дівчина піднялася на священну скелю й кинулася звідти униз.

Відтоді варто будь-якому човнику чи кораблю підплисти надто близько до заповідного місця посеред бурхливого потоку, як звідти вирине золотоволоса Лорелію, дивним чином підноситься на верхівку скелі й починає співати лагідну пісню таким чарівним голо-

³⁹ Ця легендарна дівчина більш відома як Лорелію.

сочком, що не заслухатися просто неможливо. Але це жахлива пастка: бо під впливом незборимих чарів судно розвертається проти течії, щосили налітає на скелю... і сиві хвилі древнього Рейну змикаються над уламками! А підступна русалка Лорелай дзвінко сміється й кидається у вир – слідом за потопленими небораками...⁴⁰

Доки хлопчина читав вірша, граф навіть не поворухнувся. Хоча це й далось йому нелегко: адже Орлі ще й досі не вилікувався остаточно від отриманого навесні поранення, тож у голові трохи паморочилося. Зараз би полежати... або викурити добру шишу... Йому б одра-

⁴⁰ Оригінальна легенда виглядає дещо прозаїчніше. Рибальська дочка Лора (Лорелай, Лаура) з містечка Бахарахе стала коханкою володаря замку Штальєк, проте через деякий час набридла йому і була відправлена назад додому, після чого замкнулася у собі, стала відлюдькуватою. Зважаючи на «підозрілу» зміну поведінки, Лору звинуватили у таємному чаклунстві з метою повернути втрачене кохання. Дівчина заприсягнулася місцевому єпископу, що мріє про єдине – стати монахинєю. Супроводжувати Лору в монастир зголосилися троє лицарів, але коли кортеж виїхав на берег Рейну, дівчина побачила колишнього коханця... і від розпачу кинулася у вир. Так вона перетворилася на русалку Лорелай, а конвоїри миттю закам'яніли й обернулися на «скелю трьох лицарів» – Dreiritterstein (нім.). Про скарги Нібелунрів, буцімто заховані у вирві під скелею Лорелай, розповідає інша легенда. Вірш Й. В. Гете, присвячений русалці-чарівниці, історії невідомий. Світове визнання легенда дістала завдяки Генріху Гайне (його вірш, покладений на музику Фрідріхом Зільхером, датовано 1824 роком), хоча до нього історію Лорелай використовували у своїх творах К. Брентано, Н. Фогт, О. Г. фон Лебен, інші поети і навіть О. С. Пушкін («Русалка»).

зу полегшало.

Проте, зважаючи на останні звістки, генерал добре розумів: невдовзі йому доведеться повернутися у свій корпус. А тому варто відвикати навіть від самої думки, що в нього є бодай найменший шанс розслабитися й відпочити. Це стане можливим, тільки коли літня батальна кампанія залишиться позаду, а французьке військо знов стане на зимові квартири, не раніше. А доти... воюй, генерале, воюй!..

Втім, була ще й інша причина сидіти тихесенько, не ворушитися й не переривати цим Йоганна Вольфганга: вірш графові таки сподобався!

— От що я скажу на це, хлопче... — замислено мовив Орлі, коли читання нарешті завершилося. — Безперечно, у тебе є талант до красного письменства. І якщо ти тільки схочеш... а також не пошкодуєш зусиль і часу...

Затамувавши подих, юний Гете дивився на француза. І той урочисто прорік:

— Так, якщо не пошкодуєш зусиль і часу, не лякатимешся прикрощів злиденного життя, колись із тебе вийде неабиякий поет.

— Ви справді так вважаєте, гер генерал?!

— Авжеж, мій друже, авжеж!

— О-о-о, гер генерал!..

Розчулений таким компліментом хлопець рвучко кинувся до графа, проте цим різким рухом заподіяв йому

ненавмисну шкоду. Орлі наморщив обличчя й засичав крізь зуби від болю, а Йоганн Вольфганг ошелешено відсахнувся, забелькотівши:

– О-о-о, гер генерал, вибачте, будь ласка, вибачте! Я не хотів...

– Так-так, знаю, знаю... Просто мені боляче, от і все.

– Вибачте, гер генерал!..

– А-а-а, пусте...

Нарешті граф перейшов на ліжко, що стояло у кутку кімнати, вмоствився там якнайзручніше, Йоганн Вольфганг обережно (аби знов не спричинити зайвих клопотів) усівся на краєчку стільця поруч – і спокійна виважена бесіда продовжилася на тому ж самому місці, на якому завершилася вчора.

Ясна річ – йшлося про скелю Лореляй, що височить посеред Рейну. Тільки якщо юний Йоганн Вольфганг захоплено щебетав про тамтешні запаморочливі краєвиди, генерал-поручник оцінював мальовничу місцину з точки зору професійного вояка. Бо краса красою, а от що скеля Лореляй є природною неприступною фортецею, то з цим не посперечаєшся...

– Чому ви, гер генерал, весь час говорите про війну? – не втримався нарешті від запитання хлопчина.

– Бо я військовий! Про що ж іще мені говорити у такому випадку? – щиро здивувався граф.

– Та хоч би про скарби Нібелунгів! – сказав Йоганн Вольфганг, причому в його оченятах сяйнула хитра іскорка. – Адже ви до того ж людина заможна.

– Якщо вже згадувати Нібелунгів, то саме як неперевершених вояків, – Орлі знизав плечима. – От бачиш, коло замкнулося...

Хлопець лише зітхнув. Граф щиро розсміявся й мовив:

– Ну, не ображайся, будь ласка. Я тебе розумію: ти ще зовсім молодий... якщо не сказати – малий, маєш чисту романтичну душу. Тоді як у мене свої міркування та зовсім інший погляд на світ.

– А про що саме ви думаєте? Невже весь час про війну?..

– Але ж нині бойові дії тривають...

– Хіба не можна перепочити від того бодай на мить? Орлі стомлено заплющив очі.

«Бодай на мить перепочити». Так, було б незле, зовсім незле...

Проте допоки козаки залишаються вигнанцями на чужині, заспокоюватися він просто не має права.

Не час, ще аж ніяк не час!..

– Така от справа... – обережно почав Орлі. Одразу ж згадав про щойно написаного листа, про аргументи на користь створення Рейнської Січі⁴¹, вже вкотре

⁴¹ Цим проектом Григорій Орлик переймався останні роки життя (див.

звернені до Його Королівської Величності... І вкотре, здається, марно...

– Бач, яка справа, хлопче... Я вже неодноразово розповідав тобі, що не належу до французької нації, що я – козак.

– А-а-а, так-так! – поквапився кивнути Йоганн Вольфганг. – Козаки – це немовби наші Нібелунги, я пам'ятаю.

– Саме так, немовби Нібелунги, – посміхнувся Орлі. – Але тоді де й жити нам, як не на отій скелі Лорелай?!

– А й справді так!.. – щиро здивувався хлопчина. Граф замружився, ще раз подумки уявив написане у черговому посланні до августійшої персони, зітхнув і мовив тихо:

– Тим паче, коли козаки ще жили у рідній Україні, а не поневірялися у вигнанні, то дуже полюбляли селитися саме на подібних скелях посеред бурхливих річок. І найславетніше, найвідоміше, найлегендарніше місце їхнього поселення називається Запорозькою Січчю.

– А ви бували там, гер генерал?

Орлі розплющив очі, помовчав трохи, сумно зітхнув:

– Авжеж бував, хлопче! І неодноразово...

Мовив це – і якось загадково посміхнувся.

Серпень 1734 р. від Р.Х.,

Українські землі

– Ну, и почем у тебя, к примеру, фунт изюму твоего?

Подумки заздалегідь всміхаючися, Григорій назвав ціну, що мінімум уп'ятеро (якщо не більше!) перевищувала реальну. Коли легкий шок від почутого минув, обличчя кухаря перекошилося, й він заволав так, що всі присутні на знаменитому Сорочинському торговіщі озирнулися на них:

– Ах ты ж морда татарская, нехристь, чума на твою голову, что за околесицу ты несешь?! Аль ты в своем уме, аль уж не знаю, что и думать про тебя, пес нечестивый?!

– Мой не дурний зовсім, мой який хотіти, такий і продавати, – відповів на те Григорій і, підпустивши у голос легенькі нотки нахабства, додав: – То твій дурний!

– Что-о-о-о?! – бідолашному кухареві аж дихання перехопило.

– Еге, савсем-савсем дурний! – Григорій широко всміхнувся, зачерпнув повну пригорщу родзинок, тицьнув під ніс ошелешеному покупцеві й забелькотав, навмисно перекручуючи слова: – Диви суди, який кароші радзиньки – о!., о!., о!.. Салодкий – який чистий мед!.. Чорний – який очі твой жінка!.. Балшой – який твой дуля!.. О!!!

І щоб остаточно роздратувати кухаря, Григорій вки-

нув пригорщу родзинок назад до лантуха, скрутив і ткнув кухареві в обличчя дулю. Весь ярмарок так і вибухнув щирим реготом: ще б пак – знайшовся ж оце дурнуватий татарин, який серед білого дня отак позбиткувався з ненависного московита!.. Не сміявся лише ображений до глибини душі кухар... та ще двоє челядників, які уважно стежили за розвитком скандалу, причаївшись за возом опішнянського гончара. Григорій знав, що саме вони казатимуть згодом своєму пану, козацькому полковнику: «Ото вже утнув гетьманич кумедію, так утнув! Якби не знали, хто він насправді, нізащо б не подумали чогось іншого про ту виставу!...»

Між тим, ображений до глибини душі кухар закликав «всех честных христиан» викинути недоумкуватого татарина геть з ярмарку. Потайки всміхаючись у довгі вуса, декілька чоловіків оточили їх кільцем. Один з них поважно мовив до Григорія:

– А що, Ахмедко, як би тобі справді той... забратися звідси?

– Воно б і на краще, – додав інший добродій.

– Чому мой забиратися? Ярмарок Сарочінці ай-ай какой кароші!..

– Не знаєш ти нічого... – обережно мовив третій чоловік, але позирнувши спідлоба на кухаря-московита, не насмівся уточнити, чого саме не знає заїжджий

татарський гість.

– Неправда, мой всо знати! – стояв на своєму Григорій. – Мой многа-многа їздити продавати многа-многа родзинки, мой всо-всо знати!.. Не підманути, не-не, ніколі-ніколі! Ахмедка тшесні-тшесні!..

Втім, затягувати скандал нескінченно він все ж таки не міг. Невдовзі все й насправді скінчилося, причому саме так, як вчора увечері передбачав гетьманич: смертельно ображений кухар-московит щось сказав двом солдатикам, які несли за ним покупки, один з них побіг геть і за декілька хвилин повернувся з підмогою. Челядники пана полковника занепокоєно подалися уперед, проте втрутитися у суперечку з московськими солдатами не наслідилися.

Та й навіщо, справді?! Адже під веселий регіт натовпу, брутальну солдатську лайку та похвали на адресу «кароші радзиньки» московити повелися точнісінько так, як і передбачав заздалегідь Григорій: усім скопом накинулись на нахабного «Ахмедку», навантажили його разом з лантухом родзинок на сірого віслючка та під солдатським конвоєм спровадили з торговища.

– Смотри у меня, вдругорядь чтоб и носа твоего тут близко не было, морда татарская!!! – гукнув на прощання кухар. – А сунешся – так уж не взыщи! Уж я тогда позабочусь, чтоб нос-то тебе быстренько укоротили... Понял, сволочь?!

Отже, після вчорашнього побачення з паном полковником Григорій спокійно, неквапом, з надійним супроводом безперешкодно відбув з Сорочинського ярмарку – чого він, власне, і домагався! Солдати-московити нічим не заважали уявному татарину, а коли вивезли «Ахмедку» у чисте поле верст за десять від торговища, то повернули собі назад, наостанок нагадавши розпорядження кухаря: ніколи й носа не совати сюди!..

Виконати це було тим легше, що Григорій серцем відчував: рідною українською землею випало подорожувати востаннє. Справді, на що іще можна сподіватися, коли запорозькі козаки усі до єдиного присягнули на вірність цариці Анні Іоанівні?!⁴² Гетьманич пригадав, скільки всього сталося протягом останніх місяців...

Реставрація Станіслава Лещинського провалилася – так. Здавалося, попередня широка домовленість, досягнута у травні минулого року в кабінеті великого візира Ваган-паші, втратила чинність... Як раптом – несподівана звістка: помер гетьман Данило Апостол!!! Це означало, що ненависна Московія позбавилася слухняної маріонетки, яка номінально керувала поневоленою Україною. Такого шансу не можна було втра-

⁴² Сталось це наприкінці зими або ж на початку весни 1734 року (див. Хронологічну таблицю).

чати – на сцену належало будь-що вивести гетьмана у вигнанні Пилипа Орлика!

Причому негайно!..

Тому в перший же день лютого Григорій відплив з Тулона до Стамбула, везучи при собі листа короля Його Королівської Величності Луї П'ятнадцятого до кримського хана (звісно, послання було написане на шовковій тканині та зашите у підкладку камзолу). У листі містилася беззаперечна вимога Франції: звільнити гетьмана Пилипа Орлика і підтримати козацький виступ потужним ударом по всьому півдню володінь московитів. Григорій не мав жодних сумнівів: його товариш дитинства Каплан-Гірей так і зробить! Адже він давно висловлював готовність до сепаратних дій, а тепер, озброївшись наполегливою вимогою французького монарха, розпочне війну ще охочіше.

А далі... Далі, якщо кримський хан не забариться виступити проти могутньої імперії, Порта просто змушена буде підтримати свого васала: адже у разі поразки москoviта можуть заволодіти Кримом, що забезпечить їхній контроль над Чорним морем. А цього Османська імперія допустити не може, аж ніяк не може...

Спочатку все йшло дуже добре: як Григорій і очікував, Каплан-Гірей зустрів його з розпростертими обіймами, палко підтримав запропонований план дій. Та

коли вже все здавалося вирішеним остаточно, коли залишалося тільки вдало реалізувати задумане, з по-неволоеної України долетіла нова несподівана звістка: Запорозька Січ присягнула на вірність московській короні! Виборів нового гетьмана не відбуватиметься, керування українськими землями надалі здійснюватиме колегіальне Правління гетьманського уряду, підпорядковане санкт-петербурзькому Сенату!..

Сказати, що то була катастрофа, – це не сказати рівно нічого! Невимовна туга, біль, образа, щире абсолютне нерозуміння того, що це коїться на білому світі, – усі ці почуття одночасно краяли серце гетьманича. Як загалом подібне могло статися?! Чому?! За які гріхи багатостраждальної козацької нації?! Чого варте слово запорозького кошового Іванця?! І невже козаки отак от запросто не захотіли дати самим собі раду, повернутися до старовинних добрих звичаїв... Зрештою – жити під справедливим правлінням гетьмана Пилипа Орлика, мудрого сподвижника славетного Івана Мазе-пи!..

Григорій марно шукав відповіді на всі ці запитання. Марно, бо серце промовляло одне, здоровий глузд – зовсім інше, а як усе відбулося насправді, можна було дізнатися лише тут, у рідній Україні. Сюди й належало поїхати... Все одно, так чи інакше, але цієї небезпечної подорожі гетьманичу було не оминати: адже в

нагороду за участь у польській справі Його Королівська Величність Луї П'ятнадцятий дарував шевальє Григору Орлі графське достоїнство. А для того, щоб королівські геральдисти виправили відповідний патент, необхідно було надати їм виписку про народження з церковної книги...

Так – Григорія хрестили у Батурині.

Так – колишня столиця Гетьманщини була вщент зруйнована ясновельможним князем Меншиковим на початку листопада 1708 року.

Так – уся слава міста пішла по вітру вогнем, димом і попелом.

Так – усі до останнього батуринці попливли закривленими водами Сейму на плотах... повішені... посажені на палі... розіпнуті... вже мертві й іще конаючі у жахливих муках...

Так – невідомо було, чи збереглася ота церковна книга у вирі жахливої катастрофи...

І якщо все ж таки збереглася, то де ту книгу шукати нині?..

Проте спробувати було варто: адже досі гетьманич Орлик був усього лише офіцером з особливих доручень при таємному кабінеті «Секрет короля», а от маючи патент на ім'я графа де Лазіскі, ставав повноправним французьким дворянином.

Ризикувати заради такого призу, поза сумнівом, бу-

ло варто. Тож тепло розпрощавшись із щиро засмученим Каплан-Гіреєм, Григорій вирушив на батьківщину. Для цієї поїздки гетьманич замаскувався під татарського гостя⁴³, який вирішив поторгувати родзинками. Доба була дуже підходяща – друга половина літа, торговища сповнені народом, гудуть веселі ярмарки... Кому яке діло до трішки дивакуватого татарина Ахмедки?!

Спочатку попрямував до Запорозької Січі, де його найгірші побоювання лише підтвердилися: кошового Іванця було заарештовано за державну зраду, не вдалося Григорію також розшукати будь-кого з числа знайомої ще від часу минулого візиту козацької старшини. Натомість – геть нові обличчя... Куди ж подівся колишній кошовий Іванець?! О-о-о, таких важливих речей, либонь, не знає ніхто, окрім матінки-імператриці Анни Іоанівни та шляхетного пана Ушакова... і всяким різним татарським гендлярям зовсім воно ні до чого!

І ще про одну важливу річ довідався Григорій: виявляється, гетьман у вигнанні Орлик... помер на чужині?! Дивно було чути таке, проте у цю побрехеньку свято вірили усі запорожці, від нового кошового отамана до останнього козарлюги. Й навіть заупокійні служби на спомин душі бунтівного емігранта у січовій

⁴³ Гість – купець.

церкві відправляли! Хоча сама лише згадка про Пилипа Орлика могла закінчитися неабиякими неприємностями... про нього чомусь згадували. Згадували – хоча московити давно вже вкоренили з-поміж місцевого населення просту думку: їхня кара завжди буває блискавично-несподіваною і жорстокою. Але дивна річ: на «заупокійну» справу поневолювачі чомусь дивилися крізь пальці!

Виглядала подібна вибіркковість досить-таки дивно, хоча Григорій мав на те цілковито логічне пояснення: адже якби не щира упевненість у смерті Пилипа Орлика, жоден козак нізащо не присягнув би на вірність московитам, хай якою милостивою не була б матінка-імператриця Анна Іванівна і хай яким лютим та небезпечним не здавався би пан Ушаков, про якого всяким різним чужинським гендлярям розпитувати зовсім не обов'язково.

А от з чого це козаки взяли, що Пилип Орлик мертвий?!

Ну-у-у, і про це також розпитувати не варто...

Бо виглядає отака настирливість татарського гостя надто підозріло...

Збагнувши, яка гора повинна була піти до Магомета, аби все сталося так, а не інакше, Григорій попрямував на Полтавщину, де зустрівся з місцевою старшиною. На відміну від кошового Іванця, поважні пано-

ве полковники нікуди не зникли. Проте на здивовані запитання гетьманича, як можна було повірити чуткам щодо смерті Пилипа Орлика, відповідали невиразним мугиканням, потім крутили сиві вуса й сумно зітхали. У кращому разі – висловлювалися дуже абстрактно й відсторонено, немовби той незнайомець на Сорочинському ярмарку: «Не знаєш ти нічого про нинішні наші порядки! А тому й не зрозумієш геть нічого... Отже, гетьманичу, краще не питай, а заспокойся та йди собі з Богом: все одно справи наші та ваші – кепські».

Подібні філософічні мудрування Григорія аж ніяк не влаштовували, та чим більше він розпитував, тим більше товстішав мур непорозуміння між ним та полтавською старшиною. Насамкінець гетьманич змушений був махнути на все рукою й вирушити з Ніжина на ярмарок у Сорочинці, аби, «подбавши» про надійний конвой, без зайвих труднощів попрямувати до останнього пункту нинішньої мандрівки – до вбогого селища, що постало на місці гетьманської столиці, колись сповненої казкової величі. Одна-єдина надія зігрівала тепер змучене серце: згідно з наявними відомостями, йому міг би допомогти священник тамтешньої Покровської церкви отець Гаврило... Добре, якби бодай цю справу вдалося залагодити!

Проте які стосунки могли виникнути між татарським гендлярем Ахмедкою та православним священно-

служителем?! Настав час для чергового перевтілення. Тож позбувшись на черговому ярмарку і знаменитого лантуха з родзинками, і віслюка, Григорій перевдягнувся так, щоб скидатися на самотнього прочанина. І вже у такому вигляді дістався нарешті Батурина...

* * *

— Благословіть, отче, раба Божого Григорія!

Дочекатися, доки паства розійдеться у справах після вечерні, було доволі просто: парафіян тут явно бракувало.

— Бог благословить, — прорипів старенький священик, перехрестивши незнайомого прочанина, який упав перед ним на коліна. Але тільки-но хотів задати наступне запитання, як гетьманич мовив:

— Отче, скажіть, будьте ласкаві: отець Гаврило — це ви?

— Твоя поведінка, рабе Божий Григорію, тільки й засвідчує, що непомірну твою гординю, якщо ти дозволяєш собі настільки брутально порушувати церковні канони щодо таїнства сповіді...

Та не злякавшись обурення священика, гетьманич вів своє:

— Що поробиш, отче: забув я канони всі до останнього — даруйте!

- А з чого б це тобі їх забувати?
- Бо у далеких землях довелося жити.
- Для прочанина то не велика дивина...
- Мало того – перехрестився я у віру католицьку.
- Що-о-о?! І після такого зізнання, негіднику, ти ще насмілюєшся...

Григорій нарешті відірвав погляд від нефарбованої дерев'яної підлоги, здійняв усміхнене обличчя на старенького священика, який сидів перед ним на грубо збитому стільчику, й мовив:

- Насмілююся, бо якщо отець Гаврило – це ви, то саме вам хочу нині висповідати усі свої гріхи!
- А чому ж саме мені?..
- Бо ви колись охрестили мене, раба Божого Григорія.

Бідолашний батюшка не відповів нічого. Щосили намагаючись удавати смиренність, він лише мовчки дивився на нахабного прочанина очима, сповненими огиди... й нерозуміння водночас! Гетьманич точно знав, що зараз отець Гаврило щосили напружив пам'ять, намагаючись розв'язати непосильну загадку, тож обережно почав:

- Пригадайте часи, коли на місці цього селища була пишна гетьманська резиденція...
- Старенький священик відчутно здригнувся.
- У тому давньому, а не у нинішньому жалюгідному

Батурині був розкішний собор, зовсім не схожий на цю дерев'яну церковку...

Священик знов здригнувся, а гетьманич зашепотів пристрасно й гарячкувато:

– Отче, уклінно прошу пригадати не по-осінньому холодний день – а саме, п'яте падолиста року тисяча сімсот другого від Різдва Христового. Адже саме тоді, у той морозний день ви, отче, охрестили у батуринському Покровському соборі сина старшого канцеляриста генеральної військової канцелярії Пилипа Орлика і Ганни Орлик, якого нарекли Петром-Григорієм Орликом...

Священикові очі почали стрімко наливатися острахом.

– Хрещеним батьком немовляти був сам ясновельможний козацький гетьман Іван Мазепа, хрещеною матір'ю – Любов Кочубеївна. Пригадали?..

Священик дивився на нього, немовби на вихідця з іншого світу. Відтягувати фінал промови надалі було б надто жорстоко, тож загадковий прочанин мовив:

– Отче, отой Петро-Григорій Орлик, син шляхетного гетьмана у вигнанні Пилипа Орлика і Ганни Орлик, про якого я спробував нагадати, – це я і є... На підтвердження можу надати особистого листа ніжинського полка...

Та не дослухавши промови, отець Гаврило зіскочив

зі свого стільчика, впав на коліна поруч з гетьманичем, рвучко обійняв його, тричі розцілував і забелькотав:

– Господи Вседержителю, на все воля Твоя!.. Синку, синку, замовкни негайно, заради Бога!!! Ані слова більше, ані півслова!.. Ходімо звідси мерщій до мене, там і поговоримо! Адже це – церква, а в нас навіть у Божому домі можуть завестися зайві очі й вуха, яким зовсім необов'язково бачити тебе і чути розповіді про далекі, дуже далекі землі та про людей, які втекли туди подалі від лиха...

Проведений у хатинці отця Гаврила час був, мабуть, найзатишнішим за всю нинішню подорож Григорія. Вечеря була такою розкішною, як тільки могла бути у настоятеля невеличкої сільської церковки у період між Великим Спасом та Першою Пречистою. Пощастило і з випискою: виявляється, батюшка таки врятував церковні книги колишнього Покровського собору!

Незадовго до різанини отця Гаврила перевели до Глухова – таким чином він і уникнув лютої смерті. Почувши про Батуринську трагедію, одразу влаштував хресний хід на попелище. Проте можливості допомогти розореній козацькій столиці не було: адже князь Меншиков під страхом лютої смерті заборонив навіть торкатися тіл повішених, посаджених на палі й розпнутих!.. А міста як такого не лишилося.

Звісно, отець Гаврило оглянув руїни колишнього со-

бору. Ясна річ, усі коштовні предмети були реквізовані московитами, тож батюшка навіть не міг пояснити, що саме сподівався відшукати там... Як раптом надивався на церковні книги!!! Щоправда, палітурки і куточки пергаментних сторінок трохи попало вогнем, але то нічого! Головне – разом із церковними книгами житиме пам'ять, традиція... а може, колись відродиться і гетьманська столиця!..

Чудесну знахідку всі учасники хресного ходу вважали добрим знаком. З часом люди повернулися на згарище, почали потроху будуватися. Знадобився настоятель храму – отець Гаврило зробив усе можливе, щоб внести свою лепту у відродження рідного Батурина: адже й досі ніяковів від самої думки, що завдяки загалом-то випадковому збігу обставин йому судилося вижити, тоді як стільки знайомих прийняли мученицьку смерть за рідну Україну!..

Як би там не було, а нинішнього серпневого вечора Григорій Орлик сидів у хатинці отця Гаврила, тримав на колінах солідний фоліант і зі змішаним почуттям читав запис про своє хрещення. А за його спиною зазмер геть сивий священнослужитель, який розчулено дивився на колись охрещеного ним гетьманича і плакав, немов дитя.

Коли виписку було нарешті зроблено, а дорогоцінний папірець надійно сховано, гетьманич розповів про

деякі пригоди месьє Григора Орлі, офіцера з особливих доручень при таємному кабінеті «Секрет короля» – звісно, не називаючи жодних імен, конкретних обставин та інших відомостей, що могло би зашкодити інтересам французької корони. Проте розповідь і так розтягнулася не менш ніж на три години, а сказаного вистачило, аби отець Гаврило розгублено блимав очима, час від часу хрестився й примовляв:

– Господи, Боже святий, на все воля Твоя!..

Та нарешті розповідь завершилася. І тут Григорій не втримався від розгублених запитань щодо дивних слів і незрозумілої поведінки старшини та запорозьких козаків. Старенький батюшка лише зітхнув:

– А що ж саме тобі незрозуміло, синку?

– Як це – «що саме»?! – обурився гетьманич. – Як це – «що саме»?! Козаки настільки легко повірили у смерть мого шляхетного батька, що це не просто дивно, а якось підозріло чи... Ні-ні, отче, просто не знаю, як іще можу висловитися щодо подібної легковірності!.. Якщо не сказати... легковажності!..

– А як же ж не повірити, якщо ви – це красива давня легенда, а клятві московити є напрочуд близькими й реальними?!

– Тобто?! – Григорій аж підскочив від несподіванки, так що ледь не перекинув стола.

– Не ображайся, синку, будь ласка! Я ж не для того

сказав це, щоби...

– Що означають ваші слова, отче?!

– Не забувай, синку, що від часу Полтавської битви та вашої втечі у володіння султана минуло вже чверть століття. За цей час встигло народитися, підрости та змужніти багатько козаків, які не бачили усього того, а лише чули.

– Але ж я пам'ятаю все, що відбувалося!..

– І навіть саму битву? – отець Гаврило хитро примружився.

– Ні, звісно, що ні... Я ж в обозі був разом з матуся, братом Михайликом і сестрами, – гетьманич трохи зніяковів. – Проте чудово пам'ятаю безупинні перемани через Дике поле після поразки, переправу...

– Отож-бо! А інші й того не бачили.

– Але ж воно було, було!..

– Так, твоя правда, синку. Проте сталося це не на їхній пам'яті, а отже – немовби в якомусь іншому житті.

– Ви ще скажіть, що було то в іншій Україні!.. – Григорій зневажливо скривився.

– Можна і так сказати, синку, маєш рацію.

– Що-о-о?!

– Так-так, відбувалося все те в іншій Україні – у ще вільній країні, якій тільки-тільки накиннули зашморг на шию. А тепер уже нещасна наша батьківщина гойдається на шибениці, на ногах і плечах у неї повисли

кати, щоб швидше шийні хребці зламати...

– Себто ви хочете сказати... – гетьманич ще трохи подумав, перш ніж вимовити: – Ви хочете сказати, що нинішня Україна вже зовсім не та, що колись?!

– Так, синку, воістину так... хоч як боляче говорити подібне. Та сама колишня Україна вже померла. Вас усіх, хто став малесенькими трісочками тієї померлої держави, лихі буревії повимітали в інші землі. А тим, хто залишився тут...

Отець Гаврило знов тяжко зітхнув.

– А тим, хто залишився, – як же їм не повірити, що чергова маленька трісочка з купи таких самих трісочок згоріла, пішла попелом по вітру... приміром, як-от славетне місто Батурин?!

– Але ж ми зараз саме тут, у Батурині!..

– Синку, синку! Ти ж і сам бачиш, що нині це жалюгідне селище, а не колишня пишна гетьманська столиця.

– Більш того, я, гетьманич Григорій Орлик, сиджу оце поруч із священнослужителем, який охрестив мене...

– Уяви, синку, я й досі не вірю власним очам, що переді мною – гетьманич Григорій Орлик власною персоною! Як же інші повірять?!

– Ви ж читали листа, писаного ніжинським полковником!..

Батюшка лише розгублено руками розвів:

– Красива казка на мить втілилася у реальність – ну то й що з того?! Завтра ти полишиш мій скромний будиночок, підеш звідси назавжди... Підеш, так?

Григорій кивнув.

– Отож-бо! Ти підеш – і знов перетворишся на красиву легенду.

– Себто гетьманич, якого ви колись охрестили, – то є привид?! Мара?!

– Якщо хочеш, можна вважати і так.

– А московити?!

– А московити, синку, нікуди не подінуться. Ці круки давно вже угніздилися тут, на нашій землі, і нехай це хитрі підступні здирники, та нам же з ними й надалі треба якось жити...

– Себто вам краще повірити москалевим побрехенькам, ніж сподіватися на нашу спільну перемогу?! І запорожцям краще відслужити панахиду за живим ще гетьманом Пилипом Орликом, ніж дочекатися його повернення з далеких земель?! Чи вірно я зрозумів вас, отче?..

– Можу лише повторити сказане: так воно і є, синку! Полишивши рідну Україну, ви відлучилися від неї. Ти он навіть віру змінив.

– Але ж!..

– Я не засуджую тебе, синку, – боронь Боже! І нікого

не засуджую загальною. Просто зрозумій вірно: ніхто тут, в Україні, вже не вірить в успіх вашої боротьби.

– «Вашої» – чи «нашої»?!

У голосі Григорія несподівано брязнули металеві нотки. Проте отець Гаврило відповідав тихо й зажурено, як і раніше:

– Все ж таки це ваша боротьба, синку. Бо ми тут уже змирилися – чого гріха таїти!..

– А як же Батурин?!

– Тобто?..

– Навіщо вам, отче, сидіти тут, у цьому вбогому селищі, відправляти служби у манюсінській церковці? Навіщо все це?! На що у такому разі сподіваєтеся ви?!

– Та ніяк не на козацьке повстання, – знизав плечима батюшка.

– На що ж тоді?

– Надія помирає останньою, синку. Тим паче – надія на диво Боже. Бо все перебуває у могутній руці Його. Ось завітав же ти до мене у гості, потішив старого перед смертю...

– Ви хочете сказати, що примара на мить одягнулася у тілесну оболонку раба Божого Петра-Григорія Орлика?

Священик сумовито всміхнувся й ледь помітно кивнув. Від того на душі зробилося настільки паскудно, що будь-яке бажання продовжувати бесіду

зникло. Посиділи ще трохи, гетьманич допив кухоль слив'янки, на тому й полягали спати.

Прокинулися на світанку від одночасного шаленого калатання у віконниці та двері. Григорій одразу зрозумів, що це означає... проте вчорашня застільна бесіда настільки пригнітила його, що вживати будь-яких заходів для порятунку власної шкіри вже не хотілося.

Справді, навіщо рятуватися, якщо він – усього лише втілена на єдину мить примара і красива легенда?! Най би все скінчилося, і офіцер з особливих доручень при таємному кабінеті «Секрет короля» Григор Орлі справді перетворився б на красиву легенду... з доволі безславним фіналом, щоправда! Але то вже байдуже: нехай буде, як буде. На все воля Божа – таки має рацію отець Гаврило.

Тож Григорій почав неквапом озуватися, між тим у хату вихором увірвалося шестеро вояків-москвитів. Зневажливо відштовхнувши наполоханого батюшку, старший кинув різко:

– Нука-сь ставни откroyте – не видать же ни зги!

Двоє солдатів кинулися на вулицю, і за деякий час хата сповнилася тьмяним вранішнім світлом.

– Так-то лучше, – старшина крeкнув, потім видобув з-за обшлага рукава складеного у декілька разів папірця, розгорнув, подивився спочатку на папір, потім на гетьманича, задоволено мугикнув і наказав, корот-

ко кивнувши:

– Взять его!

– Москалики, людоньки, що ж це ви робите?! То ж звичайнісінький прочанин!.. – у розпачі вигукнув отець Гаврило, проте Григорій заперечив:

– Облиште, отче! Ви нічого про мене не знаєте, вважаєте мене звичайним мандрівником, а вони нехай роблять те, що роблять.

Батюшка на мить зніяковів, проте цієї крихітної паузи вистачило, щоби він зрозумів: гетьманич намагається вигородити його. Григорій не дав священику оговтатися й мовив:

– Що ж, ходімо! Я готовий.

Бранцю надійно зв'язали руки, потім усі вийшли на двір, де на них очікував критий візок, запряжений парою коней. На ходу гетьманич встиг помітити, що старший московит тримав у руці доволі точну копію одного з ескізів до парадного портрета месьє Григора Орлі, зроблених особисто Жаном Оноре Фрагонаром. Лише одну-єдину деталь хтось додав до малюнка: на лівій частині обличчя були додані ріденька борідка та вусик – зовсім як у нахабного татарина Ахмедки, який вирішив цього літа поторгувати родзинками...

«А навчилися-таки працювати москалі, трясця їх матері!» – подумав Григорій, сідаючи у візочок. Старшина примостився попереду поруч з візником, ще

один солдат – позаду, інші пішли за возиком пішки.

Їхали цілий день. Під вечір отаборилися обабіч би- того шляху просто посеред степу, запалили вогнище, зварили кандьор, поїли, виставили вартового, приго- тувалися до ночівлі.

Бранця теж нагодували. Хоча їсти зв'язаними рука- ми було доволі незручно, Григорій сяк-так впорався. Все було йому байдуже. Геть усе – аж до його ниніш- нього становища включно.

Звісно, настільки безглуздо, по-дурному втрапити у пастку!.. До якої сам же й кинувся: ото треба було по- датися за тією клятою церковною випискою!!! Хіба не прожив би він без французького дворянства?! Обхо- дився ж без того раніше! Тепер от має халепу...

Та навіть не це було найгіршим. Слова отця Гав- рила про те, що і він сам, і його шляхетний батько, гетьман у вигнанні Пилип Орлик, і всі козаки-вигнан- ці сприймаються співвітчизниками як жива (поки що жива!..) легенда, що дедалі більше набирає обрисів примари, тоді як окупанти-московити натомість ста- ють дедалі реальнішими, а отже, ріднішими (так!., са- ме так!..) – оце відчуття і позбавляло Григорія наймен- шого бажання опиратися.

До того ж, у пам'яті спливли торішні переговори у Стамбулі. «Навряд чи під ваші стяги збереться бодай сотня шабель на всьому просторі від Стокгольма до

Парижа», – глузував тоді Ваган-паша. І здається, він таки мав рацію, хоч як би Григорій заперечував очевидне.

А якщо навіть самі емігранти не вірять у скору свою перемогу?.. Якщо все так і є – який сенс у подальшій боротьбі?! Примара ніколи не переможе реально-го ворога. Краще вже стирчати на палі або тіпатися на гаку, заведеному під ребро... або згнити живцем у сирих петербурзьких казематах чи замерзнути на смерть у сибірських снігах...

Так – нехай легенда помре...

А у який спосіб це відбуватиметься – та яка, зрештою, різниця?!

Смерть огидна у будь-якому випадку, а от перемога!..

Так, перемога козаків, тріумф його батька – саме це і є примарна химера. Нехай же сонце, що сходить високо над Московщиною, остаточно висушить її!

Очевидно, так тому і судилося бути...

На тому неборака й задрімав.

* * *

– Е-е-ей!..

Гетьманич прокинувся від того, що хтось торсав його за плече.

– Ей, прокиньтесь!..

Григорій смикнувся, проте до його вуст одразу ж притиснулася долоня, і невідомий видихнув над самісіньким вухом:

– Тш-ш-ш-ш!.. Анічичирк!..

Наступної миті легесенько рипнуло залізо, що різало мотузку, і Григорій з полегшенням відчув, що його руки нарешті звільнилися від пут.

– Тікайте.

Ряднина шатра була трохи відхилена, і у мерехтливому сяйві майже згаслого вогнища гетьманич побачив, що над ним схилився... молоденький візник! Он воно як, виявляється!..

– Тікайте мерщій! – прошепотів занепокоєний парубок, побачивши, що звільнений бранець, здається, зовсім не поспішає.

Григорій визирнув з-під шатра, оцінив ситуацію. Геть усі конвоїри зі старшиною включно розтягнулися довкола вогнища і спали. Сидячи давав хropaка і вартовий. Не спали лише вони удвох – гетьманич і візник. Здається, все склалося на його користь: безкраї простори нічного степу до його послуг...

Проте Григорій не звик діяти наосліп, не з'ясувавши достеменно ситуацію. До того ж, раптом це – чергова пастка...

Тому він жестами наказав візникові закрити вхід до

шатра, посунутися якнайближче і прошепотів:

– Навіщо тобі така халепа, парубче?

– Бо хочу звільнити вас, невже незрозуміло?!

Так, дурне запитання – надто очевидна й відповідь.

Треба позбавитися нав'язливих думок...

Гетьманич щосили потер скроні й мовив:

– За те, що ти звільнив мене, москалики з тебе шкуру спустять, хіба не розумієш того?

– Розумію, ну то й що?!

– Навіщо тобі ризикувати заради мене?

– Бо хочу, щоб ви втекли й дісталися туди, куди мали дістатися!

– Куди це, цікаво б дізнатися?

– На Запорозьку Січ, куди ж іще!..

Це було сказано настільки палко і щиро, що Григорій мимоволі розгубився. Цікаво, дуже цікаво...

– А що, парубче, невже московити перехоплюють усіх, хто прямує на Січ?

– Ні, не всіх, звісно. Бо я й сам хотів би туди потрапити.

О-о-о, це ще цікавіше!..

– Кого ж тоді перехоплюють?

– Тільки небезпечних бунтарів, які підбурюватимуть запорожців до повстання.

– То я і є небезпечний бунтар?..

– Природно!

– Це ти від москалів дізнався?

– Та ні, сам допетрав... Їхній старшина просто показав солдатикам ваш портрет і гримнув: мовляв, очей з вас не спускати, бо лихо буде!

– Тільки й того!..

– А хіба ж замало?..

Григорій не відповів, оцінюючи почуте. Якщо старшина москалів знає не більше, ніж повідомив солдатикам, то це... майже нічого! А отже...

Зрозумівши його мовчання якось по-своєму, парубок вирішив підкріпити свої розумування наступним чином:

– Якби ви не були небезпечним бунтівником, вас не розшукував би сам пан комендант.

– Який ще комендант?

– Пан генерал Кейт.⁴⁴

– Що-о-о?! Генерал Джеймс Кейт?!

– Так, він.

– Отже, ми до Кейта їдемо?

– Природно.

Якби не побоювання перебудити весь табір, Григорій би просто розреготався! Щиро, весело й гучно!

Кейт!.. Генерал Джеймс Кейт!..

Для нього (причому саме для нього і йому подіб-

⁴⁴ Джеймс Кейт у ті роки був комендантом російського війська в Україні (див. Хронологічну таблицю).

них!..) гетьманич мав аж надто вагомий аргумент, крити який не було чим. Варто лише продемонструвати Кейту та йому подібним один-єдиний предмет, схований у потаємній кишеньці на паску, і грізний пан комендант не тільки не зазіхатиме на життя і свободу Григорія Орлика, але й забезпечить безперешкодний проїзд до кордону. Навіть ліпше, ніж московитський кухар із Сорочинського ярмарку...

«Господи, Боже Всесильний, щиро дякую Тобі, що не дозволив рабу Твоєму Григорію казати і вчиняти зайве протягом минулого дня! І що дав мені бути тихим і сумирним», – подумав бранець. А вголос лише ліниво мовив:

– Ну, що ж, парубче... Якщо мене везуть до пана коменданта, то нехай везуть.

– Тобто?!

– Нехай буде, як буде.

– А-а-а...

– Не хвилюйся за мене, парубче, все гаразд. Я у повній безпеці.

– Ви певні?

– Більш того, про мою повну безпеку подбає особисто пан комендант. Отже, все і справді гаразд.

– А може, вам все ж таки краще утекти, доки не пізно?

– Щоб москалики погналися за мною, немовби хор-

ти за зайцем?! Е-е-ет, таке вигадасяш!

– Але все ж таки...

– Хлопче, не заперечуй, будь ласка: ти і без того зробив для мого порятунку усе можливе, а далі... Далі побачиш уранці – обіцяю!

– А як же Січ?!

– Січ?..

Григорій спробував пильніше придивитися до візника, проте марно: заважала майже суцільна темрява під шатром.

– Що знаєш ти про Запорозьку Січ і козаків такого, що постійно заводиш мову про те? – замислено пробурмотів гетьманич.

– Дещо більше, ніж ви уявляєте.

Настільки зухвалої відповіді годі було й очікувати від прислужника московитів... нехай він і наважився звільнити полоненого бунтівника! Мабуть, парубок і сам зрозумів це, оскільки поквапився пояснити:

– Ви не дивіться на моє нинішнє становище. Адже насправді я не селяк... просто так склалося, що втік з дому. Бо до того часу...

– А чому втік?

– Матуся померла, а жити з мачухою... Ні-ні, краще вже безбатченком поневірятися, ніж її примхи терпіти.

– Мати померла, кажеш?

Григорій сумно зітхнув, адже сам нещодавно пере-

жив аналогічну втрату. Візник же вів далі:

– От від покійної матусі я й почув про козаків чимало.

– Від матері? – гетьманич мимоволі здивувався. А від подальших пояснень у нього волосся стало дибки.

– Від неї, так – адже матуся зі своїм батьком... з моїм дідусем Семеном, тобто, декілька років жили на еміграції у Бендерах, а потім у Швеції – аж у самому Стокгольмі.

Покійна матір парубка, який за віком цілком годиться йому в сини!.. Жінка, яка разом з батьком Семеном декілька років жила на еміграції спочатку в Бендерах, потім у Стокгольмі!..

Невже вона?!

Господи Боже, на все воля Твоя!..

– А-а-а... як її звали? – нарешті вичавив із себе Григорій.

– Софією.

– А-а-а...

– А діда – Семеном Півтораком, – мовив парубок. – Він теж помер.

Бідолашний гетьманич щосили зціпив зуби і навіть подих затамував, аби жодним звуком не виказати власних почуттів.

– А ви що, знали їх?..

– Ні, – різко видихнув Григорій. І одразу спіймав се-

бе на тому, що відповів занадто швидко і категорично, а це видається надто підозрілим на тлі попередніх пауз! Візник і справді щось запідозрив, бо запитав:

— А може, просто чули?..

— Ні-ні, я згадав про своє. І це тебе жодним чином не стосується.

— А-а-а... Ну, якщо так...

— Давно твоєї матері не стало?

— Навіщо вам знати, якщо ви не були знайомі?

Гетьманич зрозумів, що цим тільки розбурхав підозрілість парубка, а тому поквапився збрехати:

— Просто шкода тебе. Я сам втратив матір у шестилітньому віці. А ти?

— Вона позаторік померла, — зітхнув парубок.

Господи, на все воля Твоя!..

— Від чого пішла з життя? Захворіла? — І Григорій поквапився додати: — Моя родина протягом останніх десятиліть збідніла, от мою матір і заїли злидні.

— Покійний дід Семен теж колись заможним був, проте хоч і втратив усе, коли втік разом з Мазепою та іншими козаками, після повернення не бідував. Та й матусю заміж видав вдало майже одразу по тому, як повернувся сюди.

— Що ж тоді?

Парубок не відповів, лише якось підозріло засопів носом.

– Кажі, не мовчи. Я ж тобі все про себе розповів...

– Та-а-а... Просто у Швеції залишився якийсь козак, якого вона кохала понад усе у житті. Я звук якимось, що матуся дуже часто плакала – бо тужила за тим козаком усе своє життя. А батько так і не звук, тому часто сварив матусю за ті сльози. І не тільки сварив...

Останні слова візник процідив крізь зуби. Уявивши, що негідник, якого він ніколи у житті не бачив, міг заподіяти зле його коханій Софійці, Григорій мимоволі стиснув кулаки. Тепер гетьманич дуже навіть радів тому, що під шатром панувала темрява і співрозмовник не бачить його жестів та виразу обличчя.

Проте розмову краще завершувати... бо Григорій дуже побоювався видати себе якимсь необережним словом.

– Отже, після смерті матері твій батько знов одружився, а ти втік з дому, не побажавши жити з мачухою. І тепер візником прилаштувався, так?

– Еге ж.

– Тоді от що пораджу тобі: покинь нинішню службу і йди на Січ!

– На Січ?!

– Ти і справді знаєш про неї та про козаків більше, ніж я міг уявити... – Гетьманич зробив крихітну, зовсім непомітну паузу й додав обережно: – І як мені видається, ти достойний кращої долі, ніж бути візником

у московитів. Звуть тебе як?

– Григорієм кличуть.

Серце у грудях мало не розірвалося від нової хвилі болю, а уста ледь не назвали парубка «тезкою», коли він мовив:

– Отже, йди на Січ... Грицю... Саме там тобі місце, не тут.

– А ви?..

– Кажу ж, за мене не бійся, я у повній безпеці.

– Ні, не те... Ви на Січ теж поїдете? Підете?.. Ну-у-у, потім...

– Не знаю, не знаю. Навряд чи так.

– Ну от, самі не їдете, а мені радите! Чому?

Гетьманич подумав трохи й відповів:

– Що ж, коли на Січі побільшає таких, як от ти... Хтозна, можливо, колись я там і з'явлюся! Все можливо, Грицю... А тепер іди спати.

– А ви?

– А я спатиму тут. Все буде гаразд.

– Точно?

– Точно! Тільки пам'ятай про одне: ранком не треба дивуватися, якщо ставлення москаликів до мене зміниться на краще. Зрозумів?

Парубок замислено почухав потилицю, зітхнув, потім відігнув краєчок ряднини шатра і сказав, перш ніж зникнути:

– Руки я вам про всяк випадок не зв'язуватиму. Як все ж таки захочете втекти, знайте: вартовий зміниться не менш ніж за годину.

І пірнув за край возика.

Проте гетьманич зовсім і не збирався тікати. Він пролежав із розплющеними очима до ранку, багато що передумавши за цей час.

Річ у тім, що вже тривалий час Григорію здавалося, нібито він таки зумів остаточно забути про розтоптаний цвіт невдалого першого почуття. Тим паче – пізнавши після того щемливе кохання ніжної красуні-турчанки Лейли, за яку так і не помстився Неплюєву, хоч і мріяв про ту помсту, і неодноразово присягався здійснити її.

Але виявилось, що все не так, далеко не так, як уявлялося досі. Що перше кохання не забувається!.. І всю ніч на темному шатрі возика йому ввижався милий образ юної Софійки – такої, як він запам'ятав її під час останньої зустрічі.

А ще ж цей Григорій!.. Тезка. Якби не лиха доля, скерована твердою рукою Семена Півторака, він цілком міг би бути батьком цього хороброго і симпатичного парубка.

Хороброго і симпатичного?!

Саме так!..

Адже Грицько ризикував власною головою, намага-

учись звільнити бранця московитів.

Адже у його зовнішності віддалено вгадувалися милі Софійчині риси.

(Тепер гетьманич був упевнений у тому, хоча вдень не надто придивлявся до юного візника.)

І нарешті, ще одна думка...

Григорій ніколи не ставився серйозно до релігійних питань, оскільки йому доводилося то віросповідання змінювати, то удавати з себе мусульманина або зороастрійця⁴⁵. Тільки останнім часом чи то під впливом віку, чи бозна ще яких обставин все ж таки почав по-троху замислюватися на подібні теми. Але ж теперішні події!..

Так, вищий промисел безумовно існує, якщо син коханої дівчини, назавжди втраченої шістнадцять років тому, бодай на мить утрутився у його життя. І не просто виринув із небуття, а намагався допомогти.

А якщо все так і є, якщо Господь Бог послав йому саме такого «янгола-охоронця»... Тоді він нізащо не повірить, що вся боротьба його, батька, усіх козаків-емігрантів є марною! А отже, боротьбу варто продовжити, оскільки справа визволення рідної України від московитського поневолення є справою священною, богоугодною.

Тим паче, якщо він знатиме, що серед запорозьких

⁴⁵ Зороастризм – традиційна релігія персіян.

козаків на нього чекатиме «янгол-охоронець» – Софійчин син Грицько...

* * *

Вранці у невеличкому таборі посеред степу стався величезний переполох. Ще б пак, посеред ночі наднебезпечний бранець якимсь незрозумілим чином зумів розрізати пута на міцно скручених руках! Але при цьому не втік у степ, як можна було подумати, а нахабно завалився спати у возику, безтурботно заклавши руки під голову!!!

Старшина московитів лаяв на всі друзки команду конвоїрів, бив кого у писк, кого по печінках-селезінках, лаявся по матері й загалом погрожував усіх зашмагати шомполами. Проте далі того не пішло, оскільки було незрозумілим, з кого ж розпочинати ексекуючу?! І чи не з себе, сіромахи... Адже за успіх цієї маленької експедиції відповідав насамперед він – старшина!..

Та коли налетів з криками на бранця, zarazом віддавши наказ знов скрутити йому руки, Григорій у боргу не залишився, відповівши старшині чистою московською лайкою:

– Ах ты ж мерзавец, как смеешь на меня кричать?! Да знаешь ли, сволочь, что мне б только одно-единое словечко молвить его высокопревосходительству гос-

подину коменданту Кейту – так он тебя и в кандалы сразу же?! В Сибіри сгниєш к чертовій матері да ще благодарити мене будеш, що подихати тебе там оставили, а не сразу же к заплечному мастеру сво-локли калєны щипчики нюхати да на пол кровью хар-кати!!! Понял, гнида вонюча?!

Почувши це, старшина декілька хвилин поспіль лише очима кліпав і жадібно хапав повітря широко роз-зявленим ротом. Ще б пак! Тільки вчора цей дивний бранець розмовляв виключно малозрозумілою хохля-цькою говіркою, а сьогодні раптом заговорив не гірше їхніх офіцерів! До того ж, звідки дивний бранець знає, що їдуть вони саме до генерала Кейта, а не кудись іще?! Якщо це настільки поважна персона, чому пан комендант говорив про нього, немовби про останнього злодія? Чому бранець дозволив зв'язати собі руки вчора, проте не дозволяє цього нині? І як він все ж та-ки зміг звільнитися?! І чому не втік, маючи для того усі можливості...

Як би там не було, та скручувати руки йому після цього не наважилися. Мовчки поснідавши, продовжи-ли подорож: бранець сидів у возику під охороною од-ного з солдатів (який час від часу обережно перевіряв підбите вранці око), старшина їхав на передку поруч з візником (хлопчина ледь стримував здивування, та пам'ятаючи нічну домовленість, таки промовчав), ре-

шта москаликів крокували по боках.

На місце прибули вже під вечір. Доки його вели до пана коменданта, Григорій встиг непомітно сунути руку за пасок, витягнути з потаємної кишеньки на внутрішньому боці й надягнути тендітний срібний перстень, розвернувши його камінчиком у бік долоні. Так, до останнього часу гетьманич не надто вірив не тільки у Бога, але й у різні ірраціональні речі, тож доволі скептично ставився до різноманітних таємних товариств. Проте перстеньок, свого часу виготовлений точнісінько за намальованими батьком ескізами, вважав за краще тримати при собі: а раптом стане у нагоді!

От і згодився, справді...

А може, і ця дрібничка також є виявом волі Божої?!

Розмірковуючи подібним чином, Григорій переступив поріг просторої світлиці. Й одразу ж його оглушив різкий крик:

— Это что ж такое, а?! Это как же понимать-то?!

Комендант московського війська, розквартировано-го на українських землях, його високоповажність генерал Джеймс Кейт стояв посеред кімнати з налитим кров'ю обличчям і, вирячивши очі, вказував на руки бранця. Зрозумівши, що його все ж таки треба було зв'язати, старшина москаликів витягнувся струнко й жалюгідно забелькотав:

– Ва-а-а!.. Ва-а-а!.. Ва-а-а!.. Ше-е-е!..

– Да сами извольте посмотреть, господин генерал, что это такое. К чему кричать только, никак в толк не возьму, – абсолютно спокійно мовив Григорій, торкнувшись персня і неквапом розвернувшись його камінчиком назовні.

Побачивши на руці бранця знак великого майстра масонської ложі англійського статуту, пан комендант жахливо пополотнів⁴⁶, здригнувшись, відступив на крок, потім ледь чутно промимрив, звертаючись до старшини:

– Пошел вон...

– Я?.. – не повірив власним вухам нещасний москалик.

– Ну не я же! – посміхнувся Григорій і склав долоні певним чином: своєрідний пароль на підтвердження його статусу. Точнісінько, як навчив батько...⁴⁷ Генерал Кейт відповів таким самим жестом, абсолютно незрозумілим старшині, та гримнув на нього:

– Вон отсюда, сволочь!

Потім одразу ж лагідно звернувшись до нещодавнього

⁴⁶ Джеймс Кейт став російським провінційним великим майстром лише через 7 років після описуваних подій (див. Хронологічну таблицю). Отже, гість продемонстрував вищість свого статусу у масонській ієрархії, ніж мав на той момент комендант російських військ.

⁴⁷ Є відомості, що Пилип Орлик справді належав до однієї з масонських лож і мав у ній доволі високий статус.

бранця, а відтепер високоповажного гостя, вказуючи на стілець біля стіни:

– Присаживайтесь, сделайте одолжение! Как добрались, как себя чувствуете? Не хотите ли с дороги чего перекусить перед ужином?

– Спасибо, не откажусь. Ведь этот мерзавец кормил меня еще утром, – Григорій кивнув на старшину, який плентався до дверей кімнати, ледь пересуваючи неслухняні ватяні ноги. – Впрочем, чего же и взять-то с него, с дубины этой стоеросовой?!

Обидва весело засміялися. Генерал подзвонив. Відштовхнувши старшину, у дверях з'явився хвацький денщик.

– Принеси-ка нам чого-нибудь поешь, – коротко наказав Кейт, підкрутив пишні вуса і знов повернувся до гостя: – Позвольте осведомиться, с какой целью вы посетили наше убогое захолустье и-и-и... В общем, простите за нескромность, но о цели вашего пребывания здесь, так сказать, я обязан быть осведомлен. А то, знаете ли...

Комендант делікатно замовк, проте Григорій одразу ж підхопив весело:

– Вы имеете в виду приказ о моем задержании?

– Совершенно верно!

– А-а-а, не обращайтесь внимания! – Гість рвучко махнув рукою, немовби відганяючи надокучливу му-

ху. – Все это не более чем происки недоброжелателей. Я тут по делам ордена розенкрейцеров, подыскиваю подходящую кандидатуру провинциального мастера...

У самісінькій глибині очей Джеймса Кейта на мить сяйнуло щось схоже на радість. Посміхнувшись самими куточками рота, Григорій повів далі:

– Но вы же знаете, что далеко не все там, в Санкт-Петербурге, настроены доброжелательно по отношению к великому делу «вольных каменщиков»...

Комендант співчутливо кивнув і знов підкрутив вуса. Тут денщик заніс великий таріль з фруктами. Гетьманич одразу схопив соковите рум'яне яблуко, із задоволенням відкусив шматочок, проковтнув і продовжив говорити:

– Вот отсюда интриги да козни всяческие – сами понимаете! Потому я и решил отправиться в поездку инкогнито. А так... Путешествие вышло, должен заметить, вполне сносным. Людишки тут мелковаты, разумеется...

– Да уж, это вам не Европа!.. – погодився генерал Кейт.

– Но при этом все же по-своему любопытны. Весьма и весьма любопытны, должен вам заметить – как, к примеру, тот священник, у которого я заночевал позавчера в этом городишке-то... Как бишь его?! Ну-у-у...

Григорій покладав пальцями, немовби пригадуючи назву селища.

– В Батурине?

– Да-да, благодарю вас – в Батурине, совершенно верно! Прелюбопытнейший, знаете ли, малороссийский тип этот священник! И попотчевал меня знатно. Кстати!..

– Да?..

У цей момент з генерала можна було ліпити алегоричну скульптуру Уваги.

– Я надеюсь, то обстоятельство, что ваши посланцы, так сказать, задержали меня в его милом домишке, не скажется отрицательно на его дальнейшей судьбе? А то, знаете ли, прелюбопытнейший старичок...

– О-о-о, что вы, что вы! – Комендант широко розвів руками. – Разумеется, этот человек никоим образом не пострадает!

– Ну, вот и славно, – кивнув Григорій. – Так о чем это, бишь, я говорил-то?..

– О путешествии по Малороссии с известной целью, – нагадав Кейт.

– Да-да, благодарю вас, генерал! Так я о поездке, совершенно верно. Вот посетил я, знаете ли... этот... как бишь его?! Ах да – Нежин! И знаете, что я вам скажу? Это не просто милый городок, но совершенно

благодатный край, знаете ли!..

Глава 8

Доленосні дарунки

*1 липня 1759 р. від Р.Х., Франкфурт-на-Майні,
тимчасова квартира одного
з командувачів французького війська —
графа Григора Орлі де Лазіскі*

Карета підкотила до парадного входу, і двоє солдатів під наглядом здорованя Кароля почали завантажувати речі.

— Гер генерал, але ж ви ще як слід не долікували рану...

Не відходячи од вікна, Орлі озирнувся на Йоганна Вольфганга, який сидів на дивані та спідлоба дивився на нього.

— Чом ти так вирішив?

— Бо курите шишу через день. А Кароль приносить її, коли вам стає зле...

— Ти спостережливий, — посміхнувся граф.

— Та ну, я це давно вже знаю.

— А хто ще відає про те?

— Не розумію, гер генерал...

— Ти з кимось іще ділився цим спостереженням?

— Я?.. Ні-і-і... — Хлопець зніяковіло знизав плечима.

- Добре, добре, не звертай уваги, це я просто так.
- Пусте, гер генерал. Та й не у тім річ...
- Не хочеш, щоб я їхав звідси?

Під насмішкуватим поглядом графа Йоганн Вольфганг опустил очі додолу.

– Що поробиш, хлопче: таке воно є – життя наше! Спочатку зустрічаємося, потім розбігаємося хто куди... Звикай.

- Я сумуватиму без вас, гер генерал!
- Запевняю, що довго це не триватиме.
- Звідки ви знаєте?
- Ми познайомилися рівно півроку тому, на Різдво.
- Цілих півроку, ого!.. – здивувався хлопчина.
- Всього лише якихось півроку, – Орлі зневажливо махнув рукою. – Пам'ятаєш, як ти нишпорив по каструлях, перевіряючи, що саме їдять мес'є французи на свято: жаб чи щось інше? Тоді ще ад'ютант принца Лотаринзького Філіпп спіймав тебе на кухні та приволік у їдальню, як шпигуна-отруювача.

– Таке пригадуєте, гер генерал!..

Йоганн Вольфганг аж зашарівся від сорому й відвернувся.

– Я до того веду, що до минулого Різдва ти якось обходився без мого товариства, обійдешся й відтепер, нічого страшного.

– Ну-у-у... можливо, й обійдуся, – нарешті погоди-

вся Йоганн Вольфганг. Хоча й не надто охоче.

– Ось побачиш, так і станеться!

– Але ж я все одно сумуватиму...

Граф лише руками розвів: мовляв, що тут іще скажеш, коли все і без того зрозуміло?!

Знов помовчали.

– Гер генерал...

– Прошу?

– Гер генерал, ви ж воювати їдете?

– Природно! Адже війна триває.

– Як же ви воюватимете, якщо досі не вилікувалися?

Орлі придивився до хлопця уважно, немовби прицінювався до коштовної речі у крамничці ювеліра. Потім пожував губами і повільно процідив:

– Звісно, не можу тобі розповісти про всі причини мого від'їзду докладно... Скажу одне-єдине: ситуація вимагає моєї особистої присутності у військах. Без мене мій корпус...

Проте, не довівши думку до кінця, граф стурбовано мовив:

– Утім, тобі воно і справді ні до чого. Я мушу повернутися саме зараз, до того мене спонукає обов'язок воїна та відданого слуги Його Королівської Величності Луї П'ятнадцятого – от і все, що тобі належить знати!

– А залишитися ще зовсім-зовсім не можете?

– Я зовсім-зовсім зобов'язаний їхати, – передражнив Йоганн Вольфганг граф.

Тут з вулиці долинув голос Кароля: речі було завантажено.

– Ну, от і все, – мовив Орлі. – Настав час вирушати в дорогу. Піднімайся, підемо донизу: там на нас уже чекають.

Йоганн Вольфганг слухняно підвівся з дивана і попрямував за графом.

25 грудня 1747 р. від Р.Х.,

Лотарингія, Комерсі, казарми драгунського полку «синіх шведів короля»

– Олено, кохана моя, ти не надто сумуєш від того, що ми зустріли Різдво не в Орлі, а приїхали до Комерсі?

Луїза-Єлена щиро посміхнулася, і Григорій знав, чому саме: адже дружина й досі не звикла до настільки незвичного звертання – «Олено»!

Олена!..

Олена!..

Мила тендітна красуня, віднині й навіки єдина пані його серця – Луїза-Єлена ле Брюн де Дентевіль.

Як Григорій не намагався приховати почуття, нічого путящого з того не виходило.

Хоча...

А чи могло вийти загалом-то?! Адже ще не сплив

їхній медовий місяць, тож молодята (якщо можна назвати «молодим» його – сорокап'ятилітнього дипломата!..) заповзято осипали одне одного сюрпризами. От Луїза-Єлена, наприклад, взяла та й подарувала чоловікові на весілля... цілий драгунський полк! Григорій у боргу не залишився і організував їхнє весілля таким чином, щоб відбулося воно у Версалі, причому за особистої присутності Його Королівської Величності Луї П'ятнадцятого!..

Дарма, що вінценосний монарх років із десять тому відсторонився від королеви Марії Аделаїди. Дарма, що, не враховуючи всесильну фаворитку мадам Помпадур, відтоді король тільки те й робив, що змінював коханок одну за одною. Дарма, що монарші погляди на шлюб перевернулися догори дригом. Його Королівська Величність поступилися заради відданого графа Григора Орлі де Лазіскі усіма нинішніми принципами, влаштувавши на честь молодят справжнісіньку чарівну казку. Чарівну настільки, що довгоязиким французьким пліткаркам і досі вистачало підстав смакувати найменші подробиці феєричного дійства, поголос про яке усе ще не вщухав.

З наближенням Різдва молода дружина відчула, що Григорій почав готувати черговий сюрприз: особистий охоронець її чоловіка Кароль надовго кудись зникав, а коли з'являвся у полі зору, то поспішав якнайшвид-

ше сховатися (що при його зрості видавалося просто блюзнірством). Коли ж це не виходило (а не виходило майже ніколи!) – просто відмовчувався і невиразно мугикав під ніс із найбезглуздішим виразом на обличчі. Луїза-Єлена все думала, гадала, що ж це затівають чоловіки, як раптом Григорій запропонував подорож до Комерсі. Мовляв, сам принц Лотаринзький запросив їх на Різдво у гості...

Ну, хіба ж не правду кажуть, що навіть найрозумніші чоловіки неперевершені в одному – легко й ненавмисно виставляти самих себе на посміховисько?! Ясна річ, не у візиті до принца Лотаринзького була річ, а у розквартированих у Комерсі драгунах, яких Григорій одразу ж назвав «синіми шведами»!

Чоловік отримав з ніжних рук дружини нову, досі незнану іграшку – драгунський полк, тож тепер розпочав заповзято гратися у ці «солдатики». Ну, і як же не продемонструвати коханій своїй Олені набуте вміння?! Та ще й за допомогою відданого здорованя Кароля, який перебував у не меншому захваті від різдвяного «даруночка» чарівної Луїзи-Єлени!..

Вона погодилася, ясна річ. При цьому навіть бровою не моргнула. Отже, Григорій не мав жодних підстав запідозрити, що люба молода дружина про щось там здогадується...

Тож на Різдво вони не залишилися у замку Орлі, на-

томість вирушили до Комерсі. Все сталося саме так, як Луїза-Єлена потайки і передчувала. Ніякого візиту до принца Лотаринзького не відбулося (принаймні у перший день по приїзді на місце), зате вони попрямували просто у розташування «синіх шведів»!

Тут і відбулося те, до чого майже місяць готувався Григорій: урочистий парад на честь молодой графині ле Брюн де Дентевіль, яким командував здоровань Кароль (ну, а хто б іще?!), приймав же особисто граф Орлі де Лазіскі. Спочатку засніженим плацом пролетіла на вороних запорозька сотня у всій красі: козаки у сірих смушкових шапках, яскраво-малинових жупанах, шароварах і чоботах нагадували згустки живого полум'я, здійняті до сонця шаблі виблискували так, що в очах мерехтіло. За ними прогарцювали декілька колон драгунів у блакитних одностроях з жовтогарячими підкладками та обшлагами, високими чорними плюмажами над трикутними шапками.

Справді, ці «шведи» були «синіми».

Хоча запорожці – червоними...

Та це байдуже! Головне – дуже гарні однострої. Краса, та й годі!..

– То все ж таки зізнайся, люба: сподобалося тобі тут, у Комерсі? Чи, можливо, все ж таки не сподобалося? Чи не дарма ми їхали сюди?..

Григорій уважно дивився на молоду дружину. Зараз

він найбільше нагадував старанного учня, який витратив багато сил на те, щоб вивчити уроки, відповісти чітко, без зупинки – і тепер очікує на висновок суворого вчителя.

А вона – що ж вона могла відповісти, справді?!

Що всі вони молодці?!

Що від одностроїв очей не відірвати, настільки оригінальними є кольори та фасони мундирів, особисто підібрані чоловіком?!

Що їй дуже лестить, як запорожці та драгуни старалися заради неї, котра нічого не тямить у будь-яких маневрах і парадах?!

І що найкращий з усіх вояків – ніхто інший, тільки саме він?!

Він – її коханий кавалер Григор Орлі де Лазіскі...

Себто – Григорій Орлик, як він навчив називати себе наодинці.

Господи, до чого ж наївними можуть бути навіть найрозумніші чоловіки!..

– Звісно, любий, у Комерсі мені дуже й дуже сподобалося, – Луїза-Єлена посміхнулася м'якою світлою посмішкою. При цьому була абсолютно щирою: їй і справді сподобалося... скільки уваги приділяє молодій дружині любий Григорій!..

А так...

Що ж – нехай грається у ті «солдатики», скільки за-

манеться!

До того ж, здається, самі живі «іграшки» зовсім не проти, щоби граф «забавлявся» з ними досхочу: і «сині шведи» у мундирах кольорів прапора своєї країни, а тим паче запорожці, які у дивних костюмах надто скидалися на турків...

– Олено!

– Так?..

– Олено, люба моя!..

– Слухаю, слухаю уважно!

– Мушу щось тобі сказати.

– То кажи, будь ласка.

Після параду вони повернулися до святково прикрашеного будинку й усамітнилися у вітальні в очікуванні обіду. Тепле повітря кімнати було наскрізь просякнуте сонячними променями та хвойними ароматами. Вони удвох, ніхто сторонній не побачить і не почує подружню розмову...

– Кажи, Григорію!

Найталановитіший європейський дипломат і звияжний воїн нарешті спромігся вичавити з себе наступну нісенітницю:

– Ти знаєш... Ні-ні, не знаєш! Я знаю, що не знаєш... Бо не можеш знати...

Все це виглядало настільки незграбним, що Луїза-Єлена ледь не розсміялася щирим дзвінким смі-

хом. Проте стрималася: не дозволяла явна серйозність моменту.

– Дякую, люба, – видихнув Григорій, немовби зрозумівши й оцінивши її зусилля (а може, він і справді усе зрозумів?!), та продовжив вичавлювати уривчасті слова: – Я дуже-дуже закоханий... Закоханий у тебе... Саме у тебе, чарівна моя Олено... І це – щира правда.

Луїза-Єлена майже затамувала подих, немовби побоювалася налякати тендітного метелика, який присів перепочити на ніжну квіточку.

– Можеш сміятися наді мною, люба, проте нічого подібного у моєму житті ще не ставалося! Ніколи-ніколи не ставалося!..

Отут вона нарешті не витримала й посміхнулася самими куточками рота.

– Так-так, знаю, що це видається щонайменше дивним... а можливо, навіть абсолютно безглуздим. Проте інакше не скажеш.

Бідолашний Григорій перевів дух і продовжив:

– До того ж, ти могла почути від вірного мого Кароля, від челядників чи бозна ще від кого іншого... Так – я бував закоханим. Навіть не один раз, а двічі.

Тепер Луїза-Єлена зітхнула з погано прихованим смутком.

– Знаю, що про це не заведено говорити... тим паче з молодого дружиною... Тим паче з тобою, кохана моя

Олено... І тим паче на Різдво...

– Ні-ні, чому ж... Кажи!

Луїзі-Елені насправді важко було перенести таке зізнання.

Тим паче – від чоловіка, за якого вона вийшла заміж менше місяця тому.

Тим паче – від її любого шляхетного лицаря Григорія.

Тим паче – на Різдво...

Та він почув лише те, що почув, і продовжив неочікувану сповідь:

– Але все-таки знай про це... просто знай: вони були у моєму житті колись давно – але давно і померли. Давно. Обидві.

Луїза-Елена здригнулася.

– Софійка... Вона була першою. Ми були ще дітьми, коли батьки домовилися про наше майбутнє одруження. Проте потім сталося багато чого... Поразка шведів і козаків під Полтавою, невдала спроба мого тата за допомогою поляків і кримців звільнити Україну, поспішний від'їзд до Стокгольма, злидні на еміграції. Софійчин батько не витримав ударів долі й повернувся на батьківщину разом з дочкою. Там Софійка тужила за мною, дуже тужила. Від туги й померла.

– Бідолашна, – мимоволі зірвалося з вуст... хоча Луїзі-Елені не надто легко було миритися з тим, що

серце її коханого колись належало іншій жінці...

Ба навіть дівчині.

– Так, бідолашна.

– А друга?..

Хоч як то було важко, та краще вже вислухати все одразу, ніж мучитися потім такими ж ревностями.

– Другу звали Лейлою.

– Лейлою?.. – здивувалася Луїза-Єлена, хоча й знала, що чоловік півжиття прожив на Сході.

– Лейла. Удовиця-турчанка. Відтоді, як нас із Софійкою розлучили... Знаєш, я тоді вирішив, що більш ніколи вже не покохаю!

– Наївний!.. – Попри напруженість моменту, Луїзі-Єлені на мить зробилося весело.

– Авжеж, – погодився Григорій. – Минуло майже півтора десятиліття, і чорні, немов ніч, очі Лейли трохи підлікували кровоточиві рани мого серця. Проте і з нею не судилося стати щасливим остаточно.

– Це тому, що ти католик, а вона – мусульманка?

– Тоді ми не зважали на релігійний бар'єр, – чесно зізнався Григорій, – хоча ти маєш рацію: наше з Лейлою кохання було приречене від початку... от хоч би з-за різниці у вірі!

– То вона тебе зрадила?

– Навпаки: віддала життя і своє, і майже всіх своїх челядників, тільки б не зраджувати мене.

Велика світла кімната немовби поменшала і трішечки затемнилася.

– Так-так, мені й самому моторошно згадувати про це, але ж воно було, було!.. Як і у кожного, у мене є могутні вороги. Один з тих негідників вирішив використати наше кохання заради досягнення перемоги наді мною. Тоді Лейла заразилася смертельною хворобою. І весь свій дім заразила також...

– Не згадуй про подібне більш ніколи, прошу, – благально мовила Луїза-Єлена.

– Я не говоритиму, авжеж. Тільки от зараз сказав, і годі.

– Чому саме зараз?

– Бо нині Різдво, а під час свят про минуле горе забути легше. До того ж ти інакше не зрозумієш, наскільки я щасливий тим, що доля милосердно подарувала мені третє кохання!

Абсолютно несподівано Григорій зірвався зі свого крісла, впав перед дружиною на одне коліно й мовив урочисто:

– Хай як безглуздо це звучить, проте нині й зараз, любя моя Олено, я присягаюся будь-що уберегти наше з тобою кохання від ще більших нещасть, ніж ті, що спіткали колись мене, Софію та Лейлу! Повір: я дуже-дуже старатимусь, щоб ти була зі мною тільки веселою та щасливою. А щоб сумною та нещасною – то

цього не станеться ніколи-ні-коли! Бо всю свою невитрачену ніжність із задоволенням віддам тобі!.. Тільки тобі одній, кохана моя Олено, пані змученого мого серця!..

Сказав це – і завмер, припавши губами до її руки. А Луїза-Єлена сиділа у кріслі мовчки та голубила світле хвилясте волосся Григорія. У цей момент вона ненавиділа нинішню моду, що змушувала чоловіків ховати справжню зачіску під перукою. Як добре, що зараз вони вдягнуті просто, по-домашньому... без цих ідіотичних витребеньок... Адже у нього таке красиве, м'яке шовковисте волосся, яке настільки приємно пестити!..

– І ще красно дякую за «синіх шведів», люба моя Олено.

– За що ж тут дякувати?

– За чудовий весільний дарунок.

– А-а-а... вони?

Тепер у Луїзи-Єлени забракло слів.

– Хто саме? Не зрозумів...

– Твої колишні жінки, Софія та Лейла?

У його світло-карих, трохи виричених очах читалося німе запитання.

– Що саме дарували тобі вони?

– Майже нічого.

– Невже?!

– А чому тут дивуватися? Коли ми жили на еміграції

у Стокгольмі, кожна срібна крона видавалася величезною розкішшю. Що ж могла подарувати мені Софійка, окрім ласкавого погляду?

– А Лейла?..

– Заради її ж безпеки ми намагалися приховати наше кохання від сторонніх, а подарунки могли нас виказати. Те, що сталося, лише підтвердило небезпідставність подібних побоювань. Та я був щасливий уже тим, що бідолашна Лейла відіграла моє серце. Її кохання саме по собі було величезною цінністю для нас обох.

– Бідолашний мій Григорію!.. – Вона вже вкотре занурила довгі тонкі пальці у хвилясте волосся чоловіка.

– Загалом-то, маю тобі зізнатися, я не отримував дарунків не тільки від Софії та Лейли, але й від інших також. Як найстарший син у сімействі, весь час піклувався про інших: підтримував матусю, доки батько сидів під домашнім арештом у султана, правдами й неправдами збирав гроші сестрам на посаг... Тому, не враховуючи піднесеного на наше чудове весілля, за все життя мені подарували хіба що дві речі: троянду і портрет королеви Марії Аделаїди. Решта – це чесно зароблена платня за ті чи інші послуги.

– А що це за троянда? – миттю стурбувалася Луїза-Єлена.

– Ревнуєш? – Тепер у глибині очей Григорія вона побачила хитрі іскорки. – Я дбайливо засушив цю квітку

і колись покажу тобі, не хвилюйся.

– Це від Софії чи від Лейли?

– Ні-ні, від зовсім іншої дівчини, яка з часом зробила просто запаморочливу кар'єру.

– Хто вона? – не здавалася Луїза-Єлена.

– А от про це тобі знати поки що не варто, оскільки...

Раптом Григорій відскочив від дружини і з найсерйознішим виразом на обличчі всівся назад у крісло. Не встигла вона висловити здивування, як за дверима кімнати пролунали кроки камердинера.

– Можеш не хвилюватися, у шляхетному серці гетьманича Орлика є місце лише для однієї жінки, інші мертві або викреслені звідти, – прошепотів він. Одразу ж двері розчинилися, і камердинер доповів:

– Його світлість графа Орлі де Лазіскі бажають бачити Філіпп і Карл-Густав Штайнфліхти – двоє молодих шведських дворян, котрі...

– Як?! Як ти сказав?! – Григорій аж підскочив від несподіванки.

– Філіпп і Карл-Густав Штайнфліхти... – пробелькотав розгублений камердинер, який не зрозумів бурхливої реакції графа. – Кажуть, нібито мріють записатися до полку «синіх шведів», щоб служити під началом вашої світлості.

– Хто вони такі? – запитала Луїза-Єлена.

– Веди їх сюди, і негайно! – наказав Григорій камер-

динеру. Коли ж той вийшов з кімнати, повернувшись до дружини: – Що за прекрасне Різдво видався нині! Це, люба, мої племінники, діти сестриці Настусі. Уяви: до Стокгольма вже дійшли відомості про те, що віднині я маю драгунський полк... Хоча...

Григорій звівся на прями, пройшовся кімнатою туди-сюди й мовив:

– Кароль – ось чия це робота!.. Природно ж, він написав Штайнфліхтам, більше нікому.

Очі чоловіка сяяли непідробним щастям.

– Ну що ж, люба Олено, нарешті ти зрозуміла справжню вартість твого весільного дарунка? Адже тепер розсіяні теренами всієї Європи козаки, козацькі діти й онуки почнуть збиратися до мого полку – тільки уяви, що то буде за армія! Півтора десятиліття тому я востаннє відвідав рідну землю і саме тоді вирішив, що козацька справа програна назавжди. Здавалося, що тільки я, тоді ще живий шляхетний мій батько і вірний Кароль мріємо про відновлення незалежної козацької держави, а усім іншим воно абсолютно байдуже: і козакам-вигнанцям поза Україною, і тим нещасним, які залишилися в Україні. Але тепер!..

Григорій здійняв над головою руки й завершив:

– Тепер я бачу, що наш шлюб воістину освячений самим Богом, якщо моя кохана подарувала мені на весілля не просто драгунський полк, але разом з тим –

світлу надію на скоре визволення поневоленим моїм співвітчизникам, пригнобленим московитами!

Луїза-Єлена хотіла відповісти, що дуже втішена усім почутим. Що жити без мрії неможливо. Що місія жінки в тому й полягає, аби допомагати втіленню чоловічих фантазій у життя. Що звільнення рідної землі від загарбників – найшляхетніша у світі справа... І так далі, і таке інше. Проте нічого подібного сказати не встигла: двері кімнати знов розчахнулися, і на порозі постали двоє зняковілих парубків. Григорій кинувся їм назустріч з розкритими обіймами.

– Філіппе, Карле-Густаве, почувайтесь як удома! Знайомтеся, це моя кохана дружина – Луїза-Єлена ле Брюн де Дентевіль. Люба Олено, познайомся з моїми племінниками, синами шляхетної фру Анастасії Штайнфліхт...

Липень 1752 р. від Р.Х.,

Версаль

Схоже, після недовгої смуги везіння на графа Григора Орлі де Лазіскі знов насувалося лихоліття. І оскільки іншого виходу вже не лишалося, сьогодні вранці він запросив дружину до свого кабінету, відкрив потаємну шухлядку в секретері, видобув звідти дбайливо засушену троянду, стебло якої було оповите пурпуровою стрічкою із вишитим золотим написом **«27 січня 1730 року від Р.Х.»** й повідав нарешті давню історію поря-

тунку Жанни-Антуанетти Пуассон з рук нахабних паризьких грабіжників. Луїза-Єлена слухала дивовижну оповідь дуже уважно, широко відкривши очі й не вимовивши жодного слова. Коли ж чоловік завершив, лише запитала тихенько:

– Гадаєш, вона допоможе?..

– Не знаю, не знаю, – зітхнув граф. – Тоді вона милостиво обіцяла капітану Густаву Бартелю свою прихильність. Але того шведського капітана ніколи навіть не існувало, тоді як мадемуазель Пуассон нарешті домоглася того, чого так прагнула з дитинства. Та й надто різняться наші погляди на життя, люба моя Олено...

Вона опустила очі додолу. Авжеж, граф Григор Орлі де Лазіскі та графиня Луїза-Єлена ле Брюн де Дентевіль виглядали при дворі Його Королівської Величності Луї П'ятнадцятого справжнісінькими білими воронами. Майже п'ять років одружені, а й досі зберігали вірність одне одному. Ну хоч би заради пристойності один з них обзавівся би коханкою або коханцем!!! Ну хоч би один гучний скандал з причини подружньої зради!.. А бодай і не надто гучний, а так – виключно для створення позитивного реноме. Воно б їм аж ніяк не завадило!

Але – ні, ні й ще раз ні!!! Граф Орлі де Лазіскі та графиня ле Брюн де Дентевіль не бажали зраджувати

своє кохання.

Навіть якщо на це косо дивився не хто інший, як Його Королівська Величність Луї П'ятнадцятий.

А тим паче – вона...

Всесильна, хоча й некоронована повелителька Франції, яка звалася колись Жанною-Антуанеттою Пуассон, а нині зрівнялася у могутності з самим монархом!

Проте нічого не поробиш: у нинішній скруті допомогти йому може тільки й виключно ця жінка.

А якщо не вона – тоді вже точно ніхто...

Приїхавши у Версаль, Григорій попросив доповісти пані маркізі про свій візит, при цьому вручивши камердинеру різьблений футляр червоного дерева з тією самою засушеною трояндою. Челядник дивився на графа співчутливо... але якось зверхньо. Ще б пак – багато хто шукає милості його пані... особливо ті, над ким нависає небезпека монаршої опали... От і для графа Орлі де Лазіскі черга настала!..

Проте повернувся камердинер аж надто швидко – не більш ніж за хвилину. Його голос тремтів від погано прихованого здивування, коли він проголошував урочистим тоном:

– її світлість з радістю чекає на вас, люб'язний графе!

Пояснення щодо подібної зміни поведінки цього на-

бундюченого індика напрошувалося само собою: з незрозумілої причини пані маркіза дуже зраділа, побачивши засушену квітку, і попри те, що приніс її майже опальний граф Орлі де Лазіскі, негайно запросила неочікуваного гостя до себе.

Що ж – уперед!

Схоже, фортуна таки знов повертається обличчям до нього...

– З яких пір ви збираєте гербарій, люб'язний шевальє?

– О-о-о, то моє давнє, дуже давнє захоплення!..

– А звідки дістали цей чудовий екземпляр?

Маркіза сиділа у розкішному кріслі біля невеличкого столика, на якому лежав відкритий футляр червоного дерева із дбайливо засушеною чорною трояндою, і тільки мінливі очі (чи жовтуваті-зелені, чи то сіро-блакитні – залежно від освітлення) чітко стежили за візитером. Вона явно приглядалася до Григорія, щосили намагаючись пригадати: він це чи все ж таки не він?..

– Квітку дала колись мені на добру згадку маленька парижанка на ім'я Жанна-Антуанетта Пуассон, – граф розплився у щирій посмішці й низько вклонився. Проте маркіза, навпаки, посуворішала і сказала:

– Так-так, прекрасно пам'ятаю той день. Проте наскільки можу пригадати, я дарувала цю квітку капітану гвардії шведського короля Бартелю, який поряту-

вав моє життя. Нині ж переді мною – французький дворянин граф де Лазіскі. Чи я, можливо, помилилася?

– Лише в одному, мадам: я народився не у Швеції й не у Франції, а в далекій Україні, причому від народження є гетьманичем Григорієм Орликом, сином гетьмана у вигнанні Пилипа Орлика та його дружини Ганни Орлик. На превеликий жаль, мої шляхетні батьки давно перебувають у кращому світі... – Він сумно зітхнув.

– Гетьманич?.. Гетьман?.. Україна?.. То ви належите до тієї дивної козацької нації, про яку мій вчитель месьє Вольтер⁴⁸ написав цілу книгу?

– Так, мадам, абсолютно так воно і є, – Григорій глибоко вклонився. – А відомості для «Історії життя Карла XII» Вольтеру передав не хто інший, як ваш покірний слуга. Причому приблизно у той самий період, як мав честь познайомитися з вами... та зробити оту саму невеличку послугу, на честь якої й була подарована троянда.

⁴⁸ Маркіза де Помпадур справді вважала Вольтера своїм духовним наставником. Клопотаннями маркізи Вольтер набув славу, достойне місце академіка й головного історика Франції, а до того ж – звання придворного камергера. Вдячний філософ присвятив маркізі де Помпадур «Танкреда» – один з найвідоміших своїх творів. Спеціально для маркізи написав «Наваррську принцесу» і «Храм Слави». А коли де Помпадур померла – один з небагатьох відшукав теплі слова вдячності на адресу покійної.

– А як же бути із шведським капітаном Густавом Бартелем?

– Але ж і ви звалися тоді Жанною-Антуанеттою Пуассон, а не маркізою де Помпадур, як нині!

Сказавши це, Григорій вклонився знов.

– Я отримала титул майже вісім років тому, а отже, не вводила вас в оману щодо свого імені ні тоді, ані зараз.

– Знаю, ваша світлосте, знаю. Як і те, що у періоди між Жанною-Антуанеттою Пуассон і маркізою де Помпадур ви називалися мадам д'Етіоль.

– Жінки іноді виходять заміж, спостерігається за наглою сестрою така слабкість, – з найсерйознішим виглядом мовила маркіза. – Проте жінці брати прізвище чоловіка природно. Натомість ви, шевальє, саме прикидаєтеся – то шведським гвардійцем, то французьким дворянином...

– Перепрошую, титул графа де Лазіскі милости-во даровано мені Його Королівською Величністю Луї П'ятнадцятим за участь у реставрації його шляхетного тестя Станіслава Лещинського, тут також усе законно.

– А як же бути із шведським гвардійцем?..

– Його Королівська Величність Карл Дванадцятий зарахував мене до своєї гвардії фенріхом ще тридцять сім років тому...⁴⁹ отже, на час зустрічі з вами я

⁴⁹ Це сталося після травня 1715 року, у цьому званні Григорій Орлик

саме встиг дорости до капітана!

— А ім'я, ім'я?! Густав Бартель — що це за пташка така?

— Коли на тебе полюють, немов на ту ж таки пташку... або ж як на хижого звіра, краще назватися вигаданим іменем, ніж загинути від кинджала підісланого вбивці або згнити живцем у темних сирих казематах, чи замерзнути у далеких північних снігах.

— То на вас полювали вже у ті роки?

— Так.

— І хто ж саме, цікаво дізнатися?

— Козаки не мають ворога лютішого, аніж московський цар. У крайньому разі — тамтешня цариця.

— Ви сказали, «московський»?..

— Сучасні французи називають цього монарха російським імператором, я ж називаю так, як звикли називати усі ми — козаки.

Маркіза зміряла Григорія здивованим поглядом з голови до ніг і промимрила собі під ніс:

— Хм-м-м... Мав рацію Вольтер, називаючи вас дивною нацією.

Григорій розгублено знизав плечима: мовляв, чого ж тут дивуватися?..

— Ну гаразд, гаразд, припустимо, ви самі не вважає-

брав участь в обороні фортеці Штральзунд (див. Хронологічну таблицю).

те це аж таким незвичайним. Зрештою, то є ваша особиста справа.

Григорію сподобалося, що маркиза відповідає не тільки на його слова, але також на невисловлені вголос думки: безперечно, то є добра ознака!..

— Проте з ваших пояснень, люб'язний графе, випливає, що росіян з їхньою імператрицею ви ненавидите більше, ніж мене! Це справді так?

— Чом це я мушу ненавидіти вас, люб'язна пані маркизо, якщо прийшов до вас за порятунком?! — здивувався гість.

— Ах, облиште, будь ласка! — Вона скривила обличчя у зневажливій посмішці. — При тому, що ви з дружиною досі не зрадили одне одного, важко очікувати якогось іншого ставлення до фаворитки Його Королівської Величності Луї П'ятнадцятого! Адже ця клята Гризетка⁵⁰ тільки те й робить, що повсякчас розбещує монарха, підкладаючи під августійшу персону все нових і нових коханок в уславленому на всю Францію будиночку «Оленячий парк»! Хіба ж не про це думають нудні

⁵⁰ Швачка дешевого одягу, яка нерідко підзаробляла проституцією. Це презирливе прізвисько дали маркизі де Помпадур її високородні ненависники. Адже офіційно батьком Жанни-Антуанетти Пуассон вважався спійманий на крадіжці челядник, який до того ж кинув сім'ю. Неофіційно ж вказували на її багаторічного покровителя дворянина-фінансиста Нормана де Турнема, за племінника якого — д'Етіоля вона вийшла заміж у 1741 році (див. Хронологічну таблицю).

прибічники моралі, такі, як от ви з графінею ле Брюн де Дентевіль?..

— Ні я, ані моя кохана дружина в жодному разі не засуджуємо вашу світлість.

— Справді?

— Справді.

Їхні погляди схрестилися. Невідомо, що побачила у глибині світло-карих очей візитера маркіза, проте після тривалої паузи вона мовила:

— Що ж, графе, припустимо, я готова повірити вам. Припустимо, ви справді не засуджуєте поведінку королівської фаворитки...

— «При-пу-сти-мо»?.. — по складах вимовив Григорій. — Отже, ваша світлість разом з тим припускає, що я все ж таки можу бути нещирим лицедієм і навмисно вводити вас в оману?

Відбулася нова «дуель поглядів», після якої маркіза де Помпадур стомлено зітхнула:

— Гаразд, я майже повністю повірила у вашу щирість, шевальє Бартель... перепрошую — люб'язний мій графе! Перепрошую знов, я ще не звикла остаточно до вашого справжнього імені й титулу, що стало для мене дивною новиною.

— Нічого, нічого, то пусте, — поквапився заспокоїти її Григорій. При цьому подумав: «Якщо маркіза дозволяє собі подібні жарти, це теж добре: ймовірно, пані

не гнівається, більш того – перебуває у трохи грайливому настрої».

– А тепер перейдемо до справи.

– Був би дуже вдячний за це, ваша світлосте!

– Отже, що саме змусило вас завітати у гості до маркизи де Помпадур? Якої вигоди для себе або своїх близьких ви очікуєте від всемогутньої королівської фаворитки, дозвольте дізнатися?

– Ва-а-аша світлосте!..

– Ах, графе, облиште, прошу! – Вона широко махнула рукою, немовби сіяч, який розсипає зерно на ріллю. – Врешті-решт, я мріяла про подібну кар'єру ще з дитинства.

– Так-так, я добре пам'ятаю пророцтво тієї ворожки... м-м-м... Ну от – забувся зовсім! Як там її звали, не підкажете?

– Мадам Феліція.

– О-о-о, точно, точно – мадам Феліція! Саме так.

Григорій завбачливо удав забудькуватість, хоча йому було відомо значно більше: наприклад – розмір пенсіону, який маркиза регулярно сплачувала прозорливій ворожці.⁵¹

⁵¹ Вдячна маркиза де Помпадур справді сплачувала мадам Феліції пенсію аж до самої своєї смерті, що настала у квітні 1764 року (див. Хронологічну таблицю).

– Отже, люб'язний графе, ставши королевою Франції, бодай і некоронованою, я таки досягла, чого прагнула. Відколи ж набула нинішнього статусу, ми неодноразово зустрічалися при дворі, проте ви жодним чином не натякнули на нашу найпершу зустріч, що відбулася понад два десятиліття тому, – хоча жінці лячно визнавати подібні речі...

Маркіза підібгала гарненькі губки й кинула побіжний погляд на величезне дзеркало у вибагливій рамі, що займало значну частину протилежної стіни.

– Ваші безперечні таланти вразили мене ще тоді, – кивнув Григорій, зробивши вигляд, що невірнo зрозумів співрозмовницю. Маркіза ледь помітно, але самовдоволено посміхнулася й констатувала:

– Звідси цілковито логічний висновок: ви маєте на два важливі причини, щоб саме зараз, а не раніше чи пізніше, витягнути з різьбленого футлярчика на світ Божий та пред'явити мені свій секрет – засушену троянду. То скажіть нарешті, що сталося? Яким чином хочете скористатися з необережної обіцянки, що її маленька Жанна-антуанетта Пуассон дала колись шведському капітану Густаву Бартелю?

– Ваша світлість невірнo зрозуміли мене.

– Тобто?.. – здивувалася маркіза.

– Я не прагну нічого, тільки торжества справедливості.

Вона мовчки очікувала на продовження, тож Григорій повів далі:

— Захистивши маленьку дівчинку від паризьких грабіжників, я повівся згідно із законами лицарської честі. Грішно вимагати плату за подібні речі, бо подібна поведінка з лицарством абсолютно несумісна.

— Як тоді зрозуміти ваш нинішній вчинок? Адже вибудована вами інтрига із засушеною трояндою...

— Я просто розраховую на увагу до моєї справи та неупередженість з боку вашої світлості, не більше.

— Ото й усе?

— Ото й усе.

— Невже?

— Так.

Помовчали.

— Отже, ви все ж таки збираєтеся скористатись моїм нинішнім становищем королівської фаворитки...

— Ви самі скористаєтеся цим, якщо тільки вважатимете за потрібне.

— А якщо не вважатиму?..

— Тоді я мовчки підкорюся рішенням вашої світлості й не протестуватиму.

— Анітрохи?

— Анітрохи. Втім, я впевнений, що ви вчините на мою користь, а отже замовите за мене слівце перед Його Королівською Величністю.

– Чому?

– Бо ваше рішення на мою користь буде корисним і для Франції, а мені важко уявити, щоб така знана патріотка, як маркіза де Помпадур, діяла на збиток рідній країні.

На обличчі маркізи відбилосся німе запитання: «Що це, комплімент мені чи догана королю? Піднесення моїх чеснот або ж звинувачування Луї П'ятнадцятого у недостатній любові до Франції?..»

– Якби не ваш патріотизм, Його Королівська Величність не виявляв би до вас настільки палкої прихильності. Чи був би недостойний називатися королем Франції.

– Що ж, нехай так, – маркіза знизала плечима і відвернулася. – Ці пояснення повністю задовольнили мене. Кажіть нарешті, у чому суть вашої справи.

– З достовірних джерел мені стало відомо, буцім-то Його Королівська Величність має намір відправити мене у відставку.

– Тільки й усього!.. – По тону маркізи відчувалося, що вона вкрай розчарована.

– Це, ваша світлосте, не настільки вже й мало, як може здатися на перший погляд.

– Люб'язний графе, чи розумієте ви, що вирішити питання щодо відставки того чи іншого придворного може лише король, а не королівська фаворитка, якою

би всемогутньою вона не здавалася решті підданих Його Величності?

– Так, то є чиста правда. Проте я просив би лише, щоб у разі потреби ви замовили за мене словечко перед королем. Одне-єдине слівце – тільки й усього!

– Припустимо. Але втручатися у справи армії та дипломатії...

– Ваша світлість протегує Бушардону, Монтеск'є, Фрагонару, Буше, Бюффону, Дідро та багатьом іншим найкращим синам Франції. Чом би не захистити зараз і графа Орлі де Лазіскі?

– Наскільки я пам'ятаю, за допомогою вашої шпаги...

– О-о-о, ні в якому разі! – розсміявся Григорій.

– Чому ж?! Невже граф Орлі де Лазіскі не настільки хоробрий, як капітан Густав Бартель, і не в змозі захистити самого себе?

– Я хоч зараз готовий за допомогою шпаги боронити і свою честь, і усіх скривджених, проте лише у двобої проти людей.

– Невже вам протистоїть армія привидів? – здивувалася маркіза.

– Звісно, ні.

– Тоді як вас розуміти?

– Якої думки ваша світлість про цілу імперію?..

– А-а-а, он ви про що! – Вона ледь помітно кивну-

ла. – Так-так, я зовсім забула: головним вашим ворогом є Росія, а не якісь там окремі персони.

– Не зовсім так: моїми непримиренними ворогами стають ті з людей, які всіляко шукають ласки в очах правителів Московії.

Почувши останнє слово, маркіза скептично посміхнулася, проте промовчала.

– Таких стає дедалі більше, до того ж вони дістають занадто потужну підтримку московських царів. Погодьтеся, ваша світлосте, боротися проти них просто безглуздо, – констатував Григорій.

– Невже російських агентів більшає навіть тут – у самому серці Франції?

– Іноді достатньо думки однієї людини. Слово шляхетної персони може важити надто багато, особливо якщо персона ця має шляхетного прадіда, який полюбляв підкреслювати: «Держава – це я!»⁵²

– Ви на що се натякаєте?! – Здається, уперше під час нинішньої аудієнції маркіза розсердилася посправжньому.

– Я не натякаю, а стверджую, що після провалу польської справи Його Королівська Величність Луї П'ятнадцятий розчарувався не тільки у королеві Марії Аделаїді, але й у політиці як такій...

Побачивши, що маркіза де Помпадур знов зби-

⁵² Девіз французького короля Луї XIV.

рається щось сказати, Григорій поклавився уточнити:

– Уклінно прошу вашу світлість не сприймати мої слова як особисту образу чи осуд, ба навіть як на-
тяк на ваші стосунки з Його Королшською Величністю.
Проте кому як не вам знати, що французький монарх
прагне лише одного: легкого приємного товариства і
необтяжливих розваг!..

– А якщо я вмію щедро обдарувати цим Його Ко-
ролшську Величність, що у тому поганого?! – обури-
лася маркіза.

– Та абсолютно нічого!

– Тоді як зрозуміти...

– А так і розуміти, що обов'язків правителя з Його
Королшської Величності все ж таки ніхто не знімав.

– Король на те й має міністрів і радників, аби вони
допомагали...

– Проте останнє слово все одно було, є і буде за
Його Королшською Величністю. Якщо ж поводитися
нерозважливо, можна наробити небезпечних поми-
лок. Особливо у політиці. А загострення стосунків між
Францією та Пруссією, так само і наше зближення з
Московією, що відбувається останнім часом, інакше
не назвеш.

– Ви, графе, кажете таке, оскільки ненавидите
Росію.

– Ненавиджу. І не приховую цього.

– Ну, от ви й зізналися!..

– Та зрозумійте ж нарешті, ваша світлосте: настільки різка зміна курсу Франції безжально ламає і без того нетривку рівновагу сил, що склалася нині в Європі! Результат може бути один-єдиний...

– Який же, якщо не секрет?

– Чому ж секрет... – зітхнув Григорій. – Незабаром розпочнеться війна, от і все!

– Війна?!

– Природно. Фрідріх Пруський нізащо не вибачить Австрії втягування у сферу своїх інтересів Франції, а отже, і наше неминуче зближення з Московією.

– І-і-і... як по-вашому, наскільки швидко це станеться?

– Як на мене, у найближчі років п'ять-шість. Отже, прошу зрозуміти вірно: на цей момент я хочу бути при ділі, а не байдикувати у власному замку.

– А ви певні, що вам загрожує відставка?

– Я більш ніж певен.

– Тобто?..

– Знаю абсолютно точно: австрійці чітко дали зрозуміти Його Королівській Величності Луї П'ятнадцятому, що саме ім'я графа Григора Орлі де Лазіскі надто драгує московитів, щоб допускати його присутність при монаршому дворі. Сталося це, коли Його Величність

захотіли призначити мене послом у Туреччині⁵³. Добре розуміючи, який протест з боку наших новітніх союзників може спричинити таке призначення, я поклався якнайшвидше зняти свою кандидатуру. Та було надто пізно: австрійці висловили занепокоєння раніше. І щоб розвіяти їхні побоювання, Його Величність вирішили пожертвувати мною. до речі, Відню таке рішення дуже сподобалося.

— Звідки ви знаєте?

— Після провалу спроби реставрації короля Станіслава Лещинського я втратив будь-яку можливість навіть з'являтися на теренах рідної України. а щоб не втрачати контролю над тамтешньою ситуацією, довелося подбати про розгалужену мережу таємних інформаторів. І не тільки у Московській імперії, до речі...

— В Австрії також, наскільки я розумію?

— Вірно. але не тільки в Австрії... Моя мережа значно, значно, значно ширша.

— Так-так, хоча я намагаюся утримуватись якнайдалі від подібних справ, але навіть до мене доходили дивні чутки про таланти ваших вихованців-розвідників.

Григорій мовчки вклонився. Тоді маркіза поставила

⁵³ У ті роки фігура посла Франції у Туреччині вважалася ключовою на всьому Близькому Сході, а подібне призначення розглядалося, як найвища честь.

питання руба:

– Хто вони – ваші люди?

– А от про це вашій світлості дізнаватися не варто.

– Чому?

– Бо ваша світлість не є членом таємного кабінету

«Секрет короля».

– Отже, Його Величності ви все ж таки довіряєте більше...

– Природно. Проте члени «Секрету короля» знають лише імена ключових людей моєї мережі, а от яким чином на них виходити і тримати з ними зв'язок – про це відомо лише мені одному.

– То що, навіть Його Величності?!.. – знов обурилася маркіза.

– Я щиро хочу, щоб мережа моїх агентів працювала на забезпечення інтересів Франції. Проте якщо піду у відставку, то «Секрет короля», а разом із тим і Його Королівська Величність будуть позбавлені дуже цінної інформації. Занадто цінної в умовах майбутньої війни – я би навіть так сказав.

– Отже, війна розпочнеться неодмінно?

– Так.

– За участю Франції?

– Як же без нас!.. – щиро посміхнувся Григорій.

– І у цій війні ви хочете битися на стороні Франції?

– Природно.

– Більше того – намагаєтеся забезпечити широке інформування таємного кабінету «Секрет короля» щодо стану справ у наших союзників?

– Так. І не тільки у союзників – у ворогів також!

Тепер у кімнаті запанувала настільки напружена мовчанка, що аж вухам зробилося боляче. Нарешті маркиза де Помпадур мовила:

– Гаразд, люб'язний шевальє, я зроблю все від мене залежне, аби вплинути на Його Королівську Величність Луї П'ятнадцятого у сприятливому для вас ключі. Гадаю, ви залишитеся при справах. Проте цей талісман...

Вона взяла троянду з різьбленого футляра, вдихнула слабенькі гіркуваті пахощі засушеної квітки, потім поклала на місце.

– А це дозвольте у вас забрати на знак того, що я виконала дану колись обіцянку. Вважайте, тепер ми квити: колись ви врятували мою недоторканність – нині я унеможливила вашу відставку. На цьому, люб'язний графе, аудієнцію завершено.

Не встаючи з крісла, маркиза де Помпадур простягнула візитерові тендітну ручку. Григорій низько схилювся, поцілував їй руку й пішов геть.

Назустріч недалекій уже війні та славі неперевершеного розвідника...

Маркіза де Помпадур і граф Орлі де Лазіскі ніколи більше не розмовляли.

Навіть якщо випадково зустрічалися у Версалі.

Тільки коли через декілька років перевдягнений у жіночу сукню молоденький красень д'Еон зустрівся з імператрицею Єлизаветою⁵⁴, щоб передати їй особисте послання короля Луї П'ятнадцятого, внаслідок чого Франція ще тісніше зблизилася з Росією, спеціальний посланець привіз Григорію знайомий різьблений футлярчик червоного дерева. Тепер там лежала інша троянда – елегантна золота брошка з рубіновими пелюстками.

І ще – невеличка записка без підпису:

Дякую за те, що шевальє Бартель виявився гідним моїх клопотань, а граф де Лазіскі зумів переступити через власні забобони заради великої Франції!

⁵⁴ Переговори д'Еона з Єлизаветою, в результаті яких король Великої Британії не отримав 10000 матросів для Ганноверської флотилії, яких обіцяв йому канцлер Воронцов, відбулися у період після 1754 року, але до Семилітньої війни (див. Хронологічну таблицю).

Післямова

Кінець 1685 р. від Р.Х.,

Поділля, Кам'янець

Пронизливий вітер дме у спину, тож слів оповісника майже не чути.

Проте зміст вироку йому й без того відомий: ясно-вельможного пана гетьмана удавити, тіло скинути з мосту у води Смотрича.

І все це – за наругу над Рівкою, дружиною купця Оруна...

Господи, що за блюзнірство?! Ач, який «злочин»: наказав спустити шкуру з якоїсь там жидівки! То це аж ніяк не найжахливіша смерть, а тому можна вважати, що до купчихи з проклятого самим Богом племені він виявив неабияке милосердя. Проте турки не оцінили його прихильного ставлення до мерзенного Оруна, за провину котрого розплатилася дружина. В результаті – ганебна смерть, чекати якої вже недовго.

Жах, який жах...

Ні-ні, що не кажи, але під час Хмельниччини козаки занадто мало вирізали цих клятих юд! Треба було винищувати їх більше, ще більше, значно більше!!! Тоді б не залишилося у його володіннях ні того работорговця Оруна, ані його Рівки, ані їхніх підлих співплемінників.

А отже, у турків не було би приводу страчувати українського гетьмана. Втім, зробленого не виправити – здерту шкуру на купчиху не напнути, з могили не воскресити. Тож невдовзі усе скінчиться...

Е-е-ех, і чого б йому не лишитися у монастирі?! Адже півтора десятиліття, проведені за товстими мурами, були чи не найщасливішими роками його незavidного життя. Жив би собі й надалі під іменем раба Божого Гедеона тихенько, спокійненько. Не всидів? От і маєш, небораче!..

Нарешті вирок виголошено. Вже набундючений кат підходить до нього, накидає на шию удавку й веде бранця від міської ратуші до замкового мосту, немовби вівцю на заклання. Прості люди затравлено дивляться на небачене ніколи видовище, не насмілюючися навіть рота розтулити. Втім, хто ж наважиться протестувати, якщо перед зачитуванням вироку він сам покійно визнав власну провину перед турецькими господарями, своїми підданими загалом і работорговцем Оруном зокрема?! Хто з пересічних міщан або селян наважиться заступитися за свого гетьмана, який не заважав ненависному Орунові продавати у гареми можних турків українських дівчат-красунь?!

А те, що работорговець не сплатив встановленого мита... Що ж, виходить, навіть цей клятий жидюга зневажав українського гетьмана настільки, що вирішив

обдурити на рівному місці! Турецькі господарі визнали правоту нечестивого Оруна, і тепер...

Так, вони вже на середині мосту, що веде до замку. Пронизливий вітер січе обличчя пригорщами льодяного кришива, та це байдуже.

Адже тепер кат міцно прив'язує протилежний кінець удавки до кам'яного зубця огорожі.

Підводить бранця до самісінького краю мосту.

Він зазирає униз... і кров холоне від переляку: адже бачить там далеку землю, розколоту річкою на два береги. Так і він допустив, щоб ввірена його піклуванням Україна була розділена між Московією та Польщею.

А на додачу ще й союз із турками уклав...

А турки – оце і є той самий водяний потік, що пере-різав розполовинену перед тим Україну...

– Нехай Великий Аллах зробить довгими дні повелителя правовірних, найсправедливішого з усіх, хто живе на землі!

Потужний удар у спину – і він летить у прірву, назустріч чорному потоку, що зміїться далеко-далеко вниз. Проте пролітає рівно стільки, скільки дозволяє мотузка. Падіння тіла зупиняє зашморг, жахливий біль вибухає у шиї – і свідомість миттєво згасає...

Кат перерізав мотузку, труп полетів у Смотрич.
За кілька секунд знизу долинув сплеск води.
Все скінчилося.

*14 листопада 1759р. від Р.Х.,
берег Рейну навпроти скелі Лореляй*

– Каролю! Каролику, ти тут?

– Так, гетьманичу!

– А хлопці?..

– Звісно, тут! Ми всі з вами!..

– Ти не забув передати маршалу де Брольї запечатаний пакет, як я попрохав учора? Це дуже важливо: адже там містяться докладні інструкції щодо виходу на всіх моїх агентів без винятку. Негоже кидати таку розлогу розвідувальну мережу напризволяще...

– Звісно, що не забув.

– Молодець, дякую. А як ви одягнули мене для цієї подорожі?

– По-козацькому, як ви й наказували.

– Дай-но руку, будь ласка.

– Так, гетьманичу!..

– У голові паморочиться... Нічого не бачу...

Григорій відчув, як вірний Кароль міцно стиснув його холодну праву долоню.

– Каролику, братику! Знаєш, що саме мені тільки-но наснилося?

– Звісно, що ні! Відкіля ж мені знати?!

– Страта Юрка Хмельниченка.⁵⁵

– Гетьманичу, знову ви за своє?!

У голосі побратима відчувалося обурення. І недарма: адже за три з половиною місяці після важкого поранення у бою під Мінденом⁵⁶ (уже другого за цю війну!) стан Григорія так і не покращився – навпаки, він почувався щодалі гірше, поступово впав у депресію... і почав порівнювати себе з молодшим сином Богдана Хмельницького.

Мовляв, нащадок ніколи не зможе гідно продовжити справу свого великого предка. Наприклад, Юрко Хмельниченко занапастив справу славетного батька, та й Його Королівська Величність Луї П'ятнадцятий ризикує пустити за вітром славу квітучої Франції, успад-

⁵⁵ Юрій Хмельницький (1641—1685) – молодший син Богдана Хмельницького, гетьман України у 1657, 1659—1662, 1677—1681, 1685 роках. Безвільний, слабкий правитель потурав перетворенню практично незалежної держави на доволі урізану автономію. Зокрема, у 1659 році під тиском росіян підписав фальсифікат статей Переяславської угоди, а згодом – Слободищенський трактат із Польщею, за яким Лівобережна Україна залишалася під владою Росії, а Правобережна – Польщі. Восстання його проголошували гетьманом турки. Наприкінці 1685 року вони ж і стратили Юрія Хмельницького у Кам'янці за жорстокість і знущання над підданими.

⁵⁶ Це сталося 1 серпня 1759 року (див. Хронологічну таблицю).

кованої від «короля-сонця».⁵⁷

Так само гетьманич Григорій Орлик не спромігся стати справжнім лідером козацької нації, а отже, бути гідним пам'яті гетьмана у вигнанні Пилипа Орлика. Як гетьман Хмельниченко наприкінці життя сліпо виконував волю турків, так само й він, гетьманич Орлик, віддав життя Франції, а не рідній Україні. Покірних йому «синіх шведів» та героїчну козацьку сотню примусив битися на стороні коаліції, до складу якої входила ненависна Московщина...

Та чого там про українську справу говорити, коли він виявився настільки безвільним нікчемою, що навіть клятому Івану Неплюєву не помстився за смерть коханої колись Лейли!!! Хоч і присягався собі самому, що не залишить мерзотника безкарним...

Очевидно, тепер на пораненого насувався черговий рецидив тієї-таки виснажливої душевної хвороби.

— Ти не розумієш, Каролику, братику мій названий!

— То ви не розумієте, гетьманичу...

— Ні-ні, я все розумію, геть усе! Пригадай лишень, скільки разів ми бували буквально на мізинчик, на нігтик, на волосинку від успіху... проте так нічого й не домоглися?! Навіть реставрацію короля Станіслава Лещинського провели, а все одно...

Раптом поранений різко напружився, стиснув руку

⁵⁷ Прізвисько Луї XIV.

побратима і застогнав крізь зуби.

– Вам зле, гетьманичу?

– Де ми зараз? – задав зустрічне запитання Григорій.

– Вас віднесли, куди ви і попрохали: на берег Рейну.

– До скелі Лореляй?

– Авжеж.

– Як би радів онук франкфуртського бургомістра Гете, якби опинився тут...

– Йоганн Вольфганг?

– Еге ж. Кумедний хлопчина... Та з нього будуть люди.

– Авжеж будуть, гетьманичу.

– Ми би разом із задоволенням перепливли Рейн, щоб зійти на самісіньку верхівку цієї скелі. Йоганн Вольфганг якось розповідав, що за прекрасний і величний краєвид відкривається звідти. Ти як вважаєш?

– Мабуть, це справді так.

– Опиши мені, яка вона – скеля ця.

– Ви і цього не бачите, гетьманичу?

– Нічого не бачу. Перед очима суцільна мряка, у голові паморочиться...

– Скеля дуже-дуже велична і красива... навіть о цій порі року. Біля підніжжя підбита сивими бурунами, вона височіє над чорною водою, немовби здоровезний велетень над натовпом карликів, а також вища від бе-

регів річки, вкрита кущами й деревцями аж до самої верхівки. Зараз рослинність, на жаль, брунатна, лише деінде проглядають темно-зелені плямки. А от навесні тут має бути значно красивіше.

– Шкода, що я того не побачу...

– Побачите, гетьманичу! Як се – не побачите?! – одразу ж обурився Кароль... хоча і знав, що Григорій каже чисту правду. Адже по всьому дуже добре видно, що поранений згасає буквально на очах.

– Не побачу, Каролику, не побачу.

– І не думайте!..

– Не заперечуй, будь ласка. Я хочу померти тут, тому і попрохав...

– Гетьманичу!!!

– Облиш... Краще послухай мою останню волю: поховайте мене тут...

– Гетьманичу!..

У голосі охоронця забриніли сльози.

– Бажаю спочивати поруч з місцем, де мріяв заснувати Рейнську Січ. Хотів, щоб козаки жили тут посправжньому вільними людьми, чинили по совісті та справедливості... як колись на Запорозькій Січі! Не на нинішній... а на тій, на яку ми колись приїжджали – пам'ятаєш?

– До кошового Іванця?

– До нього. Отже, поховаєте мене тут...

– Не кажіть такого, гетьманичу!..

– Не переривай. Поховаєте на цьому самому місці, при дорозі. Поставите простий козацький хрест. Без напису. Тільки шапку смушкову зверху покладіть.

Черговий напад болю знов примусив пораненого застогнати.

– Може, краще б вам помовчати?

– Ти краще слухай, Каролику. Слухай і на вуса мо-
тай.

– Так, гетьманичу.

– Отже, якщо напишете моє ім'я і титул, побоююся, що як ця земля відійде пруссакам, вони спаплюжать могилу. А так лежатимуть мої кісточки спокійно, доки хрест не згниє, а могильний горбочок дощик не розмие, вітерець не розвіє.

– Ви і справді цього бажаєте?

– Так. Чим я кращий від простих козаків?

– Ви – гетьманич, син Пилипа Орлика – сподвижник гетьмана Івана Мазепи, великого благодійника нашої рідної України.

– Так, гетьманич, але...

Непевна посмішка зненацька скривила губи пораненого, і він проскреготав:

– Знаєш, Каролику... Колись одна людина кинула на мою адресу прислів'я: жодного перехриста могилки не видно! Тоді я образився, а тепер от подумав: він таки

мав рацію!.. Скромна могила моя з часом зникне...

– Гетьманичу, як можна казати таке?!

– Облиш, Каролику! Ти ж знаєш, що моя матуся – Герциківна, а Герцики – рід вихрестів.

– Най би у того негідника язик розпух, якщо він вам таке сказав!..

– Любий мій Каролику, та він уже давно у кращому світі! Невдовзі наші душі зустрінуться, тож я знайду для цього чоловіка гідні слова... Проте нікуди правди подіти: колись я дуже образився, тепер же зрозумів, що він мав рацію... Принаймні щодо моєї могили...

– Гетьманичу, облиште негайно!!! Ви – найдостойніша людина з тих, кого я тільки знав або знаю!..

– І навіть достойніший, ніж шляхетний мій батько Пилип Орлик?

– Ну, хіба що він...

– От бачиш, і ти не завжди маєш рацію... любий мій побратиме Кирило.

– Ви так давно не називали мене справжнім іменем!

– Та й мене звать здебільшого Григором Орлі. Тільки вона...

– Ваша дружина?

– Так, кохана моя Олена. Перекажи їй...

Поранений раптом стулив губи й мовчав так довго, що охоронець злякався найгіршого. Та це ще не був кінець – Григорій глибоко зітхнув і мовив:

– Втім, не хочу, щоб слова мого кохання линули до неї з чужих вуст. Навіть з твоїх, Кириле... Ти не ображаєшся?

– Як можна ображатися на вас, гетьманичу?! Та ще й зважаючи на ваш нинішній стан...

– Гаразд. Отже, твоє вірне серце відчує, що сказати моїй коханій Олені. Лише одне прошу передати неодмінно: моя стомлена любляча душа чекатиме на неї у Божому саду, де велично співає хор небесних янголів, прекра...

Закінчення останнього слова вилетіло у повітря довгим тихим видихом. Рука, що стискала долоню охоронця, на єдину мить здригнулася і залякла. Каролі навіть здалося, що пальці миттєво закам'яніли – хоча так не буває, звісно ж. Не бажаючи вірити в очевидне, він дуже-дуже обережно поліз у кишеню, витягнув звідти розпушене пір'ячко, підніс до обличчя Григорія.

Жодна ворсинка не ворухнулася.

Відмучився, сердега...

Кароль повільно здійнявся на ноги, стягнув з голови шапку і схилив чубату голову. Так само зробили шестеро козаків, які супроводжували гетьманича в останню путь на берег Рейну.

27 грудня 1759 року від Різдва Христового охоронець Кароль, Філіпп і Карл-Густав Штайнфліхти прибули до замку Орлі. Там їх зустріла вбрана у жалобне удовиця Григорія Орлика – шляхетна пані Луїза-Єлена ле Брюн де Дентевіль. Кароль передав їй шпагу і бойові ордени гетьманича, а також особистого листа Його Королівської Величності Луї П'ятнадцятого:

МАДАМ!

Я втратив найдостойнішого, найвидатнішого, найсміливішого свого генерала, гордість усієї Франції. Цілковито розуміючи безмежність Вашого горя, тим не менш, уклінно прошу втішитися наступним моїм визнанням: шляхетний граф Григор Орлі де Лазіскі помер саме так, як і належить помирати достойному нащадку такого славетного роду, дворянину древнього герба Навинів.

Щиро Ваш,

Луї

Проте Луїза-Єлена так і не втішилася, бо до кінця життя (а пережила вона чоловіка на шістнадцять років) не знімала жалобних строїв, не брала участі у будь-яких розвагах, не з'являлася при королівському дворі. Швидше за все, вона не могла вибачити саму

себе, що коханий її чоловік загинув, «граючися» отриманим на весілля даруночком – драгунським полком «синіх шведів». Ясна річ, молода пані знала, що чоловічі «забавки» з подібного роду «іграшками» іноді бувають... смертельними. Проте аж ніяк не могла уявити, що загибель спіткає саме її коханого, а не його ворогів!!!

Поступово удовиця при звичаїлась до нового становища, сховала чорну тугу від сторонніх очей і понад усе переймалася лише одним – щоб хтось, близький чи далекий, зненацька не порушив могильний спокій такого існування... Як раптом 12 грудня 1775 року від Різдва Христового австрійська імператриця Марія Терезія надіслала їй орден Всхіднього Хреста – нагороду вірним вдовам. Ця дрібниця несподівано глибоко роз'ятрила душевну рану, яка, звісно ж, ніколи не загоювалась остаточно. З іншого боку, могутня монархія мимовільно образила Луїзу-Єлену: справді, не заради людської вдячності шляхетна пані прирекла себе на подібне існування, тож не варто було «оплачувати» вірність загиблому чоловікові ніякими коштовними відзнаками...

Як би там не було насправді, та всього лише через три дні – 15 грудня 1775 року від Різдва Христового – Луїза-Єлена ле Брюн де Дентевіль пішла з цього буремного світу, аби під величний спів хору небесних ян-

голів назавжди поєднатися з коханим чоловіком – Григорієм Орликом у Божому саду, найпрекраснішому від будь-яких садів земних.

8 березня – 8 грудня 2007 р.,

Київ

Хронологічна таблиця до роману «Орлі, син Орлика»

Уважні читачі роману, мабуть, звернули увагу на деякі розбіжності між датуванням подій у хронологічній таблиці та в тексті твору. У зв'язку з цим зазначу, що хронологічна таблиця є результатом опрацювання низки документально-публіцистичних джерел, що містять біографічні відомості про героїв твору, які автор розшукав у 2004—2007 роках. Частково ці відомості не надто добре корелюються між собою, тож до таблиці події вносилися в порядку, на який вказує більшість джерел.

Інша річ – художній текст: письменник має право не тільки дотримуватися думки меншості біографів, але також вводити до сюжету вигаданих персонажів (Софійка Півторак, її син Грицько, Лейла та ін.) і давати власні інтерпретації загадковим фактам (наприклад, незрозуміло, з якого дива генерал Джеймс Кейт відпустив чи загально відмовився заарештувати Григорія Орлика).

Уклінно прошу зважити на це.

Тимур Литовченко, 7 липня 2010р.

Дати, події

11.10(11?).1672

У с. Косу́та (Костуса?) народився майбутній **гетьман Пилип Орлик**. Його батько **Степан Орлик** походив зі старовинного чеського **герба Навинів**. мати **Ірина Малаховська** з роду дрібних **шляхтичів Малаховських**, які й володіли Косутою (Ольшанський повіт, неподалік Вільно, нині – Віденський район Мінської області).

1673

Під час польсько-турецької війни **Степан Орлик** загинув під Хотинном.

1673

Народився майбутній **турецький султан Ахмед III**.

17.06.1682

У Стокгольмі, в сім'ї **короля Карла XI** та **Ульріки Елеонори**, принцеси **Датської**, народився майбутній шведський **король Карл XII**.

01.10.1685

У **короля Леопольда I** та **Елеонори Пфальц-Нойбургської** народився **син Карл** – майбутній імператор Священної Римської імперії **Карл VI**, **король Угорщини і Чехії з династії Габсбургів**.

Кінець 1685

У Кам'янці турки стратили гетьмана **Юрія Хмельниченка** сина **Богдана Хмельницького**, який не вирізнявся видатними якостями державного діяча. Формальним приводом стало його жорстоке поводження з підданими. **Хмельниченко** ввів нові податки, зокрема «мито на весілля», а заможний купець-єврей **Орун (Арон)** одружив сина без сплати податку. Розлючений гетьман послав до купця челядників, ті схопили і скарали на смерть дружину єврея, здерши з неї шкіру. Маючи ділові зв'язки з високопоставленими турками, **Орун** поскаржився на свавілля **Хмельниченка**. Гетьмана з удавкою на шиї відвели на замковий міст, задушили, а труп кинули у річку.

25.07(04.08)1687

Іван Мазепа став гетьманом.

1693

Народився **Іван Неплюєв** – відданий послідовник імператора **Петра I**, військовий моряк, майбутній резидент Росії в Туреччині, оренбурзький намісник і сенатор.

21.11.1694

Народився **Жан-Франсуа Вольтер (Марі-Франсуа)**.

Аруе)

1694

Діставши першу вищу освіту (з теології) у Віденсь-

кій академії та переїхавши в Україну, **Пилип Орлик** з успіхом закінчив Києво-Могилянську академію.

1695

До влади в Османській імперії прийшов **султан Муштафа II**.

1698

Прекрасно володіючи латиною, грецькою, польською, українською та іншими мовами, маючи літературні здібності (писав латинські вірші, панегірики, політичні трактати). **Пилип Орлик** став кафедральним писарем Київської митрополії.

1699

У Криму почався перший період правління **хана Девлет-Гірея III**.

1700

Почалася Північна війна (Швеція проти Північного союзу – Росії, Саксонії, Польщі, Данії).

1700

Помер **Павло Семенович Герцик** спочатку бідний торговець, згодом полтавський полковник (1675—1677, 1683—1687, 1691—1695), вихрест з євреїв, дід **Григорія Орлика** через дочку **Ганну**; син **Павла Герцика Григорій** (брат **Ганни**, дядько **Григорія Орлика** – майбутнього французького генерала **Григора Орлі**) був козацьким полковником в **Івана Мазепи** та супроводжував його у вигнанні. **Павло Герцик** мав також

іще двох синів – **Івана** та **Опанаса (Атанаса)**.

1700

На кошти **Павла Герцика** поставлено Воздвиженський храм у Ближніх печерах Києво-Печерської лаври.

1700

Пилип Орлик став старшим канцеляристом генеральної військової канцелярії.

05.11.1702

В соборі Батурина (гетьманської резиденції) охрещено сина старшого канцеляриста генеральної військової канцелярії **Пилипа Орлика** і **Ганни Герцик Петра-Григорія Орлика**. Його хрещеним батьком був гетьман **Іван Мазепа**, хрещеною матір'ю – **Любов Кочубеївна**, дружина генерального судді **Василя Кочубея**. Батька на хрестинах не було – за відсутністю у військових справах...

Окрім **Григорія**, у подружжя **Орликів** було шестеро дітей: дочки **Настя**, **Варвара**, **Марта** і **Марія**, сини **Михайло** (перебував на засланні разом із батьком, помер в Салоніках від холери) і **Яків** (наймолодший, народився у Бендерах, хрещеник **короля Карла XII**, помер у Бреслау).

1702

У Криму завершився перший період правління **хана Девлет-Гірея III**: його змістили. Надалі на троні вчет-

верте перебував **Хаджі-Селім Гірей** (1703—1704, помер ханом) і **Газі-Гірей III** (1704—1707, насамкінець його змістили).

1703

Після **султана Мустафи II** до влади в Османській імперії прийшов **турецький султан Ахмед III**: найняті архітектори будували йому мечеті й палаци у стилі Версаля, у Стамбулі було відкрито друкарню. Родичі султана більше не утримувалися у жорстокому ув'язненні, дехто з них почав опановувати наукову і політичну спадщину Західної Європи.

1703

У майбутнього польського короля **Станіслава Лещинського** народилася дочка **Марія Аделаїда, принцеса Савойська** – майбутня французька королева, дружина короля **Луї XV**.

1704

За ініціативою **Карла XII** у Варшаві зібрався сейм, що усунув короля **Августа II Сильного** (водночас він був також курфюрстом Саксонії) й замість нього обрав королем Польщі **Станіслава I (Лещинського)**. Надалі **Август II** та **Станіслав I** по черзі займали польський трон залежно від того, хто брав гору у Північній війні.

1705

Григорій Герцик став полтавським наказним полковником.

1705—1706

Відбулися таємні переговори між **Іваном Мазепою** та **Карлом XII**.

1706 (1707?)

Пилип Орлик став (гетьманським?) генеральним писарем Війська Запорозького.

1707

У Криму почався перший період правління **хана Каплан-Гірея**.

X.1708

Сім'я **Орликів** полишила Батурин, після переправи через Десну вони приєдналися до гетьмана **Івана Мазепи**, який рухався на з'єднання з військами короля **Карла XII**.

XI. 1708

Іван Мазепа з 4000 війська та 8000 запорозьких козаків на чолі з кошовим отаманом **Костем Гордієнком** приєднався до шведського війська **Карла XII**.

02—04.11.1708

Відбулася різанина у Батурині.

12.11.1708

В Успенському соборі Московського Кремля після літургії митрополит **Стефан Яворський** проголосив анафему гетьману **Івану Мазепі**.

12.11.1708

У Глухові після проголошення анафеми **Івану Ма-**

зепі (аналогічно до Москви) гетьманом Лівобережної України було обрано **Івана Скоропадського**, який тоді ж присягнув на вірність московському цареві.

1708

У Криму завершився перший період правління **хана Каплан-Гірея**.

1708

У Криму почався другий період правління **хана Девлет-Гірея III**, під час якого він вдало воював проти імператора **Петра I** під час його Молдавського походу.

1709

Іван Мазепа дав королю **Карлу XII** позику з військової каси **06.05.1709** Шведи розпочали облогу Полтави. **27.06(10.07).1709** Відбулася Полтавська битва.

Літо 1709

Разом з матір'ю **Григорій Орлик** перебував в обозі гетьмана **Івана Мазепи**, що відступав до Бендер (історична Трансильванія, володіння султана) після поразки під Полтавою. Тоді ж до Бендер емігрував і наказний полковник **Григорій Герцик**.

21.09.1709

Поблизу Бендер помер **Іван Мазепа**.

15.02.1710

Народився правнук короля **Луї XIV – Луї, герцог Анжуйський**, майбутній король Франції **Луї XV**.

31.03.1710

Росія та Швеція підписали у Гаазі зобов'язання не вести воєнних дій у шведських володіннях у Німеччині.

05(08?).04.1710

Після смерті **Івана Мазепи** козацька рада в Бендерах обрала **Пилипа Орлика** гетьманом.

05.04.1710

Затверджені «Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького», автором яких є **Пилип Орлик** (документ містив преамбулу і 16 статей).

1711—1712

Несподівано померли одразу троє **Бурбонів**: французький **дофін Луї**, його син **герцог Бургундський та герцог Бретаньський**. Завдяки цьому претендентом на трон Франції став праонук короля Луї **XIV** дворічний **Луї, герцог Анжуйський**.

23.01.1711

Пилип Орлик уклав союзницький договір з Кримом.

1711

Турецький **султан Ахмед III** оголосив війну Росії.

III.1711

Пилип Орлик очолив зібрану 16-тисячну українську армію і (з польськими частинами **Й. Потоцького**, запорожцями **Костя Гордієнка** й татарським військом) при підтримці кримського **хана Девлет-Гірея III** здійснив невдалу спробу звільнити Україну від російсько-

го панування. Однією з причин провалу операції стала свавільна поведінка татар щодо українського населення, в результаті чого місцеве населення швидко налаштувалося проти всього зведеного війська.

1711

Після підписання договору між **Пилипом Орликом** і кримським **ханом Девлет-Гіреєм III** про спільне звільнення Гетьманщини і Слобожанщини 9-річний **Григорій Орлик** лишився заручником у татар. **Девлет-Гірей** полюбив хлопця, немов рідного. У Криму **Григорій Орлик** потоваришував з **ханським сином Каплан-Гіреєм**.

1711

Козацького полковника **Григорія Герцика** обрано генеральним осавулом на еміграції.

1711

Турецькі війська зазнали поразки від арабів, турків було вигнано з Лівану.

09.07.1711

Війська **великого візира Балтаджі** взяли в оточення імператора **Петра I** з військом, коли той намагався розбити козацьке військо на чолі з **Пилипом Орликом**. Завдяки зусиллям перемовника **дипломата Шафірова (Шатрова)** імператора **Петра I** випустили з оточення... в обмін на полкову касу та коштовності придворних дам, включаючи **майбутню імператри-**

цю Катерину I (*Молдавський похід Петра супроводжували численні жінки й челядники*).

05.04.1712

Ущент розбитий поблизу Ясс над річкою Прут турецько-татарськими військами, **Петро I** уклав мирний договір з Портою, згідно з яким Москва відмовлялася від претензій на Україну: «Його Царська Величність свою руку відбирає від козаків із прадавніми їхніми рубежами», – але згодом договір був кардинально переписаний...

1712

Пилип Орлик написав трактати «Вивід прав України» та «Маніфест до європейських урядів».

1712—1714

За допомогою Росії її союзники дістали в Європі ряд перемог.

1713—1714

Росія окупувала частину території Фінляндії.

1713

Згідно з Прутським договором, Росія почала вимагати від Османської Порти, щоби **Карл XII** покинув м. Бендери без союзників: йому надавався «вільний шлях» через усю Європу до Швеції. Втім, **Карл XII** відмовився це робити, а **Пилип Орлик** лишився разом з королем, коли той на чолі 300 осіб (вірні люди короля, польські добровольці, козаки) прийняв бій із 20-ти-

сячним турецько-татарським військом. Звісно, нерівну битву 300 сміливців програли, тож **Карла XII** було заарештовано.

12.02.1713

Ханському сину **Калга-Султану** наказано заарештувати **Пилипа Орлика**, і турецький загін вирушив до його будинку. 11-річний **Григорій Орлик** із шаблею в руках кинувся захищати дім, матір і сестер від вояків. Це ледь не коштувало йому життя: розлючені турки прив'язали хлопця до коня, і лише втручання **Калга-Султана** та польського сенатора **Сапєги** зупинило розправу.

1713

У Криму завершився другий період правління **хана Девлет-Гірея III**: його заслали на острів Сцію.

1713

У Криму почався другий період правління **хана Каплан-Гірея**.

05—07.08.1714

Російський флот розбив шведський поблизу мису Гангут.

23.09.1714

Рештки шведського війська і гетьман **Пилип Орлик** з родиною виїхали до Швеції.

1714—1718

Турецький **султан** Ахмед III вів війну проти Венеції.

V.1715

Гетьман **Пилип Орлик** з родиною і гетьманським двором (24 персони, у тому числі **Андрій Войнаровський**, брати гетьманської дружини **Григорій** і **Павло Герцики**, священник **Парфеній**) через Відень та Істад прибув до столиці Швеції – Стокгольма.

Після V.1715

Король **Карл XII** зарахував 13-річного **Григорія Орлика** фенріхом у гвардію. Невдовзі **Григорій Орлик** взяв участь в обороні фортеці Штральзунд (сучасна Німеччина).

25.08.1715

Помер король Франції Луї **XIV**. Королем став його правнук – Луї **XV**, якому виповнилось лише 5 років. Регентом при юному королі став його двоюрідний дід герцог Орлеанський.

V.1716

Григорій Орлик полишив шведську гвардію і вступив до дуже престижного навчального закладу – Лунденського університету, на кафедру професора Регеліуса, де вивчав латину, філософію, військову справу. Його улюбленими авторами були Цицерон, Гай Юлій Цезар, Плутарх, Гразм Роттердамський. Юнак дуже добре фехтував, непогано малював і грав на лютні. В університеті **Григорій Орлик** потоваришував з **Густавом Міллерном** – сином канцлера Міллерна.

1716

Племінника і спадкоємця гетьмана **Івана Мазепи Андрія Войнаровського** агенти російського генерал-прокурора **Ягужинського** викрали у Гам бурзі, доправили у Москву до Таємного приказу до князя **Ромодановського**. Після катувань і допитів **Андрія Войнаровського** вислали до Якутська.

1716

У Криму завершився другий період правління хана **Каплан-Гірея**: його змістили. Далі у Криму правили хани **Кара-Девлет Гірей** (1716—1717), **Сеадет-Гірей II** (1717—1724) і **Менглі-Гірей II** (1724—1730), правління кожного закінчувалося зміщенням.

1716—1718

Турецький султан **Ахмед III** вів війну проти Австрії.

VII. 1717

Російський десант висадився на острові Готланд.

VIII. 1717

Франція відмовилася від союзу зі Швецією, Росія перенесла бойові дії на територію Швеції.

12.12.1717

Канцлер Міллерн представив **Григорія Орлика** королю **Карлу XII**, під час бесіди латиною юнак цуже делікатно спитав, коли гетьман **Пилип Орлик** отримає платню в рахунок королівського боргу покійному гетьману Мазепі. **Карл XII** призначив сім'ї **Орли-**

ків спеціальний пенсіон, а **Григорія** взяв на державну службу з пристойною платнею.

30.11.1718

Під стінами фортеці Фредриксен у Норвегії загинув шведський **король Карл XII**.

1719

Виконуючи доручення **Пилипа Орлика**, генеральний осавул **Григорій Герцик** переїхав зі Стокгольма до Варшави, де мав передати кореспонденцію польським сенаторам, а потім спробувати встановити контакти із запорозькими козаками та кримським ханом. У Варшаві люди російського посла заарештували **Герцика**, перевезли до Петропавлівської фортеці та ув'язнили там.

07.08.1720

Російський флот переміг у Гренгамському бою.

VIII. 1720

Григорій Орлик пішов з державної служби.

10.10.1720

Григорій і Пилип Орлики поїхали до німецького Ганновера, де на той час перебував англійський король (водночас останній був ганноверським курфюрстом).

21.10.1720

Ганна Герцик отримала по залишеній сином довіреності гроші, зароблені **Григорієм Орликом** на

державній службі у шведського короля.

27.11.1720

Орлики побоювалися шпигунів російського **генерал-прокурора Ягужинського**, тож по приїзді до Гамбурга отримати гроші до міського банку пішов **Григорій Орлик**, а не його батько.

1720

Батько і син **Орлики** прибули до Брунсвіка на міжнародний конгрес. Там **Григорій Орлик** відшукав представника Швеції **сенатора Веллінга**. Останній увійшов у контакт з гетьманом **Пилипом Орликом**, проте конгрес відхилив меморандум Веллінга з «українського питання».

30.08(10.09).1721

Укладанням Ніштадтського миру завершилася Північна війна.

17.01.1721

Російські шпигуни ледве не схопили **Пилипа і Григорія Орликів**.

Після І.1721

Не знайшовши у Ганновері англійського короля, **Орлики** розлучилися: **гетьман Пилип Орлик** вирішив самостійно пробратися через Річ Посполиту до Молдавії, щоб шукати підтримки у султана. На прощання батько дав **Григорію Орлику** рекомендаційні листи до саксонського канцлера **Флемінга**.

V.1721

Саксонський канцлер **Флемінг** зарахував **Григорія Орлика** лейтенантом кінного полку саксонської гвардії під прізвиськом «**де Лазіск**».

29.12.1721

Народилася **Жанна-Антуанетта Пуассон** майбутня **маркіза де Помпадур**. Завдяки покровительству дворянина-фінансиста Нормана де Турнема дівчина дістала прекрасну освіту: вона добре малювала, грала на музичних інструментах, мала чудовий голос і декламувала численні вірші.

1721

Заарештованого **Григорія Герцика** допитали у Петропавлівській фортеці.

1722

У Салоніках **гетьмана Пилипа Орлика** затримали й багато років утримували під домашнім арештом.

1722

Управління Україною доручено Малоросійській колегії на чолі з **Вельяміновим**.

1722—1730

Турецький **султан Ахмед III** вів війну проти Персії (Ірану).

1723

Завершився період регентства **принца Орлеанського**: король Франції **Луї XV** досягнув повноліття.

1723

Старша дочка подружжя Орликів **Настя** вийшла заміж за шведського дворянина, героя Полтавської битви **полковника Штайнфліхта (Штенфліхта)**. По смерті **Насті** полковник **Штайнфліхт** одружився з її сестрою **Варварою**.

28.01.1725

Помер російський імператор **Петро I**.

28.01.1725

Катерина Олексіївна, удова російського імператора **Петра I**, стала російською імператрицею **Катериною I**.

05.09.1725

Французький король **Луї XV** одружився з **Марією Аделаїдою Савойською** — дочкою польського короля **Станіслава I**.

1726

Посол **Петра I** князь **Долгорукий** надав **графу Флемінгу** документи, в яких **Григорія Орлика** було названо сином «російського державного злочинця», тож, попереджений **Флемінгом**, **Григорій Орлик** був змушений полишити **Дрезден**.

1726

Григорій Орлик уникнув арешту у **Бреслау (Австрія)**, поїхав до **Польщі**, де став ад'ютантом коронного гетьмана. Своїм коштом **Григорій** утримував всю

сім'ю, оскільки **Пилип Орлик** проживав у Салоніках під наглядом агентів султана.

1726—1743

Першим міністром Франції був **абат Флері**, колишній наставник короля **Луї XV** з 6-річного віку і до його повноліття.

06.05.1727

Померла російська імператриця **Катерина I**.

07.05.1727

Російським імператором став **Петро II Олексійович** – внук **Петра I**.

1727

Колишнього генерального осавула **Григорія Герцика** звільнено з Петропавлівської фортеці. Надалі його залишено на поселенні у Москві.

1727

Після скасування Малоросійської колегії в Україні відновлено інститут гетьманства. У Глухові гетьманську булаву отримав **Данило Апостол**, якому вдалося, попри обмеженість влади, відновити виборче право, зменшити кількість царських військ в Україні, укласти «Звід законів», повернути запорожців з Олешківської Січі (Туреччина) назад в Україну.

1727—1737

Королева **Марія Аделаїда** народила французькому королю **Луї XV** десятеро дітей.

Весна 1729

Новий коронний **гетьман Понятовський** направив **Григорія Орлика** з Кракова до Варшави з рекомендаційним листом до французького посла. Проте до нього **Григорій** потрапив не одразу: знадобилася додаткова рекомендація шведського посла.

Х.1729

Григорій Орлик отримав також рекомендацію шведського посла у Варшаві **Густава Цюрліха**.

28.10.1729

В салоні французького посла **маркіза Антуана-Фелікса де Монті**, у присутності Великого Примаса Речі Посполитої, брата коронного гетьмана **Теодора Понятовського** і Київського воєводи, князя **Йосипа Потоцького** відбулися «оглядини» **Григорія Орлика**. Йшлося про можливість реставрації на престолі **Станіслава Лещинського**, оскільки було очевидно, що жити важко хворому королю **Августу Саксонському** лишилося недовго.

09.11.1729

Григорій Орлик, маючи документи на ім'я капітана гвардії шведського короля **Густава Бартеля**, веде до Парижа від посла **маркіза Антуана-Фелікса де Монті** написані на шовковій тканині листи, адресовані першому міністру короля Луї XV, **кардиналу Флері**, міністру закордонних справ **маркізу де Шовлену** і

командувачу збройних сил короля, маршалу Франції **маркізу Вільяру**.

27.11.1729, 16:00

Капітан **Густав Бартель (Григорій Орлик)** прибув на диліжансі з Лілля до Парижа, зупинився в «Отелі це Пост».

03.12.1729

Григорій Орлик зробив перший візит в Шамбер до экс-короля Польщі **Станіслава Лещинського**, пред'явив відповідні рекомендації й заявив, що можливість реставрації **Лещинського** залежить від його згоди відновити на гетьманство в Україні **Пилипа Орлика**.

11.12.1729, 16:00

Відбувся 3 годинний візит **Григорія Орлика** до міністра закордонних справ **маркіза де Шовлена**: останній погодився з можливістю відтворення антиросійської коаліції Швеції, Речі Посполитої й Османської Порти, за підтримки Франції, з наступним виділенням України як незалежної держави. **Григорій Орлик** отримав також рекомендаційного листа до **кардинала Флері**.

29.12.1729

Григорій Орлик за протекцією **маркіза де Шовлена** відвідав **Вольтера**.

01.01.1730

Григорій Орлик провів таємні переговори на новорічній аудієнції у **кардинала Флері**.

1.1730

Григорій Орлик вдруге відвідав **Вольтера**, який писав на той час «Історію життя Карла XII», і передав йому документи про протистояння **Івана Мазепи** та **Петра I**.

1.1730

Григорій Орлик познайомився з **Жанною-Антуанеттою Пуассон** майбутньою **маркізою де Помпадур**.

1.1730

Міністр закордонних справ Франції **маркіз де Шовлен** підготував **Григорію Орлику** документи на ім'я **капітана швейцарської гвардії короля Луї XV** **пана Хаґа** для першої поїздки у **Константинополь (Стамбул)** з метою організації «санітарного кордону» проти **Російської імперії**.

18.01.1730

Від віспи помер 15-літній російський імператор **Петро II**.

1.1730

Російською імператрицею стала **Анна Іванівна**.

1730

Під час повстання у **Стамбулі** на чолі з **Патрона-Халімом** консерватори вбили **султана Ахмеда III**.

1730—1754

В Османській імперії правив **султан Махмуд I**: при ньому турки втратили Кавказ і продовжили відхід з Балканів.

1730

Після зміщення **Менглі-Гірея II**, у Криму почався третій період правління **хана Каплан-Гірея**: під час цього правління на Кримське ханство напали війська **Пасея і Маніла**.

08.03.1730

Григорій Орлик отримав документи на ім'я **капітана Хаґа** з наказом їхати до Стамбула у розпорядження французького посла, й відбув до Марселя.

12.03.1730

Григорій Орлик відплив з Марселя.

15.05.1730

Григорій Орлик прибув до Салонік, де під опікою поліції султана жив його батько – гетьман **Пилип Орлик**.

10.06.1730

Після декількох таємних зустрічей з батьком **Григорій Орлик** відбув до Стамбула.

(16?)17.06.1730

Григорій Орлик прибув до Стамбула, де провів переговори з послом Франції **Вільнєвим**, а пізніше і з **ханом Каплан-Гіреєм** – своїм товаришем дитинства,

і домовився про союзницькі дії у разі виступу проти Москви.

VI. 1730

Григорій Орлик жив у Стамбулі, акліматизувався у середовищі дипломатів, навіть обідав з російськими резидентами **Неплюєвим** і **Вишняковим**, відвідав **Єрусалимського патріарха**, який весь час розпитував його про «рідну Швейцарію» (*Григорій Орлик лише за одну ніч прочитав книгу про Швейцарію, й розповідь його була дуже переконливою*).

1730 (1731?)

У Стамбулі почалася чума, проте **Григорія Орлика** смертельна хвороба оминула.

1731

Ворожка предрекла **Жанні-Антуанетті Пуассон** любовний зв'язок з королем.

1731

У Росії відновила роботу Таємна розшукових справ канцелярія, роботу якої очолив **АЛ. Ушаков**. Московською «конторою» канцелярії керував **С.А. Салтыков** – родич імператриці **Анни Іванівни**.

IX. 1731

У Стамбулі спалахнула революція, на престол зійшов новий султан, а ханський престол наслідував **Каплан-Гірей** – друг дитинства **Григорія Орлика**.

04.10.1731

Григорій Орлик під іменем **капітана Хаґа** на британському поштовому судні відбув зі Стамбула до Смірни з листом посла **Вільнєва** до міністра закордонних справ **де Шовлена**.

09.11.1731, ніч

Наздогнавши вночі у шлюпці по бурхливому морю флагман французької королівської ескадри, лінійний корабель «Надія», **Григорій Орлик** мав бесіду в адміральському салоні з **адміралом Гюї де Труеном**. О 1:00 ночі в судовому журналі з'явився запис: *«На борт прийнято офіцера Орлі, сина шефа козацької нації, який подорожує за дорученням короля»*.

1732

У Рязці укладено мирний договір між Росією та Персією, згідно з яким Росія відмовилася від усіх завоювань **імператора Петра I** на південному і західному узбережжях Каспійського моря.

01.02(01?).1732

Флагман «Надія» спустив якір на зовнішньому рейді військового порту-фортеці Тулон.

02.02(01?).1732

На засіданні таємного кабінету «Секрет короля» в Дуврі **Григорій Орлик** доповів про свій вояж, а також запропонував «Меморіал» з ідеєю створення незалежної Української держави. «Меморіал» підтримали **де Шовлен** і державний секретар **Гаксвіл**. Проте кар-

динал Флері запропонував віднести план на перспективу – на період після реставрації **Станіслава Лещинського**, за винятком окремих пропозицій.

II.1732

Григорій Орлик уперше зустрівся з королем **Луї XV**.

II.1732

За декілька днів до нової подорожі **Григорій Орлик** мав аудієнцію у французької королеви **Марії Аделаїди Савойської**.

18.02.1732

Григорій Орлик під виглядом перського купця сів у Марселі на парусник, що відбував до Смірни.

01.03.1732

Король **Луї XV** надіслав інструкції послу Франції у Стамбулі **Вільнєву** щодо подальшого використання **Григорія Орлика** в інтересах Франції **Весна 1732**
Григорій Орлик під виглядом перського купця жив у Смірни в отелі на Рю де Франс.

31.05.1732

Григорій Орлик одержав від посла **Вільнєва** інструкції: йти з караваном через пустелю до Мантаня, звідти морем дістатися Стамбула. Оскільки **резидент Неплюєв** зрозумів, хто такий «**капітан Хаґ**», російські шпигуни полюють на **Григорія Орлика**.

VI. 1732

По дорозі на караван напали розбійники, але **Григорій Орлик** і агент посла **Вільнєва** «купець» **це Брусі** дивом врятувалися й сіли на заздалегідь підготовлений парусник.

01.07.1732

Григорій Орлик поселився у Стамбулі, в «Паласе Франс», де дізнався, що султан змістив **візира Осман-пашу** – отже, всі переговори щодо укладання антиросійської коаліції треба починати спочатку...

12.07.1732

На пропозицію **Вільнєва Григорій Орлик** під виглядом французького лікаря **Ля-Мота** відбув на фелюзі зі Стамбула до Бахчисарая – до **кримського хана Каплан-Гірея**. Його супроводжували капітан, два матроси і два яничари.

01.08.1732

Григорій Орлик під виглядом лікаря **Ля-Мота** прибув до Кафи, звідки вирушив до Бахчисарая у супроводі двох яничарів.

VIII. 1732

Григорій Орлик зупинився у Бахчисараї в будинку французьких монахів, а наступного дня по приїзді зустрівся з **ханом Каплан-Гіреєм**. Останній обіцяв схилити нового великого візира до співпраці з королем Франції. На прощання **Каплан-Гірей** подарував **Григорію Орлику** білого арабського скакуна, пере-

дав листи **королю Луї XV**, гетьману **Пилипу Орлику** і **Станіславу Лещинському**, а також запевнив, що у разі необхідності без вищого наказу вдарить ордою на росіян в Україні. Каплан-Гірей попередив, щоб Орлик не їхав у Стамбул через Молдавію: тамтешній господар пов'язаний з французьким консулом де Руфі, а його, у свою чергу, купив Вишняков.

VIII. 1732

На знак особливої довіри ханський **візир Алі-паша** влаштував **Григорію Орлику** прийом у власному гаремі.

1732

Перебуваючи у Бахчисараї, **Григорій Орлик** отримав листа з Варшави: посол де **Монті** повідомляв, що домогся пенсіону для **Ганни Герцик** і що сім'я **Орликів** перебуває під надійним захистом.

01.11.1732

У супроводі татарської кінноти **Григорій Орлик** вирушив з Бахчисарая до Стамбула.

Кінець 1732

Під виглядом французького мандрівника **Григорій Орлик** відвідав кіш запорожців, бачився з кошовим Іванцем. Російський резидент **Вишняков** підкупив циган, які під виглядом розбійників напали на **Григорія Орлика**, але він урятувався.

01.02.1733

Помер польський король **Август II**.

06.03.1733

Григорій Орлик прибув у Варшаву до французького посла **де Монті**.

14.03.1733

Повноважним послом Росії у Варшаві став **граф Карл-Густав Левенвольде**.

19.03.1733

Через Кременець, Хотин, Бухарест і Софію **Григорій Орлик** виїхав до Стамбула.

03.05.1733

У кабінеті великого візира зібралися **гетьман Пилип Орлик, Григорій Орлик** і французький посол **Вільнєв**. Аби після реставрації **Станіслава Лещинського** російські війська не увійшли до Польщі, вони просили султана вдарити по росіянах від Молдавії, коли кримський хан водночас вдарить на Астрахань, а шведи – на Санкт-Петербург.

09.06.1733

У Дуврі **Григорій Орлик** доповів про результати переговорів **королю Луї XV**.

09.06—21.08.1733

Король Луї XV, кардинал Флері та де Шовлен вирішували питання забезпечення доставки до Варшави 1 мільйона флоринів на підкуп польських сенаторів і **Станіслава Лещинського**.

22.08.1733, ніч

Григорій Орлик під іменем челядника **Ернста Брамляка**, претендент на польську корону **Станіслав Лещинський** (перевдягнений німецьким купцем, з паспортом на ім'я **Бовера**) і французький дворянин **Андлі** відбули до Варшави. Як **Григорій Орлик** доправив за призначенням «безцінний вантаж» (через територію союзниці Австрії та Росії – ворожої Німеччини!), достеменно невідомо й досі.

25.08.1733

Сейм розпочав вибори нового короля Польщі.

11.09.1733

Сейм одностайно обрав королем Польщі **Лещинського короля Станіслава I**.

20.09.1733

На правому березі Вісли з'явився 20-тисячний російський десант під проводом **Лассі**.

22.09.1733

Станіслав I Лещинський втік у Данціг (Гданськ), це розраховував дочекатись допомоги від Франції та заступництва Швеції, Османської імперії і Пруссії.

24.09.1733

Сейм обрав саксонського курфюрста **Августа** польським королем **Августом III**: реставрація **Станіслава Лещинського** провалилася. Як компенсацію **Лещинський** отримав у пожиттєве користування Ло-

тарингію, що згодом увійшла до складу Франції.

1733

За активну участь у польській справі свого тестя король Луї XV нагородив **Григорія Орлика** діамантом вартістю 10 тисяч еку й наказав геральдистам підготувати графський патент на ім'я кавалера **де Лазіскі**, а придворний живописець **Жан Оноре Фрагонар** дістав оплачене замовлення на виконання портрета новоспеченого графа. Королева **Марія Аделаїда** подарувала свій портрет, оздоблений самоцвітами. Але найголовніше – **король Луї XV** домігся від Порти звільнення **гетьмана Пилипа Орлика**, який мав очолити козацьке повстання.

1734

Помер гетьман **Данило Апостол**. Після його смерті нові вибори гетьмана не відбулися, натомість під наглядом Сенату розпочала роботу особлива колегіальна установа – «Правління гетьманського уряду», що складалося навпіл з велико- і малоросів.

1734

40-тисячна армія **імператора Карла VI** була зупинена під Пармою французькими та сардинськими військами.

01.02.1734

Григорій Орлик відплив з Тулона до Стамбула, маючи з собою листа **короля Луї XV** до хана Ка-

план-Гірея, де містилася вимога звільнити **гетьмана Пилипа Орлика** й допомогти козакам. Дізнавшись про це, російський уряд доклав титанічних зусиль, і в результаті залякувань і підкупів Запорозька Січ приєдналася до вірності російській короні. Мазепинці остаточно втратили перспективу військової підтримки в Україні...

VIII. 1734

Перш ніж отримати патент на графське достоїнство, перевдягнений татарським торговцем **Григорій Орлик** здійснив таємну подорож на Гетьманщину: дістався Полтавщини, у Ніжині мав бесіду з козацькими старшинами. У Батурині відшукав старого священника, який охрестив його у 1702 році, та зробив виписку про своє народження з церковної книги. Комендант російського війська в Україні, шотландець генерал **Джеймс Кейт** (з 1741 року – *російський провінційний великий майстер*) не тільки не затримав **Григорія Орлика**, а й, навпаки, допоміг безперешкодно покинути Україну.

1735

Відбувся невдалий похід російських військ під проводом **генерала Леонтєва** проти кримських татар.

VII.1735

На поселенні у Москві помер **Григорій Герцик** дядько **Григорія Орлика**, сподвижник **Івана Мазепи**.

1736

Австрія та Росія почали війну проти Османської імперії.

1736

Відбувся невдалий похід російських військ під проводом **Мініха** та **Лассі** проти кримських татар.

1737

Відбувся новий похід російських військ під проводом **Мініха** та **Лассі** проти кримських татар.

12.07.1737

Ізмайловський полк під командуванням **Мініха** взяв штурмом Очаків.

05.08.1737

За ініціативою імператора **Карла VI** почалися мирні переговори Росії з Османською імперією у Немирові. З боку Росії участь у них брали **Волинський, Шафіров і Неплюєв**.

1737

Оскільки у стосунках королеви **Марії Аделаїди** та французького короля **Луї XV** настало різке охолодження (королева більше не бажала виконувати подружні обов'язки), **Луї XV** віддалився від дружини. Розпочався період фаворитизму: першою фавориткою **Луї XV** стала **графиня де Мальї**, потім король захопився її старшою сестрою, **герцогинею де Вантіміль**, потім молодшою **маркізою де Латурнель**, яку

згодом зробив **герцогинею де Шатору**.

1737

В Криму завершився третій період правління **хана Каплан-Гірея**: його змістили. Далі у Криму правили хани **Фета-Гірей** (1737), вдруге **Менглі-Гірей II** (1737—1738), по його смерті – **Селяміт-Гірей II** (1739—1743), **Селім-Гірей II** (1743—1748), **Арслан-Гірей** (1748—1755) та **Алім-Гірей** (1755—1758).

1738

У підкореній Україні з'явився самозванець **Іван Миницький**, який видавав себе за покійного цесаревича **Олексія Петровича**. Згодом заарештованого **Миницького** та священника **Гаврила Могилу**, котрий шанував самозванця як царя, посадили на палі.

1738

Укладено Віденський мир: Лотарингія остаточно перейшла до Франції, натомість **король Луї XV** гарантував Прагматичну санкцію. **Імператор Карл VI** визнав новостворене Неаполітанське королівство. **Зять Карла VI Франц Стефан, герцог Лотаринзький**, замість минулих володінь отримав Парму і П'яченцу (колишні володіння **інфанта Карла**), а по смерті **останнього Медічі** – ще й Тоскану.

24.05.1738

Під час російсько-турецької війни **великий візир Ваган-паша** у Видені (сучасна Болгарія) зустрівся з

Пилипом Орликом для обговорення планів спільної боротьби з Росією та звільнення України. Як і решті, цим планам не судилося збутися...

03(14).07.1739

Племінниця російської імператриці **Анни Іванівни Анна Леопольдівна** одружилася з принцом **Антоном-Ульріхом Брауншвейг-Беверн-Люнебурзьким**.

1739

Австрійці зазнали тяжкої поразки від Османської імперії при Кроцьку.

01.09.1739

Після блискавичної перемоги **Мініха** над **сераскиром Велі-пашою** при Ставучанах і оволодіння Хотином у Белграді підписано мирної договір:

– *Карл VI віддавав Туреччині свої землі у Валахії та Сербії, з Белградом і Орсовою;*

– *Росія повернула туркам Очаків і Хотин, зобов'язалася більше не загрожувати кримському хану;*

– *Росія отримувала степ між Бугом і Дінцем, а також: дозвіл відправляти свої товари Чорним морем, хоча й виключно на турецьких кораблях;*

– *султан зобов'язувався зринути укріплення Азова й визнати його нічийним містом – «ані турецьким, ані російським».*

06.02.1740

Відбулося «курйозне весілля» **блазня князя Голіцина з блазнихою калмичкою Бужениною** у Льодовому домі.

14.02.1740

У Петербурзі урочисто відсвяткували укладення **Белградського миру**.

17(28).10.1740

Померла російська імператриця **Анна Іванівна**, російським імператором проголошено двомісячного **Іоана Антоновича**, регентом при якому став курляндський герцог **Ернст Йоганн Бірон (Бюрен)**.

20.10.1740

Помер імператор Священної Римської імперії **Карл VI**.

09(20).11.1740

Після нічного арешту **регента Бірона** правительською Російської імперії стала **Анна Леопольдівна** з титулом Великої княгині та Імператорської Високості.

1740

Племінник і спадкоємець гетьмана **Івана Мазепи** – **Андрій Войнаровський** помер на засланні в Якутську.

1740

В результаті мирного договору з Османською імперією французи діставали право вільно пересуватися і

торгувати на території останньої під повним захистом султана, їхні товари не оподатковувалися, окрім імпортно-експортних зборів, французькі посланці й консули діставали судову владу над співвітчизниками, яких не можна було заарештовувати за відсутності представника консульства.

1741

Швеція оголосила війну Росії; на той час **Григорій Орлик** – член «Таємної ради» **короля Луї XV** – переконав монарха відновити коаліцію Порту, Швеції, кримського хана та України проти Росії, відвідав Стокгольм і доклав усіх можливих зусиль, щоб із переходом влади в Російській імперії до **імператриці Єлизавети I** ця війна продовжувалась.

1741

Після капітана **Дж. Філіпса** великим провінційним майстром російських масонів призначено генерала **Джеймса Кейта**.

1741

Жанна-Антуанетта Пуассон вийшла заміж за племінника свого покровителя (можливо, батька?..) **Нормана де Турнема** і стала **мадам д'Етіоль**.

25.11.1741

Уночі за допомогою гвардії **Єлизавета Петрівна** усунула **Анну Леопольдівну**, правительку Росії при малолітньому синові **Іоані VI Антоновичу** (1740—

1741), і стала імператрицею **Єлизаветою І**.

1742

Єлизавета І взяла морганатичний шлюб з **Олексієм Розумовським**, котрий разом з братом **Кирилом Розумовським**, гетьманом України у 1750—1764 роках, допомагав сходженню **Єлизавети** на трон.

(28.05.1742 – ?) 24.06.1742

В Яссах помер **Пилип Орлик**.

07.11.1742

Єлизавета І проголосила раніше запрошеного нею до Санкт-Петербурга племінника **Карла-Петера-Ульріха Голштинського**, сина **Анни Петрівни** та внука російського імператора **Петра І**, спадкоємцем російського трону.

1743

Єлизавета І уклала мирний договір зі Швецією, за яким Росія отримала Південну Фінляндію.

1744

Принцеса **Софія-Фредеріка-Августа Ангальт-Цербстська** прибула до Росії на «оглядини» до імператриці **Єлизавети І**.

1744—1758

Канцлером Російської імперії став граф **Олексій Бестужев-Рюмін**, який протягом 16-ти років керував Росією практично одноосібно.

1744

Відвідавши Київ, **Єлизавета I** зрозуміла необхідність відновлення гетьманства в Україні для заспокоєння населення. Згодом гетьманом був обраний **Кирило Розумовський**. Гаслом правління **Єлизавети I** стали слова, сказані під час відвідання Києва: *«Возлюблю мене, Боже, так у своєму царстві, як я люблю цей незлобливий малоруський народ»*. Справді, українців тоді не закріпачували, козакам не виносили смертного вироку за вбивство, злодіїв не зводили на ешафот.

28.02.1745

Після смерті **герцогині де Шатору** та періоду затяжної депресії французький **король Луї XV** зустрів на балу-маскарадї у ратуші Парижа **мадам д'Етіоль**, яка невдовзі стала його фавориткою.

14.09.1745

Мадам д'Етіоль отримала титул **маркізи де Помпадур**, а з 1750 року фактично правила Францією вже не як королівська коханка, а як довірена особа монарха.

1745

Принцеса **Ангальт-Цербстська**, охрещена у православ'ї **Катериною Олексіївною**, вийшла заміж за великого князя **Петра Федоровича** – майбутнього **царя Петра III**.

1746

Після чергових пологів померла на засланні колишня правителька Російської імперії **Анна Леопольдівна**.

03.12.1747

У Версалі у присутності короля **Григорій Орлик** одружився з **Луїзою-Єленою ле Брюн де Дентевіль** (*кореніроду Дентевілів простежуються до XI століття*). На весілля **Вольтер** подарував йому авторський примірник «Історії життя Карла XII» у червоній шкіряній оправі з родовим гербом Орлика (герб Навинів) та нареченої. Тоді ж у моду увійшов «судак Орлі», що його готували за запорозьким рецептом.

Кінець 1747

Як весільний подарунок **Луїза-Єлена ле Брюн де Дентевіль** купила чоловікові драгунський кінний полк, який дістав назву «сині шведи короля». У складі полку була сотня запорозьких козаків, якою командував **запорожець Кароль (Кирило?.. Карпо?..)**, особистий охоронець і побратим **Григорія Орлика** Полк «синіх шведів» стояв у Комерсі, в Лотарингії. Якось у Комерсі прибули двоє молодиків, **Філіп і Карл-Густав Штайн-фліхти** племінники **Григорія Орлика**, сини його **сестри Насті**. Племінники також були записані до «синіх шведів». **Карл-Густав** став старшиною у полку й неодноразово відвідував Стокгольм як посередник у переговорах щодо справ українського козацтва.

Після 1747

Разом з **принцом Конті, графом Дізраером**, послом у Стамбулі **Торсіером**, міністром закордонних справ Франції **графом де Брольї Григорій Орлик** член таємного кабінету «Секрет короля». Особисті номери у його шифрі:

- *України* – «12»;
- *запорожців* – «14»;
- *реєстрового козацтва* – «299»;
- *гетьмана Розумовського* – «1017»;
- *самого Григорія Орлика* – «1265».

28.08.1749

У Франкфурті-на-Майні в родині юриста **Йоганна Каспара Гете** і дочки франкфуртського бургомістра **Катарини Елізабет Текстор** народився **Йоганн Вольфганг Гете** – великий німецький поет, письменник, філософ, один з найяскравіших представників німецького романтизму і німецької літератури в цілому (помер 22.03.1832).

1750-ті роки

Григорій Орлик мріяв про створення Рейнської Січі (у центрі якої була б легендарна скеля Лорелай) – переселені з території Османської імперії козаки таким чином захищали б Францію від зазіхань Німеччини.

1750-ті роки

Король Луї XV висунув кандидатуру **Григорія Ор-**

лика на дуже впливову посаду резидента Франції у Туреччині, проте Австрія натякнула, що Росія буде проти такого призначення, тож, запобігаючи посиленню напруженості, **Орлик** сам зняв свою кандидатуру.

20.09.1754

Велика княгиня **Катерина** народила від гвардійського офіцера **Сергія Салтикова** сина – майбутнього російського імператора **Павла I**.

1754

Активізувалися резиденти **Григорія Орлика** брати **Мировичі** та **Нахімовський** Після 1754 **Шевальє д'Еон** був підісланий до Петербурга під виглядом молододі дівчини, зустрівся з **Єлизаветою I** і передав їй послання від **короля Луї XV**. В результаті Росія та Франція зблизилися. **Григорій Орлик** мав відношення до цієї операції.

Друга половина 1750-х

Велика княгиня **Катерина** розпочала роман з польським дипломатом **Станіславом-Августом Понятовським**, майбутнім польським королем **Станіславом-Августом**.

1755

Агент **Григорія Орлика** – лікар та природознавець **Ніколя-Габріель Ле-Клерк** приїхав до хворобливого українського гетьмана **Кирила Розумовського** і до 1759 року був хатнім лікарем у нього в Батурині.

29.08.1756

Прусія напала на Саксонію: розпочалася Семилітня війна.

1756

Франція та Австрія вступили у Семилітню війну проти Англії та Пруссії. **Григорій Орлик** одержав чин польного маршала, став начальником армійського корпусу, бився під Росбахом у Саксонії, при Циммдергафені та Лютценберзі, брав участь в облозі Астемберґа та в штурмі Ганновера.

І половина 1757

Пруссія перемогла союзників під Росбахом і Лейтеном.

Літо 1757

Росія вступила у Семилітню війну на боці Франції та Австрії. У складі російської армії – 6000 козаків на чолі з генеральним **осавулом Яковом Якубовичем**, прилуцьким **полковником Григорієм Ґалаґаном**, стародубським і київським полковими обозними **Скорупою й Солониною**. В обозі українського корпусу – 8000 погоничів з 10000 волів та 6000 коней.

19(30).08.1757

Український корпус у складі російської армії розбив прусські війська під Ґрос-Еґерсдорфом, українці взяли участь в окупації Східної Пруссії.

28.08(08.09).1757

Після перемоги під Ґрос-Еґерсдорфом російська армія генерал-фельдмаршала **Апраксіна** занадто поспішно, немовби рятуючися, відступила за Німан, переслідувана прусськими військами. Сталося це через таємне послання канцлера **Олексія Бестужева-Рюміна**, який під час хвороби імператриці **Єлизавети** вважав за краще мати армію в Росії, а не в Східній Пруссії.

1758

Померла королева Франції **Марія Аделаїда Савойська**.

27.02.1758

Позбавленого чинів та відзнак, опального канцлера **Олексія Бестужева-Рюміна** вислали з Санкт-Петербурга до села Горстово (Московська губернія), що належало йому.

14.08.1758

Пруські війська зазнали поразки під Цорнцорфом.

1759

Таємний агент **Григорія Орлика** – **Ніколя-Габріель Ле-Клерк** став особистим лікарем російської імператриці **Єлизавети I**.

I.1759

На Новий рік французькі війська увійшли у Франкфурт-на-Майні. Армією командував брат французького посла у Варшаві **маршал де Брольї**, армійсь-

кими корпусами – син Лещинського **принц Субіз**, **принц Камілл Лотаринзький** і **граф Григор Орлі де Лазіскі**. Військовим губернатором Франкфурта став **граф Теа де Торас де Прованс**, який розмістився на вулиці Оленячий брід, у будинку **австрійського радника юстиції, доктора права Йоганна Каспара Гете**, батька майбутнього німецького **поета Йоганна Вольфганга Гете**. У мемуарах останнього про дні французької окупації фігурував і **граф Григор Орлі де Лазіскі**.

(127)13.04.1759

Завдяки рішучим діям **графа Григора Орлі де Лазіскі** французи зім'яли піхоту **принца Фердинанда Брауншвейзького** і виграли битву при Берґені (розташованому на відстані 2 км від Франкфурта), при тому що німців було 40 тисяч, а французів – лише 28 тисяч. **Григорія Орлика** було поранено в голову, і **охоронець Кароль** на руках вніс його на другий поверх будинку **радника юстиції Гете**, де йому було надано медичну допомогу, а потім відбувалося лікування.

25.05.1759

Григорій Орлик отримав патент на звання лейтенант-генерала (поручник-генерала?). **Король Луї XV** підвищив його у чині, дізнавшись про обставини битви при Берґені.

01.07.1759

Не долікувавши рану до кінця, **Григорій Орлик** повернувся до свого корпусу.

VII. 1759

Після поразки при Бергені **принц Фердинанд Брауншвейзький** знову розпочав наступ.

01.08.1759

Пруські війська розгромлено під Кунерсдорфом. прусський **король Фрідріх** ледве уникнув полону.

01.08.1759

Принц Фердинанд Брауншвейзький атакував французькі позиції поблизу міста Міндена над Рейном. У цьому бою **Григорія Орлика** смертельно поранено.

14.11.1759

Помер генерал-поручник, кавалер шведського ордену Меча й ордену Святого Луї (у Франції ним були нагороджені *одиниці*), амбасадор козацької нації **Григорій Орлик**. Його поховано на березі Рейну.

27.12.1759

Охоронець Кароль і обидва племінники **Орлика** прибули до родового замку вдови **Луїзи-Єлени ле Брюн де Дентевіль**, привезли їй співчуття **короля Луї XV**, шпагу і бойові ордени чоловіка, привели його бойового коня.

09.10.1760

Російські війська зайняли Берлін.

Початок 1760-х

Почався роман Великої княгині **Катерини** з **Григорієм Орловим**.

25.12.1761 (05.01.1762)

Померла імператриця **Єлизавета I**.

11.04.1762

Цариця **Катерина** народила від **Григорія Орлова** сина **Олексія** майбутнього графа **Бобринського**.

05.05.1762

Посилаючись на внутрішню ситуацію (насправді ж завдяки симпатіям **імператора Петра III**), Росія вийшла із Семилітньої війни: Росія та Пруссія підписали мирну угоду, згідно з якою Росія відмовилася від усіх завоювань у Семилітній війні.

28.06.1762

Скинувши з престолу **Петра III**, його дружина стала російською імператрицею **Катериною II**.

1762

Імператриця **Катерина II** викликала із заслання опального **Олексія Бестужева-Рюміна**, повернула йому всі чини та нагороди, а на додачу зробила генерал-фельдмаршалом.

1763

Підписанням Паризького миру завершилася Семилітня війна, в результаті якої Франція втратила всі колонії на користь Англії. Всі прошарки французько-

го суспільства кляли **маркізу де Помпадур**, яка вважалася головним «каталізатором» укладення союзу Франції та Австрії.

1764

Катерина II ліквідувала гетьманство на території України.

15.04.1764, 19:00

Померла **маркіза де Помпадур**, найулюбленіша фаворитка французького короля **Луї XV**.

1770

Майбутній французький **король Луї XVI** одружився з **Марією-Антуанеттою Австрійською**.

1772

Відбувся перший розділ Польщі.

1773

Помер **Іван Неплюєв**.

10.05.1774

Після зараження віспою від дочки якогось теслі. що сталось у квітні, помер французький **король Луї XV**.

1774

Королем Франції став **Луї XVI**.

1775

Імператриця Катерина II ліквідувала Запорозьку Січ.

12.12.1775

Луїза-Єлена ле Брюн де Дентевіль отримала від

австрійської імператриці Марії Терезії орден Всього Хреста – нагороду вірним вдовам.

15.12.1775

Померла **Луїза-Єлена ле Брюн де Дентевіль** вдова **Григорія Орлика**.

30.05.1778

Помер **Жан-Франсуа Вольтер**.

1783

Катерина II затвердила наказ про закріпачення голоти.

